

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MESNEVÎ'DE NUR KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

MELTEM ÖZDEMİR

İZMİR-2019

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MESNEVÎ'DE NUR KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

MELTEM ÖZDEMİR

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HAMİDE ULUPINAR

İZMİR-2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Mesnevî’de Nur Kavramı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/06/2019

Meltem ÖZDEMİR

TEZ SINAVI TUTANAK FORMU

Dok. No: FR/604/21

İlk Yayın Tar.: 03.10.2017

Rev. No/Tar.: 00/..

Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : *Tez İst. Bilimler* Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ Programı öğrencisi *Meltem Önder* ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :
Tez İst. Bilimler Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. *Şefkat İCİSİ*
İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen *Mesnevi'de Nis Kervani* başlıklı yüksek lisans / doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz *01.07.19* tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi tez sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında ~~ÖYÇOKLUÇU~~ ÖYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisansta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	<i>Doç. Dr. Havde Uluşiner</i>	<i>[İmza]</i>
Üye	<i>Doç. Dr. Soleyman Gökbulut</i>	<i>[İmza]</i>
Üye	<i>Dr. Öğr. Uyar Rıfat Çauşoğlu</i>	<i>[İmza]</i>
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek stüre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

MESNEVÎ'DE NUR KAVRAMI

Meltem ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Bu çalışma, XIII. yüzyılın önde gelen mutasavvıflarından Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin nur anlayışını, *Mesnevî* adlı eserinden yola çıkılarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, sınırlılıkları belirtilmiş ve *Mesnevî* hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, nur kavramının sözlük ve ıstılah anlamlarına yer verilmiş, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde kullanım şekilleri ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde ilk dönem sûfilerinin nur anlayışı da ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde ise çalışmanın ana konusunu oluşturan Mevlânâ'nın nur anlayışı, beyitlerden örnekler verilerek incelenmiştir. Sonuç kısmında ise değerlendirmede bulunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, Mevlânâ'nın nur kavramını maddi ve manevi olmak üzere iki kısma ayırdığı görülmektedir. Maddi nur kapsamında güneşin, ayın, yıldızların, şimşegin, sabahın, gündüzün, doğunun nurunu ele almaktadır. Manevi nur kapsamında ise Allahü Teâlâ'nın, insan-ı kâmilin, gözün, gönlün, aklın, ruhun, hidâyet ve imanın, İslâm'ın, ilmin, vahiy ve Kur'ân-ı Kerîm'in nuruna yer vermekte nurla hakikat-i Muhammediye arasında münasebet kurmaktadır. Maddi ve manevi nur haricinde, bazı dinî, tasavvufî ve tarihî şahsiyetlerin nuru da zikredilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mevlânâ, Mesnevî, Nur, Hakikat-i Muhammediye.

ABSTRACT

Master Thesis

THE LIGHT CONCEPT IN MASNAVI

Meltem ÖZDEMİR

İzmir Kâtip Çelebi University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Science of Islamic Mysticism

This study aims to reveal the understanding of the light of Mevlana Celaleddin Rumi, who is one the leading sufi in XIII. century, by looking at his work called Masnavi. Our study consists of an introduction, two main sections and conclusion. In the introduction part, the subject, aim, method and limitations of the research are stated and general information about Masnavi is given. In the first part, the meaning of the concept of light and dictionary is given, the use of the Quran and hadiths are discussed. In this chapter, the understanding of the light of the first period of Sufi is also revealed. In the second part, Mevlana's understanding of light, which is the main subject of the study, is examined by giving examples from couplets. In the conclusion part, the evaluation is made. According to the findings, it is seen that Mevlânâ divides the concept of light into two parts as material and spiritual. Material light is addressed within the scope of the sun, moon, stars, lightning, morning, day, light of the east. Within the scope of spiritual light, he gives place to Allahu Ta'ala, the human beings, eye, heart, mind, spirit, guidance and faith, Islam, science, revelation and the light of the Qur'an by establishing a relationship between the light and the truth of Muhammadiye. Apart from the material and spiritual light, the light of some religious, mystical and historical figures is also mentioned.

Keywords: Islamic Mysticism, Mevlana, Masnavi, Light/Nur, Truth of Muhammediyye.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TEZ SINAV TUTANAK FORMU	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	IX
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	1
I- ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI	1
A- Araştırmanın Konusu	1
B- Araştırmanın Amacı	2
C- Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları.....	2
II- GENEL HATLARIYLA MESNEVÎ'YE BAKIŞ	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
NUR KAVRAMI VE İLK DÖNEM SÛFÎLERİNDE NUR ANLAYIŞI	
I- KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
A- Nur Kavramının Kelime Anlamı.....	9
B- Nur Kavramının İstılah Anlamı.....	10
II- KUR'ÂN-I KERÎM VE HADİSLERDE NUR KAVRAMI	16
III- İLK DÖNEM SÛFÎLERİNDE NUR ANLAYIŞI	30
A- Akıl Nuru	30
B- Gönül Nuru.....	31
C- Hidâyet ve İman Nuru	32
D- Hakikat-i Muhammediye.....	32
E- Allahü Teâlâ	33
İKİNCİ BÖLÜM	
MESNEVÎ'DE NUR KAVRAMI	
I- MADDÎ/HARİCİ NUR	34
A- Güneşin Nuru	35
B- Ayın Nuru.....	44
C- Yıldızların Nuru	46
D- Şimşegin Nuru.....	47

E- Sabahın Nuru	50
F- Gündüzün Nuru.....	52
G- Doğu Nuru.....	53
II- MANEVÎ NUR	55
A- Allahü Teâlâ'nın Nuru	55
B- Hakikat-i Muhammediye.....	64
C- İnsan-ı Kâmilin Nuru.....	72
D- Göz Nuru	75
E- Akıl Nuru	78
F- Kalp/Gönül Nuru	82
G- Ruh/Can Nuru	88
H- Hidâyet ve İman Nuru	90
I- İslâm Nuru	93
İ- İlim Nuru	95
K- Vahiy ve Kur'ân-ı Kerîm Nuru	96
III- NUR OLARAK İSİMLENDİRİLEN KİMSELER	98
A- Peygamberler.....	98
1- Hz. Âdem.....	99
2- Hz. Nûh.....	101
3- Hz. İbrâhim.....	101
4- Hz. Yûsuf.....	102
5- Hz. Mûsâ.....	103
B- Sahabeler	105
1- Hz. Ebû Bekir	105
2- Hz. Ömer	106
3- Hz. Osman	107
4- Hz. Ali	107
5- Bilâl-i Habeşî.....	108
6- Zeyd b. Hârise	109
C- Tasavvufî ve Tarihî Şahsiyetler.....	109
1- Bâyezîd-i Bistâmî	110
2- Abdullah Mağribî	111
3- Eyaz (Ayaz).....	111
4- Ebu'l-Hasan el-Harakânî	112

5- Şems-i Tebrizî	113
6- Hüsâmeddin Çelebi	114
7- Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî.....	115
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	121

KISALTMALAR

(a.s.)	: (alehyisselâm)
b.	: bin (ibn)
bk.	: bakınız
byt.	: beyit numarası
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
<i>DİA</i>	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ens.	: Enstitü
Fak.	: Fakülte
H.z.	: Hazreti
haz.	: hazırlayan, hazırlayanlar
<i>İSAV</i>	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
<i>İSAM</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
(r.a.)	: (Radiyahü anh)
S.	: Sayı
s.	: sayfa
(s.a.v.)	: (sallallâhü aleyhi ve sellem)
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden, tahkik edenler
trc.	: tercüme eden, tercüme edenler
ts.	: tarihsiz
tsh.	: tashih eden, tashih edenler
Ünv.	: Üniversite
v.	: vefatı
vb.	: ve benzerleri

vd. : ve devamı, ve diğerleri

Yay. : yayınları

ÖN SÖZ

Nur, insanlığın yaratılışından itibaren farklı paradigmalara ele alınan önemli bir mefhumdur. Tarihte birçok inanç ve medeniyette yaratıcının bir nur olarak kabul edildiği, bazı inançların nur-zulmet karşıtlığı üzerine bina edildiği görülür. İslâm sonrası gelenekte de yaratıcının nur olduğu gerçeği bilhassa Nûr sûresinin otuz beşinci âyetinde Allahü Teâlâ'nın kendisini nur olarak nitelendirmesi filozoflar, müfessirler ve mutasavvıflar tarafından tartışıla gelmiştir.

Kadim geleneğimizin önde gelen simalarından Mevlânâ, derûnî/manevi eserleriyle tasavvuf alanına birçok katkıda bulunmuştur. Başta *Mesnevî*'si olmak üzere eserlerine yurtiçi ve yurtdışında farklı yaklaşımlarla sayısız çalışma yapılmıştır. Ancak ne var ki bu çalışmaları incelediğimizde onun nur anlayışını ortaya koyan yeterli bir çalışma bulunmamaktadır. Bizim de bu çalışmadaki amacımız, Mevlânâ'nın nur kavramına bakış açısını inceleyerek bir nebze de olsa bu alandaki boşluğu doldurmaktır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın genel yapısı (konusu, amacı, yöntemi ve sınırlılıkları) belirtilmiş, Mevlânâ'nın "Birlik Dükkânı" olarak nitelendirdiği *Mesnevî*'si hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, nur kavramının kavramsal çerçevesi ve Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki işleniş biçimi ele alınmıştır. Ayrıca ilk dönem sûfilerinin nur kavramına getirdiği yorumlar ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde ise çalışmamızın odak noktasını oluşturan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki nur kavramı, beyitlerden örneklerle incelemeye gayret edilmiştir. Sonuç kısmında ise değerlendirmede bulunulmuştur.

Çalışmamızda Veled İzbudak'ın tercümesini (*Mesnevî*, C. 1-6, İstanbul: M.E.B., 1995) kaynak olarak kullandık. Alıntı yaptığımız beyitleri aktarırken yazım hatalarında düzeltme yaptık. Beyitlerin yerlerini önce cilt numarasını, sayfa numarasını sonra da beyit numarasını vererek gösterdik. *Mesnevî*'deki örtük/gizli manaları doğru anlayabilmek adına Ahmed Avni Konuk'un şerhine [*Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (Editör Mustafa Tahralı), C. 1-13, İstanbul: Kitabevi Yay., 2010.] müracaat ettik. Çalışmamızın temel eseri Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si olmakla birlikte zaman

zaman faydalanmaya gereksinim duyduğumuz *Fîhi Mâ Fîh* ve *Mecâlis-i Seba* adlı eserlerine de başvurduk. Âyetlerin tercümelerinde ise Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan meâlden [*Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (haz. Hayrettin Karaman vd.), Ankara: TDV Yay., 2015.] istifade ettik.

Çalışmamızı ortaya koyarken gerek konu seçiminde gerek yazım aşamasında yardımlarını esirgemeyen, değerli fikirleriyle tezime yön veren danışman hocam Doç. Dr. Hamide ULUPINAR'a canıgönülden şükranlarımı arz ederim. Ayrıca bu süreç içerisinde psikolojik destekleriyle yanımda olan kardeşlerime, arkadaşlarıma ve eğitim hayatım boyunca desteğini her daim hissettiğim babam Recep ÖZDEMİR'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyor, annem Emine ÖZDEMİR'i büyük bir özlem ve sevgiyle yâd ediyorum.

Meltem ÖZDEMİR

İZMİR-2019

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

A- Araştırmanın Konusu

İnsanda doğuştan potansiyel olarak var olan inanma duygusu, kişiyi yaratıcısını bulmaya ve tanımaya sevk etmiş, onu çeşitli arayışlara sürüklemiştir. Bu arayış neticesinde en eski inançlara bakıldığında, yaratıcıyı nur olarak telakki ettikleri hatta inançlarını nur ve onun karşıtı olan zulmet üzerine bina ettikleri görülür. Mesela Maniheizm’de Tanrı anlayışlarının temelinde düalizm hâkimdir. Bu düalizm, birbirine zıt iki asli prensibe (iyilik/nur ve kötülük/zulmet) dayanır. Bu prensiplerin başlangıcı ve sonu yoktur. Maniheistlere göre sevgi, sadakat, iman, hikmet niteliklerine sahip iyilik dünyasının hâkimi Yüce Nur Tanrısı’dır.¹

Eski Ahit yazılarında nur, Allahü Teâlâ’nın sembolü, doğru yoldakilerin aydınlaticısıdır. Yeni Ahit’te de Hz. İsa, nur kavramını vaazlarında kullanmıştır.²

Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyetinde ise nur kavramı, farklı manaları ihtiva etmekte, derûnî anlamlar içermektedir. Özellikle Nûr sûresinin otuz beşinci âyetinde “**Allah, göklerin ve yerin nûrudur.**”³ ifadesiyle Allahü Teâlâ’nın kendisini nur olarak nitelendirmesi âlimlerin dikkatini çekmiş, birçok yoruma konu edilmiştir. İslâm terminolojisinde önemli bir yere sahip olan nur kavramı özelde yani tasavvuf terminolojisinde de ilgi duyulan bir kavram olmuştur. III. ve IV. asırda yaşayan sûfiler nur kavramını akıl, gönül, hidayet, hakikat-i Muhammediyye çerçevesinde yorumlamış, mutlak nurun ise Allahü Teâlâ olduğuna vurgu yapmıştır. Sonraki yüzyıllarda yaşayan sûfiler tarafından ise nur kavramının sistematığı oluşturulmuş, Nûr sûresinin otuz beşinci âyetinin tefsiri için müstakil eserler kaleme

¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004, s. 152; Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yay., 2016, s. 149.

² Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011, s. 55.

³ Nûr, 24/35.

alınmıştır.⁴ İşte Mevlânâ da eserlerinde nur kavramına yer veren önemli mutasavvıflardandır. Bu çalışmanın konusunu Mevlânâ'nın nur kavramına yüklediği manaların *Mesnevî*'sinden hareketle tespit edilmesi oluşturmaktadır.

B- Araştırmanın Amacı

Çalışmamız şu amaçlar çerçevesinde ortaya koyulmuştur:

Birincisi, nur kavramı hakkında genel bilgi vermek

İkincisi, Mevlânâ'nın nur kavramına bakış açısını *Mesnevî*'sinden yola çıkarak ortaya koymak.

Üçüncüsü, elde ettiğimiz bulguları, ilk dönem sûfilerinin nur anlayışıyla mukayese ederek Mevlânâ'nın İslâm tasavvuf düşüncesinde nur kavramına yaptığı katkıları tespit etmek.

C- Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman inceleme yönteminden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyalin analiz edilmesiyle veri sağlanmasını kapsamaktadır.⁵ Bu bağlamda çalışmamızda, *Mesnevî* ve nur kavramıyla ilgili makaleler, tezler ve kitaplar tespit edilmiş, seçilen kaynaklar üzerinde yapılan incelemelerle araştırmanın bulguları elde edilmiştir. Bu süreç içerisinde YÖK tez veri tabanından, İSAM veri tabanından, Milli Kütüphaneden (İzmir), Dokuz Eylül Üniversitesi Merkez Kütüphanesinden, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinden, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Merkez Kütüphanesinden ve Hasenat programından faydalanılmıştır. Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır:

Giriş bölümünde, çalışmamızın konusu, amacı, yöntemi ve sınırlılıkları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde, Mevlânâ'nın hayatı hakkında çok

⁴ Bk. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, (çev. Süleyman Ateş), İstanbul: Bedir Yay., 1994; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Misbâhü'l-esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, Numarası: 2872.

⁵ Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 1, (2015), s. 72.

çalışma olması nedeniyle tekrara düşmemek adına hayatından bahsedilmemiş, şekil özellikleri, yazılış serüveni, içerik ve üslup hususiyetleriyle kısaca *Mesnevî*'si tanıtılmıştır.

Birinci bölümde, çalışmamızın bir kavram çalışmasından ibaret olması hasebiyle nur kavramının kavramsal çerçevesi Arapça, Osmanlıca, Türkçe kaynaklardan yararlanılarak ortaya koyulmuştur. Kavramsal çerçevede, ıstılah anlamını ele alırken nur kavramına katkıları bulunan Gazzâlî ve Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin düşüncelerine ayrıca yer verilmiştir. Yine bu bölümde, tasavvuf terminolojisi büyük oranda Kur'ân-ı Kerîm'e dayandığı için (Bilhassa konumuz itibariyle belirtecek olursak Mevlânâ'nın düşüncelerini Kur'ân-ı Kerîm'den soyutlamak imkânsızdır.)⁶ nur kavramının, Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamsal arka planı açıklanmış, özellikle Allahü Teâlâ'nın kendisi nur olarak tanımladığı Nûr sûresinin otuz beşinci âyetinin ihtiva ettiği hakikatler dile getirilmiştir. Yine bu bölümde, nur kavramının hadislerde hangi anlamda kullanıldığına değinilmiştir. Bunlara ilaveten Mevlânâ'nın nur kavramına bakış açısını daha iyi anlayabilmek adına ilk dönem sûfilerinin nur kavramına getirdiği yorumlar da ortaya koyulmuştur.

İkinci bölümde ise Mevlânâ'nın nur kavramına yüklediği anlamlar *Mesnevî*'sinden hareketle tespit edilmiştir. Tespit edilen bulgular “Maddi Nur”, “Manevi Nur” ve “Nur Olarak İsimlendirilen Kimseler” olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmıştır. Her kategori kendi içinde alt bölümlerden oluşarak belli bir sınıflandırmaya gidilmiş, ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise Mevlânâ'nın nur kavramına bakış açısı ilk dönem sûfileriyle mukayese edilerek İslam tasavvuf düşüncesinde nur kavramına sağladığı katkılar ortaya koyulmuştur.

Çalışmamızın sınırlılığını ifade etmeden önce “*Mesnevî*'de Nur Sembolü” yerine “*Mesnevî*'de Nur Kavramı” başlığını tercih etmemizin nedenini belirtmek isteriz. Sembol, bir düşünce, fikir ya da nesnenin yerini tutan, bir kavram veya bir düşünceyi belirten gözle görülür ve anlamı bilinir işaret demektir.⁷ Bu tanımdan hareketle Mevlânâ'nın nur sözcüğünü her zaman simgesel olarak ele almadığını görürüz. O, nur kelimesini kimi zaman gerçek anlamıyla kullanmaktadır. Mesela

⁶ Derya Örs, “Mevlânâ ve Kur'ân”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 7, (2002), s. 46.

⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yay., 2000, s. 765.

“Allahü Teâlâ'nın nuru” ifadesini kullanırken bu ifadeye sembolik bir anlam yüklememekte hakiki anlamıyla ele almaktadır. Bundan dolayı çalışmamızda “sembol” tabiri yerine “kavram” tabirini kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamız Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki nur kavramıyla sınırlıdır. Çalışmamızda *Mesnevî*'si dışında zaman zaman faydalanmaya gereksinim duyduğumuz *Fîhi Mâ Fîh* ve *Mecâlis-i Seba* adlı eserlerine de başvurulmuştur.

II- GENEL HATLARIYLA MESNEVÎ'YE BAKIŞ

Mesnevî, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin (v. 672/1273) Doğu ve Batı edebiyatlarını derinden etkileyen dinî, ahlâkî ve tasavvufî şaheseridir. Eser, 25.618 beyitten ve altı ciltten⁸ oluşmaktadır.⁹ Mesnevî nazım şekliyle yazılan eserde aruzun “fâilâtün/fâilâtün/fâilün” kalıbı kullanılmıştır.¹⁰

İran edebiyatından Türk edebiyatına geçen mesnevî, divan edebiyatı nazım şekillerindedir.¹¹ Mesnevî, sözlükte ikişer ikişer, ikişerlik anlamlarına gelir.¹² İstilahta ise her beyti kendi arasında ayrı ayrı kafiyeli (aa/bb/cc...) nazım şeklinin

⁸ Bu altıncı cilde ilave olarak Mevlânâ'ya atfedilen yedinci cildin varlığından bahsolenmektedir. Ancak bu cilt Abdülbâki Gölpınarlı'nın deyişiyle uydurma bir cildir. Bk. Abdülbâki Gölpınarlı, “Sunuş”, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, C. 1-2, İstanbul: İnkılâp Yay., 2014, s. 12. Çünkü Mevlânâ *Mesnevî*'sinde “*Ey mânevi er, Mesnevî'nin son cildi olan altıncı cildi de sana armağan sunmaktayım.*” diyerek eserinin son cildinin altıncı cilt olduğunu ifade eder. Bk. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, (çev. Veled Çelebi İzbudak), C. 6, İstanbul: M.E.B., 1990, s. 3, byt. 3. Ayrıca Sultan Veled tarafından *Mesnevî*'nin altıncı cildinin sonuna bir *Tetimme* yazılması, Mevlevî menâkıbnamesi olan Sipehsâlâr'ın *Menâkıb*'inde yedinci ciltten bahsedilmemesi, altıncı ciltte yarım kalan hikâyenin yedinci ciltte devam etmemesi [Bu hikâyenin sonlandırıl(a)mamasıyla ilgili husus için bk. Dilâver Güner, “Mesnevî'nin Son Hikâyesi Işığında Aşkın Anlatılamazlığı Ya Da Mesnevî Neden Sonlandırılmamıştır?”, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyum Bildirileri*, C. 1, (2007), s. 485-496], yedinci cildin üslup özelliklerinin diğer ciltlerle farklılık göstermesi ve Mevlânâ'nın düşüncelerine aykırı görüşlerin yer alması gibi deliller bu cildin Mevlânâ'ya ait olmadığını ispatdır. Bk. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (Editör Mustafa Tahralı), C. 1, İstanbul: Kitabevi Yay., 2010, s. 40-48; Gölpınarlı, “Sunuş”, 1-2/12.

⁹ Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Yay., 2013, s. 373; Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2011, s. 173.

¹⁰ Kabaklı, *Mevlânâ*, s. 174.

¹¹ Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. Yy.a Kadar)*, İstanbul: Kitabevi Yay., 1999, s. 21; İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, C. 52, S. 415-416-417, s. 430; Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yay., 2010, s. 60.

¹² Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî*, s. 21; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 59.

adıdır.¹³ Aruzun kısa kalıplarıyla¹⁴ yazılan mesnevi, beyit sayısı bakımından kısıtlayıcı bir kurala bağlı değildir. Beyit sayısı iki-üç beyitten binlerce beyte kadar uzanabilir.¹⁵ Ayrıca mesnevide beyitler arasında konu bütünlüğü bulunur. Her beytin anlamının kendi içinde tamamlanması gerekir. Mesnevide gerek beyitler arasında kafiye bağlantısının bulunmaması gerek beyit sayısının sınırsız olması şaire büyük bir yazım kolaylığı sağlamıştır. Bu sebeple destanlar, uzun aşk hikâyeleri, şehrengizler vb. eserler mesnevi nazım şekliyle ele alınmıştır.¹⁶ Firdevsî'nin (v. 411/1020?) *Şehnâme*'si, Feridüddîn Attâr'ın (v. 618/1221) *Mantuku't-tayr*'ı, Sâdi'nin (v. 691/1292) *Gülistân* ve *Bûstân*'ı (*Sa'dî-nâme*) gibi pek çok ünlü eser mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.¹⁷ Ancak bugün mesnevi denilince akla Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gelmektedir.¹⁸

Mevlânâ *Mesnevî*'sinin dibacesinde “Bu kitap, *Mesnevi* kitabıdır.”¹⁹ diyerek eserine özel bir isim vermediğini belirtir. *Mesnevî*'nin ikinci cildinde yer alan “Saykalü'l-ervâh (ruhların cilâsı)”²⁰ ve altıncı cildinde bulunan “Hüsâmname (Hüsâmeddin Çelebi'ye mensup kitap)”²¹ gibi nitelendirmeler ise *Mesnevî*'nin adı olmayıp vasıflarıdır.²² Eser, mesnevi nazım şekliyle yazıldığı için bu adla anılmaktadır.²³ Ancak Mesnevi şarihleri *Mesnevî* ismine lügat anlamı dışında derin bir mana yüklemiştir. *Mesnevî*'de çift şeylerden ve birbirine zıt hallerden bahsedilmesinden dolayı bu ismin verilmiş olacağına dikkat çekmişlerdir.²⁴

Mesneviler belli bir plan dâhilinde kaleme alınır. Başta çoğunlukla kaside şeklinde tevhîd, münacât, na't, dört halife için söylenmiş övgü, kitabın ithaf edildiği kişiye methiye yer alır. Daha sonra “Sebeb-i Nazm-ı Kitâb” başlığı altında eserin

¹³ Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî*, s. 21; Ünver, “Mesnevî”, s. 432; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 59.

¹⁴ Mesnevinin yazıldığı aruz kalıpları için bk. Ünver, “Mesnevî”, s. 432; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 59.

¹⁵ Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî*, s. 21; Ünver, “Mesnevî”, s. 432; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 59.

¹⁶ Ünver, “Mesnevî”, s. 432; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 59.

¹⁷ Ünver, “Mesnevî”, s. 430-431; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 61.

¹⁸ B. Fırûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul: M.E.B, 1963, s. 211.

¹⁹ Mevlânâ, “Ön Söz”, *Mesnevî*, C. 1.

²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/1, byt. 6.

²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/3, byt. 2.

²² Fırûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 213; Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 375.

²³ Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 373; Kabaklı, *Mevlânâ*, s. 174.

²⁴ Tâhir Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, C. 1, 1. Kitap, İstanbul: Selâm Yay., 1971, s. 23.

yazılış sebebi dile getirilir. Mesnevinin asıl konusu ise bölüm bölüm, ayrı başlıklar halinde anlatılır. Dua ile de mesnevi bitirilir.²⁵ Mevlânâ ise *Mesnevî*'sinde klasik mesnevi tertibini kırarak alışılmışın dışına çıkar. O, eserine *Mesnevî*'nin özünü, sırrını teşkil eden bölümüyle giriş yapar. Şüphesiz Mevlânâ'nın eserine tevhd, münacât, na't konulu müstakil bölümlerle başlamaması onun her sözünde Allahü Teâlâ'nın sonsuz tecellisinin bulunması yine her sözünde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyduğu sonsuz sevgisinin coşup durması yatmaktadır.²⁶

Mesnevî'nin yazımına Mevlânâ'nın müritlerinden Hüsâmeddin Çelebi'nin (v. 683/1284) ricası üzerine başlanmıştır.²⁷ Hüsâmeddin Çelebi, dervişlerin, Hakîm Senâî'nin (v. 525/1131?) *İlâhînâme*'si ve Feridüddin Attâr'ın *Mantiku't-tayr* ve *Musîbetnâme*'siyle meşgul olduklarını, eserlerdeki hakikatlerden büyük bir zevk aldıklarını görünce Mevlânâ'dan bu eserler gibi irfan sırlarını dile getiren bir eser yazmasını ister. Mevlânâ ise bu düşüncenin daha önce gönlüne doğduğunu ifade ederek *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini sarığından çıkarır. Neticede *Mesnevî*'nin yazımına başlanır. Mevlânâ söyler, Hüsâmeddin Çelebi ise kaleme alır. Ancak birinci cildin bitiminden hemen sonra Hüsâmeddin Çelebi'nin eşinin vefatı dolayısıyla ikinci cilde iki yıl²⁸ ara verilir. Bu iki yıllık müddetten sonra 662/1264 yılında *Mesnevî* yazımına tekrar başlanır.²⁹ *Mesnevî*'nin ne zaman bittiği ise kesin olarak bilinmemekle birlikte Hz. Mevlânâ'nın vefatına yakın bir tarihte tamamlandığı tahmin edilmektedir.³⁰

Mesnevî, hikâyelerden oluşur.³¹ Ancak bu hikâyeler, klasik hikâye tertibine uymaz. Mevlânâ, ele alacağı konuya uygun hikâye anlatmaya başlayınca o hikâyeyi yarıda bırakır, hikmetler söylemeye başlar. Bu sefer de söylediği hikmetlere uygun

²⁵ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 59-60. Mesnevinin düzenleniş biçimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ünver, "Mesnevî", s. 432-450.

²⁶ Gölpınarlı, "Sunuş", 1-2/10.

²⁷ Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Pinhan Yay., 2011, s. 164; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 145-146.

²⁸ Gölpınarlı bu müddetin beş yıldan daha fazla sürdüğünü iddia eder. Bk. Gölpınarlı, "Sunuş", 1-2/12.

²⁹ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Kabalcı Yay., 2006, s. 556-558; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 144-147.

³⁰ Gölpınarlı, "Sunuş", 1-2/12.

³¹ Mesnevî üzerine ciddi araştırmalarda bulunan B. Fûrûzanfer, eserde iki yüz yetmiş beş hikâyenin yer aldığını ifade eder. Naklen: Adnan Karaismailoğlu, "Mesnevî Hikâyelerinde Şekil ve İçerik", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 17, (2005), s. 86.

başka bir hikâye hatırlar. Böylece birinci hikâye tamamlanmadan araya bir ikinci hatta üçüncü hikâye girer. Daha sonra ilk başladığı hikâyeye dönerek onu tamamlar. Kısaca *Mesnevî* iç içe geçmiş hikâyelerden meydana gelir.³² Ancak *Mesnevî*'deki bu hikâyeler, Mevlânâ'nın düşüncelerini aktarmada birer araç hükmündedir. Yani hikâyeler zarf konumundadır. Zarf ise görünüşten ibarettir. Oysa önemli olan zarfın içindeki "öz"dür, yani "mazrûf"tur.³³

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde şeriat, tarikat ve hakikat esaslarını dile getirir. O, eserini tanımlarken dinin asıllarının asıllarının asılları olduğunu ifade eder.³⁴ Mesnevi şarihlerine göre bu üç asılla şeriat, tarikat ve hakikat kastedilir.³⁵ Mevlânâ'ya göre şeriat muma benzer, yol gösterir. Fakat mumu ele almakla yol aşılmaz. Yola girildi mi o giriş tarikattır, maksada ulaşmak ise hakikattir.³⁶ *Mesnevî* İslâm dininin bu üç esasından bahsederek hakikate ulaşma ve yakîn sırlarını keşfetme hususunda kişiye yardımcı olur,³⁷ bu yolun gereklerini yoğun bir şekilde ele alır. Bu bağlamda manevi gelişmemize engel teşkil eden ahlâk-ı zemimeleri, bunlardan arınma yollarını, sahip olunması gereken erdemleri, mürşit-mürîd ilişkisi³⁸ gibi birçok meseleyi izah eder. Bu bakımdan *Mesnevî* adeta bir seyr ü süluk kitabıdır diyebiliriz. Mevlânâ, düşüncelerini açıklarken de âyetlere, hadislere, Peygamber kıssalarına, erenlerin hikâyelerine, Hind-İran ve Yunan-Roma kaynaklı hikâyelere, mitolojiye, masallara, halk deyimlerine, atasözlerine, örf ve âdetlere başvurur.³⁹

Mesnevî'nin dili Farsça'dır. Ancak yer yer Arapça beyitler ve çiçek, göz, üzüm gibi Türkçe kelimeler de yer alır.⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*'de akıcı bir üslup ve sade bir dil kullanmayı tercih eder. Teşbihlere ve somut örneklere başvurarak sade bir anlatımla anlaşılabilirliği yakalamaya çalışır. Bunun bir nedeni şairin, geniş kitlelere

³² Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 375; Asaf Halet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Ankara: Hece Yay., 2015, s. 87.

³³ Gönül Ayan, "Mesnevî ve Kısa Hikâyecilik", 5. Millî Mevlânâ Kongresi, (1991), s. 59.

³⁴ Mevlânâ, "Ön Söz", *Mesnevî*, C. 1.

³⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 1/58.

³⁶ Mevlânâ, "Ön Söz", *Mesnevî*, C. 5.

³⁷ Mevlânâ, "Ön Söz", *Mesnevî*, C. 1.

³⁸ İlgili konu için bk. Himmet Konur, "Mesnevî'de Mürîd-Mürşid İlişkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*, C. 6, S. 14, (2005), s. 149-158.

³⁹ Gölpınarlı, "Sunuş", 1-2/9.

⁴⁰ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, s. 85-86.

ulaşma isteğidir.⁴¹ *Mesnevî*, her kesimden insana hitap eder.⁴² Bir diğer nedeni ise kelimelerin, düşüncelerini anlatma konusunda kifayetsiz oluşudur.⁴³ Tasavvufi eserler sınırsız bir şeyi sınırlı şartlarda açıklamaya çalıştığından mecazlara, sembollere, işaretlere sık sık başvurur.⁴⁴ Mevlânâ da başvurduğu klasik mecazların yanı sıra kendine özgü teşbih ve istiareleriyle eserine zenginlik katar.⁴⁵ İşte Mevlânâ'nın ustalığından biri de bu sade anlatımla okuyucuyu büyülemesidir. Çünkü anlatımındaki sadelik ibarelerini süslemeye engel olmamış, irfan, hikmet, aşk temalarını şairane ibarelerle süslemiştir.⁴⁶

Mesnevî, madde dünyasına hapsedilmiş insanın çıkmazlarına çare sunması, ham insandan olgun insanlığa yükseliş serüvenine bir reçete olması hasebiyle asırlar boyu sevilerek okunan bir eser olmuştur. Ayrıca *Mesnevî* yazıldığı tarihten itibaren Anadolu'da kaleme alınan birçok eseri etkilemekle kalmamış,⁴⁷ Doğu ve Batı edebiyatlarını da tesiri altında bırakmıştır. Bundan dolayıdır ki *Mesnevî* bugüne kadar birçok dile tercüme edilmiştir. Bu tercümelerin yanı sıra pek çok da şerhi yapılmıştır.⁴⁸

⁴¹ İbrahim Emiroğlu, *Sûfi ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İstanbul: İnsan Yay., 2010, s. 20-25.

⁴² Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 376.

⁴³ Emiroğlu, *Sûfi ve Dil*, s. 25.

⁴⁴ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sûfi Kitap, 2015, s. 27.

⁴⁵ Emiroğlu, *Sûfi ve Dil*, s. 25.

⁴⁶ Emiroğlu, *Sûfi ve Dil*, s. 20.

⁴⁷ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB Yay., 1976, s. 227.

⁴⁸ Mesnevî'nin tercüme ve şerhleri için bk. Hasibe Mazıoğlu, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Mevlânâ'nın 700. Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, (15-17 Aralık 1973), s. 275-296; İsa Çelik, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens.*, C. 9, S. 19, (2002), s. 71-93; İsmail Güleç, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar*, S. 22, (2006), s. 135-154 (Bu makale ilavelerle kitap olarak basılmıştır. Bk. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yay., 2008); Ahmet Topal, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens.*, C. 14, S. 32, (2007), s. 39-51.

BİRİNCİ BÖLÜM

NUR KAVRAMI VE İLK DÖNEM SÛFİLERİNDE NUR ANLAYIŞI

Çalışmamızın birinci bölümünde nur kavramının sözlük ve ıstılah anlamlarını ele alacağız. Nur kavramının ıstılah anlamını ele alırken bu kavramı müstakil bir konu olarak eserlerinde işleyen ve kavramın şekillenmesine katkı sağlayan Gazzâlî (v. 505/1111) ve Şihâbüddîn es-Sühreverdi'nin (v. 587/1191) görüşlerine ayrıca yer vereceğiz. Yine bu bölümde nur kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanım şeklini inceleyecek bilhassa Allahü Teâlâ'nın kendisini nur olarak nitelendirdiği Nûr sûresinin 35. âyetini açıklayacağız. Nur kavramının hadislerdeki kullanımına değindikten sonra ilk dönem sûfîlerinin nur anlayışını ortaya koyacağız.

I- KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A- Nur Kavramının Kelime Anlamı

Nur, “nevr” kökünden türetilmiş Arapça bir isimdir. Nur, sözlükte ışık, aydınlık ve ışığın şua'sı anlamına gelmektedir.⁴⁹ Nur isminin çoğulu “envâr”dır,⁵⁰ zıttı ise “zulmet”tir.⁵¹

Nur kelimesi ile aynı kökten türeyen “inâreten”, ağacın tomurcuklanması, güzellik ve letafetin ortaya çıkması, zahir ve ayan olmak; “istinâreten”, bilgilenmek, bir kadını töhmetten uzaklaştırmak, galip olmak; “tenvîren”, aydınlanmak, aydınlatmak, sabah aydınlığının ortaya çıkması, ağacın çiçek açması, ekinin

⁴⁹ Ebü'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. 5, Beyrut, 1956, s. 240; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, C. 2, Matbaa-i Mısır, 1961, s. 962; İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhi'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), C. 2, Beyrut, 1979, s. 838; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, C. 2, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1305, s. 726; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, C. 3, Beyrut, 1306, s. 587.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/240; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-vasît*, 2/962; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/838; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 2/726; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 3/587.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/240; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 2/726.

yetişmesi, hurmanın çekirdeğinin oluşması; “tenevvüren” aydınlanmak, uzaktan ateşi görmek anlamlarına gelir. Mef’alet kalıbında ism-i mekân bildiren “menâreten” ise üzerine çerağ konulan nesneyi, camide ezan okunulan mevkiyi ifade eder.⁵²

B- Nur Kavramının İstilah Anlamı

Nur ıstılahta, “Evvela gözün algıladığı sonra bu algılama vasıtasıyla da diğer görülecek şeyleri idrâk etme keyfiyeti.” olarak tarif edilir.⁵³ Seyyid Şerîf el-Cürcânî (v. 816/1413) tarafından yapılan bu tanımın bir benzeri *Keşşâfu ıstulâhâtî'l-fünûn* eseriyle ünlü müellif Tehnevî (v. 1158/1745) tarafından da dile getirilmiştir. Ona göre nur, güneş, ay ve ateşten yeryüzü gibi kesif cisimlerin üzerine gelen keyfiyetin ismidir. Bu keyfiyet vasıtasıyla görülecek şeyler açığa çıkar. Bu sebeple nur, hem kendi nefsi ile gözükken hem de başkasını görünür kılan şey olarak tanımlanır.⁵⁴ Yapılan tanımlara dikkat edilecek olursa nurun varlığı için “görünen” ve “görünür kılan” olmak üzere iki hususa ihtiyaç vardır.

Tasavvufî ıstılahları vahdet-i vücud perspektifiyle ele alan Abdürrezzâk Kâşânî (v. 736/1335), nuru tanımlarken onun ontolojik fonksiyonuna dikkat çeker. Kâşânî, a'yân-ı sâbitedeki varlıkların şehâdet âleminde vücûda bürünmelerinin nur vesilesiyle gerçekleştiğini dolaylı olarak şu tanımıyla dile getirir: Nur, bütün yaratılan varlıklarda/sûretlerde ortaya çıkan vücûddur.⁵⁵ Kâşânî, bu ontolojik tahlilden sonra nurun hususiyetlerini belirtir:

Birincisi, nurun, görücü kılma/ortaya çıkarma özelliği sadece maddi alanla sınırlı değildir. Hatta nur, maddi alandan ziyade manevi alanla alakadardır. Nurun bütün gizli kalmış eşyanın hakikatini ortaya çıkarması bunun delilidir.

İkincisi, nurun arındırma hususiyeti de vardır. Kalpten kevnî (mâsivâyı) arındırması hasebiyle bütün ilahî vâridâtlara⁵⁶ nur denilmiştir. Nurun bu hususiyetine

⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/240; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-vasît*, 2/961-962; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/838-839; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 2/726-727.

⁵³ Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-tarîfât*, ts., s. 246.

⁵⁴ Muhammed Ali b. Ali et-Tehnevî, *Keşşâfu ıstulâhâtî'l-fünûn*, (tsh. Abdülhak Mevlevî), C. 2, İstanbul: Kahraman Yay., 1984, s. 1394.

⁵⁵ Kemâleddin Abdürrezzâk el-Kâşânî, *İstulâhâtü's-süfiyye*, (thk. Muvaffak Fevzi el-Cebr), Dimeşk: el-Hikme, 1995, s. 106.

⁵⁶ Vâridât: Allahü Teâlâ'dan gelen feyiz ve ilhamın adıdır. Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997, s. 746.

vahdet-i vücûd telakkisini sistemleştiren İbn Arabî (v. 638/1240)⁵⁷ tarafından da vurgu yapılmıştır.⁵⁸

Nur, ıstılahta âlemleri aydınlatmaya vesile olması dolayısıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) işaret eder.⁵⁹ Ayrıca ıstılahta "hakikat-i Muhammediyye" veya "nûr-i Muhammedî" adı verilen bir kavram yer almaktadır. Hakikat-i Muhammediyye, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi şahsiyetini ifade etmek için kullanılan tasavvufî terimdir.⁶⁰ Vahdet-i vücûd telakkisine göre varlığın meydana gelişi birtakım mertebelerden oluşmaktadır. İşte vücûd-ı mutlakın taayyün ettiği ilk mertebeye hakikat-i Muhammediyye adı verilir.⁶¹ Bu mertebeye vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında var oluşun başlangıcıdır ancak mevcûdat açısından gerçek yaratma fiili bu mertebeden sonra başlamış ve bütün mahlûkat ondan yaratılmıştır.⁶² İbn Arabî, ilk taayyün olan Muhammedî hakikate bir kısım fonksiyonlar nispet etmiştir:

a. Âlemle ilişkisi bakımından hakikat-i Muhammediyye: Allahü Teâlâ'nın her şeyden önce yarattığı ve her şeyi de kendisinden yarattığı bir nurdur. Muhammedî hakikat, bu yönüyle âlemin yaratılışının kaynağı ve aslı olarak görülür.

b. İnsan ilişkisi bakımından hakikat-i Muhammediyye: İnsan kemâlinin ulaşabileceği son noktadır. Dolayısıyla o, varlığın hakikatlerini kendisinde toplayan insan-ı kâmilin en yetkin suretidir.

c. Tasavvufî açıdan hakikat-i Muhammediyye: Hakikat-i Muhammediyye bütün peygamberlerin ve velilerin ilimlerini aldıkları kandildir.⁶³

Nur, Allahü Teâlâ'nın esmasından bir isimdir. O, bütün nurları kendisinde topladığı ve her şeyi kuşattığı için "Nûru'l-envâr",⁶⁴ her şey onun nuruyla ayakta

⁵⁷ İbn Arabî'nin nur kavramıyla ilgili görüşleri için bk. Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibu'l-Vücûd)*, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 1995; Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (trc. Ekrem Demirli), İstanbul: Kabalcı Yay., 2005; Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İstanbul: İnsan Yay., 2015.

⁵⁸ Kâşânî, *Istılâhâtü's-sûfiyye*, s. 106; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Istılâhâtü's-şeyh Muhyiddin İbn Arabî (Mu'cem-u istılâhâtü's-sûfiyye)*, (thk. Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî), Beyrut: Dârü'l-İmam Müslim, 1990, s. 71.

⁵⁹ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 2/726.

⁶⁰ Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *DİA*, C. 15, (1997), s. 179. Bu hususta daha ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Demirci, *Nûr-i Muhammedî*, İstanbul: Nefes Yay., 2013.

⁶¹ Bu mertebeye ilgili diğer adlandırmalar için bk. Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 226.

⁶² Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 226-227.

⁶³ Suad el-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Kabalcı Yay., 2005, s. 471-472.

durduğu için “Nûru’l-kayyûm”, bütün noksan sıfatlardan münezzehe olduğu için “Nûru’l-mukaddes”, nurundan daha ulvî/yüce bir nur bulunmadığı için “Nûru’l-a‘zamu’l-a‘lâ”, güneşin yıldızları örttüğü gibi bütün nurları örttüğü için “Nûru’l-nehâr” olarak isimlendirilir.⁶⁵

Kur’ân-ı Kerîm lafızlarını açıkladığı *Müfredât Elfâzi’l-Kur’ân* adlı eseriyle meşhur âlim Râgıb el-İsfahânî (v. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), nurun dünyevi nur ve uhrevi nur olmak üzere iki kısma ayrıldığını ifade eder.⁶⁶ Dünyevi nur da kendi içinde iki kısımdan oluşur:

Birincisi, basîret gözüyle algılanan, ilâhi umurdan yayılan akıl ve Kur’ân-ı Kerîm nuru gibi manevi nurları ifade eder.

İkincisi ise görme duyusu ile hissedilen güneş, ay, yıldızlar ve ışık veren nesnelere yayılan maddi nura işaret eder.⁶⁷

Tasavvufî istilâhta nur kavramı daha detaylı bir biçimde *Mişkâtü’l-envâr* adlı eseriyle Gazzâlî tarafından ele alınmıştır. Gazzâlî bu eserini “**Allah göklerin ve yerin nûrudur.**”⁶⁸ âyetinin ve “*Allah’ın nûr ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır; eğer onları kaldırırsa yüzünün nûr ve azameti onu idrâk edenin gözünü yakar.*” hadisinin işaret ettiği hakikatleri açıklamak üzere kaleme almış,⁶⁹ bu vesileyle nur kavramını sistemleştirmiştir.

Gazzâlî’ye göre, tek ve hakiki nur Allahü Teâlâ’dır. O’nun dışındaki varlıklara ise ancak mecaz yoluyla nur adı verilebilir. Bu manayı idrâk edebilmek için de nurun, avam, havas ve havassü’l-havas katındaki anlamlarını bilmek gerekir. Ona göre nur, zuhura işaret eder. Zuhur yani ortaya çıkış ise izafi bir kavramdır, idrâklere bağlıdır. Bir şey birisine görünürken bir başkasına gizli kalabilir. Avama göre idrâklerin en kuvvetlisi duyular, duyular arasında da görme duyusudur.⁷⁰ Gazzâlî, görme duyusundan hareketle eşyayı üç kısma ayırır:

Birincisi, kendisi görülmeyenler: karanlık cisimler.

⁶⁴Cürcânî, *Kitâbü’t-tarîfât*, s. 246; Kâşânî, *İstilâhâtü’s-sûfiyye*, s. 106; Abdülmunim el-Hafnî, *Mu’cemü Mustalahati’s-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 258.

⁶⁵ Hafnî, *Mu’cemü Mustalahati’s-Sûfiyye*, s. 258.

⁶⁶Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Elfâzi’l-Kur’ân*, (trc. Yusuf Türker), İstanbul: Pınar Yay., 2012, s. 1490.

⁶⁷ İsfahânî, *Müfredât Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 1490.

⁶⁸ Nûr, 24/35.

⁶⁹ Gazzâlî, *Mişkâtü’l-envâr*, s. 14.

⁷⁰ Gazzâlî, *Mişkâtü’l-envâr*, s. 15-16.

İkincisi, kendisi görülen fakat kendisi aracılığı ile başkası görülmeyenler: yıldızlar, ateş közü gibi parlak cisimler.

Üçüncüsü, hem kendisi görülen hem de kendisi vasıtasıyla başkası görülenler: güneş, ay, şule veren ateş vb. cisimler. İşte bu üçüncü kısım, nurun tarifidir. Yani nur, görünen (zâhir) ve nesnelere görücü kılandır (muzhir). Ancak daha sonra nur kavramının anlamı genişletilmiş, nur veren cisimlerden çıkıp, kesîf cisimlerin yüzlerine akseden şeye de nur denilmiştir.⁷¹

Gazzâlî'ye göre, nurun sırrı ve ruhu, idrâklere görünmesidir. İdrâk içinde nurun yanında bir de görme duyusuna ihtiyaç vardır. Çünkü nurun idrâk etme yahut idrâkin kendisiyle gerçekleşmesi gibi bir özelliği yoktur. İdrâk sadece onun yanındadır. Bu sebeple göze nur adı verilmesi, nura nur adı verilmesinden daha uygundur. Bu, nurun avam katındaki manasıdır. Yani avam, nuru göz ile idrâk eder.⁷²

Gazzâlî'ye göre, göz birçok yanımlara sahiptir. Ancak gözler içinde insan kalbinde bulunan öyle bir göz vardır ki yanımlardan münezzehtir. Bu göze bazen “akıl” bazen “ruh” bazen de “nefs-i insan” denildiğini ifade eden Gazzâlî, tabirlerin çokluğunun manayı değiştirmeyeceğini belirtir ve tercihini akıldan yana kullanır.⁷³ Ona göre gözün akla kıyasla pek çok kusuru bulunmaktadır.⁷⁴ Mesela göz, kendisini, kendisine çok yakın ve çok uzak olanı, perde arkasını göremez, hakikatleri müşahede edemez. Akıl ise bu ve bunun gibi noksanlıklardan uzaktır. Bu sebeple akıl, göze nispetle nur ismine daha layıktır. Bu da nurun havas katındaki anlamıdır.⁷⁵

Gazzâlî'ye göre aklın da idrâk konusunda yetersiz olduğu hususlar bulunmaktadır. Kimi bilgiler akılda hazır halde bulunurken kimi bilgiler ise üzerinde düşünölmeye, araştırılmaya, filozoflar tarafından uyarılmaya muhtaçtır. İşte bu noktada aklın bilfiil olarak idrâk etmesini sağlayan “hikmet nuru” ortaya çıkar. Hikmetin en büyüğü ise Allahü Teâlâ'nın sözüdür ve bu sözler arasında da özellikle “Kur'ân-ı Kerîm”dir. Zahir göze göre güneş nasıl bir nur ise, akıl gözüne göre de Kur'ân-ı Kerîm aynı derecede bir nurdur.⁷⁶

⁷¹ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 16.

⁷² Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 16-17.

⁷³ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 18.

⁷⁴ Gazzâlî, bu kusuru yedi madde halinde açıklar. Bk. Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 18-21.

⁷⁵ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 18-22.

⁷⁶ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 22-23.

Gazzâlî, kendisini ve başkasını gören her şeyin nur ismine layık olduğunu belirtir. Ancak kendisini ve başkasını görmekte birlikte başkası da kendisi vasıtasıyla görülen bir şey olursa bu nur ismine daha da layık olur. Hatta başkasına nur saçtığı için ona “sirac” da denir. Bu sebeple Allahü Teâlâ, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) “sirâc-ı münîr (aydınlatan kandil)” olarak nitelendirmiştir. Bu da nurun havassü'l-havas katındaki manasıdır.⁷⁷

Gazzâlî’ye göre, yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere nur, belli bir tertip üzeredir. Fakat bu tertip sonsuza kadar devam etmez. Bir ilk kaynaktan durur. Bu kaynak da zâtı için ve zâtiyle nurdur. Bütün nurlar derece derece bu kaynaktan doğar. Bu sebeple nur ismi, ilk nurdan başkasına sırf mecazen verilmiştir. Çünkü ondan başka hiçbir şey zâtı itibarıyla nura sahip değildir. Aksine nurlarını başkasından almışlardır. Emanet aldıkları bu nurların zatında devamlılıkları yoktur. Ancak başkasıyla devam etmektedir. Gazzâlî, bu hakikati şu misal ile açıklar. Mesela bir kimse birinden bir at, bir merkep emanet alsa ve emanet verenin müsaade ettiği ölçüde o hayvana binse, ödünç alan bu adam gerçekten mi zengindir, mecazen mi, yoksa asıl zengin olan ona bütün bunları veren midir? Şüphesiz emanet alan kimse fakirdir; asıl zengin, bunları emanet veren ve emanetin tekrar kendisine iade edileceği kimsedir. O halde gerçek nur, yaratma ve emir gücü bulunan, önce aydınlatıp sonra bunu devam ettiren Zât’tır.⁷⁸

Gazzâlî’den sonra ise nur kavramının formülasyonu İsrâkiye⁷⁹ anlayışının kurucusu Şihâbüddîn es-Sühreverdî’yle birlikte devam eder. Büyük oranda Gazzâlî’nin etkisi altında kalan Sühreverdî⁸⁰ ontolojik görüşünü nur kavramı üzerine bina eder. O, bu konuda kaleme almış olduğu *Hikmetü'l-İsrâk* adlı eseriyle nur nazariyesini açıklığa kavuşturur.

Sühreverdî’ye göre nurun tanımlanmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü varlıkta açıklanamayan şey apaçıktır (zâhirdir). Nurdan da daha apaçık bir şey olmadığı için

⁷⁷ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 26.

⁷⁸ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 28-29.

⁷⁹ İsrâkiye, kaynağını Aristoteles’ten alan, gerçekliğin akıl yoluyla kavranabileceğini dile getiren Meşşâî felsefeye karşı aklın, insanı belli bir sımira kadar götürdüğü, kavrama gücünün sınırlı olduğu görüşünü savunarak akıl yerine sezgiyi kabul eden düşünce sisteminin adıdır. İsrâkilere göre gerçeğe ulaşmanın, ilahî hakikatleri kavramanın tek yolu sezgidir. Bk. Cevzci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 522.

⁸⁰ S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., 1979, s. 124.

onun kadar tanımlanmaya ve açıklanmaya ihtiyacı olmayan başka bir şey yoktur.⁸¹ Sühreverdî, nurun her şeyden apaçık/belirgin oluşunu dile getirdikten sonra nur için şöyle bir kural koyar: Nur kendi hakikatinde apaçık olan ve kendisi vasıtasıyla başkalarını da apaçık kılan şeydir.⁸² Yani nurun fonksiyonu, salt olarak özünün apaçık olmasından ibaret değildir, nur kendisiyle birlikte başka varlıkları da belirgin kıldığında nur ismine layık olur.

Sühreverdî nur ile varoluş arasında özdeşlik kurar. Ona göre Nûru'l-envâr olan Allahü Teâlâ hem dikey hem de yatay boyutta nurunu yayarak metafizik varlık âlemini oluşturur.⁸³ Buradan hareketle Sühreverdî tıpkı Gazzâlî gibi nurun belli bir hiyerarşiye tabi olduğunu ifade eder. O, yapmış olduğu tasnifle nuru iki kısma ayırır:

Birincisi, arazî nurdur. Bu nurlar bir başkasının heyeti olan yani varlığı başka bir varlığa dayanan nurlardır. Arazî nurlar, işaret edilebilen ve gösterilen somut nurlardır.

İkincisi, soyut nur/saf nurdur. Bu nurlar ise bir başkasına heyet olmayan, kendi zatıyla nur olan ve zâtının farkında olan nurlardır. Bu nurlar gösterilemez, bir cisme yerleşemez ve kesinlikle bir yönü olamaz.⁸⁴

Sühreverdî'ye göre bu arazî ve soyut nurlar bir ilk nurda son bulurlar. Bu nur, mertebelerin en yükseği olan Nûru'l-envâr yani Allahü Teâlâ'dır. O, mutlak ganîdir (zorunlu varlıktır). Çünkü onun ötesinde hiçbir şey yoktur. O'nun dışındaki her şey ona tabidir. O, her şeye hükmeder. Hiçbir şey ona hükmedemez. O, her şeyden soyutlandığı için hiçbir şey ona bitişemez. Hiçbir varlığın nuru, ondan daha parlak olamaz.⁸⁵

⁸¹ Şihâbüddîn Sühreverdî, *İşrak Felsefesi Hikmetü'l-İşrâk*, (çev. Tahir Uluç), İstanbul: İz Yay., 2012, s. 117.

⁸² Sühreverdî, *İşrak Felsefesi Hikmetü'l-İşrâk*, s. 124.

⁸³ Hatice Toksöz, "İşrakî Felsefe Geleneğinde Nûr Kavramı: Kutbeddin Şirazî Yorumu ve İbn Sînâ İle Mukayesesi", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, (2014), s. 394.

⁸⁴ Sühreverdî, *İşrak Felsefesi Hikmetü'l-İşrâk*, s. 118-121.

⁸⁵ Sühreverdî, *İşrak Felsefesi Hikmetü'l-İşrâk*, s. 130-132.

II- KUR'ÂN-I KERÎM VE HADİSLERDE NUR KAVRAMI

Nur kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de kırka yakın âyette geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i başından sonuna kadar tefsir eden ilk müfessir Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767)⁸⁶, *el-Vücûh ve'n-Nazâir* adlı eserinde nur kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok farklı manaya işaret ettiğini dile getirir. Gündüz aydınlığının, ay ışığının, hidayetin, imanın, İslâm'ın, Tevrat'ın, Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nur olarak nitelendirildiğini ve Allahü Teâlâ'nın nurundan bahsedildiğini ifade eder.⁸⁷ Ayrıca İncil'in ve göz ışığının da nur olarak tavsif edildiği görülür.⁸⁸

1. Gündüz Aydınlığı: Kur'ân-ı Kerîm'de gündüz aydınlığının nur olarak nitelendirildiği âyette **“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları⁸⁹ ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. (Bunca âyet ve delillerden) sonra kâfir olanlar (hâlâ putları) Rableri ile denk tutuyorlar.”**⁹⁰ buyrulmaktadır.⁹¹ Müfessirler âyette aydınlık yani nur ile gündüz aydınlığının kastedildiğini ifade ederler.⁹² Zira âyette zulûmat/karanlık ve nur/aydınlık sözcükleri gökler ve yer sözcükleri ile birlikte zikredilmektedir.⁹³ Ancak müfessirlere göre, âyet somut anlamının ötesinde soyut anlamlar da içermektedir. Bu bağlamda aydınlık sözcüğü ile İslâm'ın, imanın, ilmin vurgulandığını dile getirirler.⁹⁴

2. Ay: Ayın nur olarak tavsif edildiği âyette **“Güneşi ışıklı (ziya), ayı da parlak (nur) kılan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona (aya) birtakım**

⁸⁶ Ömer Türker, “Mukâtil b. Süleyman”, *DİA*, C. 31, (2006), s. 134.

⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, (haz. Ali Özek), İstanbul: İSAV, 1993, s. 162-164.

⁸⁸ Ömer Çelik, “Kur'ân-ı Kerîm'de Nûr Kavramı”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 16-17, (1998-199), s. 159, 164-165.

⁸⁹ Nur kavramının zıttı olan zulmet Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği tüm âyetlerde çoğul olarak (zulûmât) kullanılır. Çünkü insanı hakikatten uzaklaştıran, kaosa sürükleyen yollar labirent misali karmakarışıktır. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık şu gerçeğin altı çizilir: Tevhit, nur ve tek yoldur; şirk ise çokluktur, karmaşadır. Tevhit, mutluluk ve güven; şirk, bunalım ve huzursuzluk getirir. Bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1997, s. 412.

⁹⁰ Enâm, 6/1.

⁹¹ Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, s. 163.

⁹² Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihi'l-Gayb*, (trc. Suat Yıldırım vd.), C. 9, Ankara: Akçağ Yay., 1990, s. 319; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (Sadeleştiren Sıtkı Güllü), C. 3, İstanbul: Huzur Yay., s. 549-550.

⁹³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 9/319.

⁹⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 9/319; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 3/549-550.

menziller takdir eden O'dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binaen yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini açıklamaktadır.⁹⁵ buyrulmaktadır.⁹⁶ Bu âyette konumuz açısından dikkati çeken husus güneşin ziya, ayın ise nur olarak tavsif edilmesidir. Ziya da tıpkı nur gibi Türkçe'de "ışık" sözcüğüne karşılık gelen Arapça bir kelimedir. Ancak ziya ile nur kavramı arasında bazı farklı hususiyetler bulunmaktadır. Ziya, özü bakımından, bir ışık kaynağı olup ışığını kendisi oluşturmasına rağmen nur, kendisi ışık kaynağı olmayıp başka cisimlerin ışığını yansıtır.⁹⁷ Mevzu bahis edilen âyet örnek gösterilerek zıyanın nura nazaran daha şiddetli bir parlaklığa sahip olduğu ifade edilir.⁹⁸ Fakat zıyanın şiddetli parlaklığına ve yakıcılığına mukabil nurda ise duru ve latif bir yayılma mevcuttur.⁹⁹ Ayrıca nur, her türlü maddi ve manevi aydınlığa işaret ederken –büyük oranda manevi aydınlığa dayanır- ziya, salt maddi aydınlığı ifade eder. Nurun ziyayı, zıyanın parıltı ve yansımalarını içine alan kapsamlı bir anlamı vardır.¹⁰⁰ Ziya özel, nur ise daha genel bir manayı ihtiva eder.¹⁰¹ Kimi araştırmacılar bu farklılıkların doğruluğunu ispat edecek herhangi bir malumatın olmadığını dile getirmektedir.¹⁰²

3. Göz Nuru: "Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah hemen onların aydınlığını (nurlarını) giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) görmezler."¹⁰³ buyrulan âyette ise gözün görme hissinin nur olarak isimlendirildiği belirtilir.¹⁰⁴

4. Hidayet, İman: Hidayet ve imanın nur olarak nitelendirildiği âyette "Allah inananların dostudur, onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâguttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa

⁹⁵ Yûnus, 10/5; ay ışığının nur olarak nitelendirildiği bir diğer âyet için bk. Nûh, 71/16.

⁹⁶ Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, s. 163.

⁹⁷ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. 3, İstanbul: Milliyet, 1995, s. 1216; İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, (ihtisar eden Muhammed Ali Sabûnî), C. 4, İstanbul: Damla Yay., s. 17.

⁹⁸ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 2/726; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 3/587.

⁹⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/200.

¹⁰⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/200.

¹⁰¹ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 3/587; İsfahânî, *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 1491.

¹⁰² Willy Hartner, "Nûr", *İslâm Ansiklopedisi M.E.B.*, C. 9, (1964), s. 352.

¹⁰³ Bakara, 2/17.

¹⁰⁴ Çelik, "Kur'ân-ı Kerîm'de Nûr Kavramı", s. 165.

götürürler. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.”¹⁰⁵ buyrulmaktadır. Kimi müfessirler nur ile imanın kastedildiğini vurgularken¹⁰⁶ kimi müfessirler de hidayetini vurgulandığı belirtir.¹⁰⁷

“Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir.”¹⁰⁸ âyetinde ise nur ile hem İslâm¹⁰⁹ hem iman¹¹⁰ hem de tevhid¹¹¹ anlaşılmıştır.

Konuyla ilgili bir diğer âyette ise **“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve Peygamberine inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”**¹¹² buyrulmaktadır. Bazı müfessirler nur ile hidayet arasında bağ kurarken¹¹³ bazı müfessirler de nur ile iman arasında münasebet kurar.¹¹⁴

5. İslâm: “Allah’ın nûrunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nûrunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.”¹¹⁵ buyrulan âyete farklı yorumlar getirilmiştir. Müfessirlerden bu nurla İslâm’a vurgu yapıldığını ifade edenler olduğu gibi¹¹⁶ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamberliğinin hak ve doğru olduğunu gösteren delillere¹¹⁷ ve Kur’ân-ı Kerîm’e¹¹⁸ vurgu yapıldığını belirten müfessirler de olmuştur.

6. Kıyamet Günü Müminlere Bahşedilen Nur: Hadîd sûresinin on ikinci âyetinde **“Mümin erkeklerle mümin kadınları, önlerinden ve sağlarından, (amellerinin) nurları aydınlatıp giderken gördüğün günde, (onlara): Bugün müjdeniz, zemininden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacağımız**

¹⁰⁵ Bakara, 2/257.

¹⁰⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 5/432; Bursevî, *Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, 1/448.

¹⁰⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 2/252.

¹⁰⁸ Mâide, 5/16.

¹⁰⁹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, (trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), C. 3, İstanbul: Hisar Yay., 1996, s. 252.

¹¹⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 8/548; Bursevî, *Muhtasar Rûhu’l- Beyân Tefsîri*, 2/397.

¹¹¹ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 3/322.

¹¹² Hadîd, 57/28.

¹¹³ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 8/194.

¹¹⁴ Bursevî, *Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, 8/511. En’âm sûresinin yüz yirmi ikinci âyetinde geçen nur ile de imanın kastedildiği vurgulanır. Bk. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nazâir*, s. 162.

¹¹⁵ Tevbe, 9/32. Benzeri bir âyet için bk. Saff, 61/8.

¹¹⁶ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 4/284; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 4/512.

¹¹⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11/488.

¹¹⁸ Bursevî, *Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, 3/417.

cennetlerdir, denilir. İşte büyük kurtuluş budur.”¹¹⁹ buyrulmakta olup kıyamet günü sıratta müminlere bahşedilecek nurdan bahsedilir.¹²⁰ Müfessirler âyette geçen nur ile hidayetini,¹²¹ imanını,¹²² ilmin¹²³ vurgulandığını ifade eder.

7. Tevrat: Kur’ân-ı Kerîm’de Tevrat, helal ve haramların, emir ve nehiylerin açıklandığı bir kitap olması hasebiyle nur olarak nitelendirilmekte¹²⁴ ve ilgili âyette **“Biz içinde doğruya rehberlik ve nûr olduğu halde Tevrat’ı indirdik. Kendilerini (Allah’a) vermiş peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi. Allah’ın Kitab’ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi)...”**¹²⁵ buyrulmaktadır.

8. İncil: İncil’in nur olarak isimlendirildiği âyette ise **“Kendinden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa’yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nur bulunmak, önündeki Tevrat’ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil’i verdik.”**¹²⁶ buyrulmaktadır.¹²⁷ İncil, şerî ahkâmı ve mükellefiyetlerin detayını açıklayan bir kitap olması hasebiyle nur olarak nitelendirilmiştir.¹²⁸

9. Kur’ân-ı Kerîm: Kur’ân-ı Kerîm, helal ve haramların, emir ve nehiylerin beyan edildiği bir kitap olması, karanlıklardan aydınlığa sevk etmesi hasebiyle **“Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.”**¹²⁹, **“... O Peygamber’e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûra (Kur’ân’a) uyanlar var ya işte kurtuluşa erenler onlardır.”**¹³⁰ âyetlerinde nur olarak nitelendirilir.¹³¹

¹¹⁹ Hadîd, 57/12. Hadîd sûresinin on üçüncü, Tahrîm sûresinin ise sekizinci âyetinde de kıyamet günü müminlere bahşedilecek nurdan bahsedilmektedir. Bk. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nazâir*, s. 163.

¹²⁰ Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nazâir*, s. 163.

¹²¹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 8/175.

¹²² Taberî, *Taberî Tefsîri*, 8/175; Bursevî, *Muhtasar Rûhu’l- Beyân Tefsîri*, 8/485.

¹²³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 21/302-303.

¹²⁴ Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nazâir*, s. 163.

¹²⁵ Mâide, 5/44. Bir diğer âyet için bk. En’âm, 6/91.

¹²⁶ Mâide, 5/46.

¹²⁷ Çelik, “Kur’ân-ı Kerîm’de Nûr Kavramı”, s. 159.

¹²⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 9/92.

¹²⁹ Nisâ, 4/174.

¹³⁰ A’raf, 7/157; İlgili diğer âyetler için bk. Tegâbün, 64/8, Şûrâ, 42/52.

¹³¹ Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nazâir*, s. 164.

Kur'ân-ı Kerîm bir kısım âyetlerde ise münîr (nurlandıran, ışık saçan) olarak tavsif edilir.¹³²

10. Hz. Peygamber (s.a.v.): Mâide sûresinin beşinci âyetinde “**Ey ehl-i kitap! Resûlümüz size Kitap’tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah’tan bir nûr, apaçık bir kitap geldi.**”¹³³ buyrulmaktadır. Müfessirler âyette geçen nur ile Hz. Peygamber’e (s.a.v.) vurgu yapıldığı konusunda hemfikirdir.¹³⁴ Zira nasıl ki göz, zahirî nur sayesinde zahirî şeyleri görebiliyorsa, basiret de batınî nur sayesinde gerçekleri ve aklî (manevi) şeyleri görüp idrâk edebilir.¹³⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.), “**Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah’ın izniyle, bir davetçi ve nûr saçan bir kandil olarak (gönderdik).**”¹³⁶ âyetiyle aynı zamanda sirâc-ı münîr (aydınlatan kandil) olarak da nitelendirilir.¹³⁷ Tasavvufî hüviyetiyle tefsirini kaleme alan İsmail Hakkı Bursevî’ye (v. 1137/1725) göre, Allahü Teâlâ, Hz. Peygamber’ini (s.a.v.) şu hususlardan dolayı kandile benzetmiştir:

Birincisi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nuru sayesinde cehalet ve sapıklık yolları aydınlanır. Nasıl ki karanlıkta ışık saçan kandil ile doğru yola giriliyorsa onun nuruyla da hidâyet yoluna girilir.

İkincisi, yanan bir tek kandilden bin kandil tutuşturulmasına rağmen o kandilin ışığında bir eksilme olmaz. Mesela ay, ışığını güneşten almasına rağmen güneşin ışığında bir eksilme meydana gelmez. İşte bu misal gibi Allahü Teâlâ, bütün eşyayı Hz. Peygamber’in (s.a.v) nurundan yarattığı halde onun nurundan hiçbir şey eksilmemiştir.

Üçüncüsü, Hz. Peygamber (s.a.v.) tıpkı her yönü aydınlatan kandil gibi bütün âlemleri ve ümmetini aydınlatmaktadır. Fakat ona tabi olmayan kimseler, onun nuruyla aydınlanamaz, o nuru göremez.

¹³² Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, s. 412. İlgili âyetler için bk. Âl-i İmrân, 3/185; Fâtır, 35/25.

¹³³ Mâide, 5/15.

¹³⁴ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 3/51; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 8/547-548.

¹³⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 8/547-548.

¹³⁶ Ahzâb, 33/45-46.

¹³⁷ Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, s. 413.

Dördüncüsü, Hz. Peygamber (s.a.v.) yeryüzünden göklere, mülk âleminden melekût âlemine yükseltilmiş, kalbinin kandili melek ve peygamber vasıtası olmadan Allahü Teâlâ'nın nuruyla nurlandırılmıştır.¹³⁸

Bursevî'ye göre âyette Allahü Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i (s.a.v.) sirâc (kandil, lâmba) olarak isimlendirip güneş, ay, yıldız diye isimlendirmemesi güneş, ay ve yıldızın kıyâmet günü bulunmayacağı gerçeğine dayanır. Ayrıca güneş ve ay bir yerden bir yere nakledilmediği hâlde sirâc bir yerden başka bir yere nakledilebilme özelliğine sahiptir. Nitekim Allahü Teâlâ, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye intikal ettirmiştir.¹³⁹

11. Allahü Teâlâ: Allahü Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de nur âyeti olarak da bilinen Nûr sûresinin otuz beşinci âyetinde¹⁴⁰ **“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun temsili, sanki içinde چراغ bulunan bir hücredir. O چراغ bir sırça (kandil) içindedir. O sırça (kandil) da sanki bir inci (gibi parıldaayan) bir yıldızdır ki doğuya da batıya da nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı, kendisine ateş değmese de hemen hemen ışık verir. (Bu ışık da) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”**¹⁴¹ buyurmaktadır. Müfessirler, âyeti yorumlarken bölümlere ayırarak tafsilatlı bir şekilde ele almışlardır. Bizde çalışmamızda müfessirlerin yorumlarını dile getirirken karışıklığa sebebiyet vermemek adına âyeti bölüm bölüm incelemeyi uygun gördük.¹⁴²

Allah Göklerin ve Yerin Nurudur: Kur'ân-ı Kerîm'deki her sûrenin belirli âyetlerine (tasavvufî açıdan yorumlanabilecek) izah getiren Sehl b. Abdullah et-

¹³⁸ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 6/459-460.

¹³⁹ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 6/461.

¹⁴⁰ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nûr Sûresi”, *DİA*, C. 33, (2007), s. 247.

¹⁴¹ Nûr, 24/35.

¹⁴² Bu âyetin işârî yorumuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Nuray Tavman, *Nûr Âyetinin Tasavvufî Yorumları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 2013; Betül Güner, “İşârî Yorumlarda Nur Âyeti ve İçerdiği Semboller”, *Bozok Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 11, S. 11, (2017), s. 121-151. Âyetin farklı bir perspektifle yorumu için bk. M. Zeki Duman, “Nur Suresi'nin 35. Âyetinin Tefsir ve Tevili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap”, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, S. 3, (2005), s. 7-42.

Tüsterî (v. 283/896)¹⁴³ Allahü Teâlâ'nın göklerin ve yerin nuru olmasıyla, onun gökleri ve yeryüzünü tezyin etmesine (süslemesine) vurgu yapıldığını ifade eder.¹⁴⁴

Kaleme almış olduğu tefsir dolayısıyla “imâmü'l-müfessirîn” unvanıyla anılan Taberî (v. 310/923),¹⁴⁵ bu ifadeyi yorumlarken Abdullah b. Abbas (v. 68/687-688) ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen görüşü aktarır ve kendisinin de bu görüşle aynı fikirde olduğunu dile getirir. Buna göre Allahü Teâlâ'nın nurundan maksat onun göklerde ve yerde bulunanları hidayete erdirmesidir. Gökler ve yer halkı ancak onun nuruyla doğru yolu bulup hidayete erer.¹⁴⁶

Tefsirini fenafillâh düşüncesi üzerine bina eden Kuşeyrî (v. 465/1072)¹⁴⁷ ise Allahü Teâlâ'nın nuruyla, onun yol gösteren/hidayete erdiren sıfatlarına işaret edildiğini dile getirerek Taberî'yle aynı görüşü paylaşır. Göklerin ve yerin yaratılış olarak nuru Allahü Teâlâ'dandır. Göklerin ve yerin nizamı, muhkemliği ve tertip edilmesi hep ondandır.¹⁴⁸ Kuşeyrî, kendini görüşünü dile getirdikten sonra konuyla ilgili başka rivayetlere de yer verir:

Bir rivayete göre bu âyetle Allahü Teâlâ'nın göklerin ve yerin aydınlatıcısı olduğuna vurgu yapılmıştır. O, aynı zamanda göklerde ve yerde bulunan ışıkların ve süslerin yaratıcısı, onlardaki delillerin mucididir.¹⁴⁹

Bir diğer rivayete göre ise Allahü Teâlâ gökyüzünü yıldızlarıyla aydınlattığı gibi (Nitekim âyette “**Semâyı kandillerle donattık.**”¹⁵⁰ buyurmaktadır) kalpleri de nurlarla aydınlatmıştır. Aralarında derece bakımından farklar bulunan bu nurlar şu şekildedir: Akıl nuru, fehim nuru, ilim nuru, yakîn nuru, marifet nuru ve tevhid nuru.¹⁵¹

¹⁴³ Mustafa Öztürk, “Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 9, (2002), s. 250.

¹⁴⁴ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Muhammed Bedreddîn en-Na'sânî), Mısır, 1908, s. 103.

¹⁴⁵ Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, C. 39, (2010), s. 316.

¹⁴⁶ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 6/147-148.

¹⁴⁷ Abdülbaki Turan, “Kuşeyrî ve 'Letâifu'l-İşârât' İsimli Tefsiri”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 4, (1991), s. 39.

¹⁴⁸ Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Tefsîrü'l-Kuşeyrî: Letâifu'l-işârât*, (thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman), C. 2, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, s. 367 (*Letâifu'l-işârât: Kuşeyrî Tefsiri*, trc. Mehmet Yalar, C. 4, İstanbul: İlk Harf Yay., 2013, s. 77).

¹⁴⁹ Kuşeyrî, *Tefsîrü'l-Kuşeyrî*, s. 367 (trc. s. 77).

¹⁵⁰ Fussilet, 41/12.

¹⁵¹ Kuşeyrî, *Tefsîrü'l-Kuşeyrî*, s. 367 (trc. s. 78).

Kelam ve tefsir alanındaki eserleriyle ön plana çıkmış olan Fahreddîn er-Râzî'nin (v. 606/1210) ise onun nuruyla Allahü Teâlâ'nın mahlûkatını, ilim ve amele sevk etmesinin, hidayete erdirmesinin kastedildiğini ifade eder.¹⁵² Râzî, bu ifadeyi yorumlarken, Allahü Teâlâ'nın hakiki anlamda nur olmasının mümkün olmayacağını dile getirerek sunduğu delillerle kanıtlamaya çalışır.

Bir önceki bölümde görüşlerini detaylı bir şekilde ele aldığımız Gazzâlî ise “Allah göklerin ve yerin nurudur.” ifadesiyle, mutlak nurun yalnızca Allahü Teâlâ'dan ibaret olduğuna vurgu yapıldığını dile getirir. Gazzâlî'ye göre onun nurunun üstünde faydalanılacak bir nur yoktur. Bu nur, kendisi içindir, zâtındandır, zâtı içindir, başka hiçbir nurdan kendisine ışık gelmez.¹⁵³ O, eşi bulunmayan tek gerçek nurdur. O'ndan başkasına ise ancak mecazen nur adı verilebilir.¹⁵⁴

Bursevî, nuru Allahü Teâlâ'ya atfetmenin mecazi değil hakiki anlamda kullanılması gerektiğini ifade eder. Çünkü o, varlığının nuruyla henüz hayat bulmamış varlıkları ortaya çıkarır.¹⁵⁵ Bursevî, nuru dört kısma ayırır:

Birincisi, güneşin nuru gibi eşyayı gözler önüne seren nurdur.

İkincisi, göz nurudur ki bu nur, eşyayı gözlerle gösterir fakat kendisi eşyayı göremez.

Üçüncüsü, aklın nurudur. Bu nur, hem idrâk eder hem de görür.

Dördüncüsü ise Allahü Teâlâ'nın nurudur. Bu nur, yokluk âlemindeki soyut ve gizli şeyleri gözlerle ve kalp gözüne gösterir. Ayrıca eşyayı varlık âleminde gördüğü gibi yokluk âleminde de görür. Şu halde, “Allah, göklerin ve yerin nûrudur.” demek, onları sonsuz kudretiyle yokluktan var eden demektir.¹⁵⁶

Bursevî, âyette geçen nurun hidayete erdiren anlamıyla da yorumlanabileceğini, bunun caiz olacağını ifade eder. Nitekim nur, hidayetten, hidayette nurdan kaynaklandığına göre böyle bir yorum da getirebilir.¹⁵⁷

Muhammed Hamdi Yazır'a (v. 1942) göre ise Allahü Teâlâ'yı hakiki anlamda nur olarak nitelendirmek doğru değildir. O, nurun kendisi değil yalnızca yaratıcısıdır.

¹⁵² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 17/78.

¹⁵³ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 33.

¹⁵⁴ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 15.

¹⁵⁵ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 5/518-519.

¹⁵⁶ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 5/519.

¹⁵⁷ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 5/519.

Kur'ân-ı Kerîm'de nuru, Allahü Teâlâ'ya denk tutanların ihtar edildiğini hatırlatan Yazır, ona nur sıfatını verirken gaflete düşmemek gerektiğini vurgular.¹⁵⁸

Görüldüğü üzere nurun, Allahü Teâlâ'ya izafe edilmesi konusunda müfessirler arasında ihtilaf vardır. Kimi müfessirler, Allahü Teâlâ'nın hakiki anlamda nur olabileceğini savunurken kimi müfessirler, bunu câiz görmemektedir. Bu ihtilafın bir nedeni Allahü Teâlâ'nın yarattıklarına benzememesi hususu iken bir diğer nedeni ise Kur'ân-ı Kerîm'de, Allahü Teâlâ hakkında “en-nûr” veya “nûr”un mutlak ve mücerred olarak gelmemesi sadece muzaf durumunda “Nûrû's-semâvâti ve'l-arz (göklerin ve yerin nûru)” şeklinde yer almasıdır.¹⁵⁹

Onun Nurunun Misâli: Âyette yer alan “meselü nûrihî” lafzındaki “hî” zamirinin rücu'u (geriye dönmesi) konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır:

Tüsterî, zamirin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere iki ayrı anlama rücu olabileceğini dile getirdikten sonra Hasan el-Basrî'nin görüşüne yer verir. Basrî'ye göre onun nurunun meseliyle, müminin kalbi ve tevhid nuru kastedilmiştir. Çünkü peygamberlerin nurları, bu gibi nurlarla tavsif edilmekten daha nurludur.¹⁶⁰

Taberî, “hî” zamirini açıklarken bu zamirin aidiyetiyle ilgili rivayetleri ele alır. Buna göre kimi âlimler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kastedildiğini savunmuş, kimi âlimler Kur'ân-ı Kerîm'e işaret olunduğunu vurgulamış, kimi âlimler kalbinde iman ve Kur'ân-ı Kerîm bulunan müminin kalbi olarak yorumlamış, kimi âlimler ise Allahü Teâlâ'nın nuru olan itaat şeklinde açıklamıştır.¹⁶¹

Kuşeyrî'ye göre, nurunun meseliyle müminin kalbi kastedilmiştir ki o da marifettir.¹⁶²

Bursevî, bu zamirle kastın Allahü Teâlâ'nın aydınlanan eşyaya akan nuru olduğunu ifade eder.¹⁶³

Gazzâlî ise İbn Mesud (r.a.) ve Ubeyy b. Kâ'b'ın (r.a.) “hî” zamiriyle müminin kalbine işaret ettiklerini dile getirir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/200-205.

¹⁵⁹ Suad Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1997, s. 274.

¹⁶⁰ Tüsterî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 103.

¹⁶¹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 6/148.

¹⁶² Kuşeyrî, *Tefsîrû'l-Kuşeyrî*, 2/367 (trc. s. 78).

¹⁶³ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 5/519.

Mişkât: “Mişkât” duvarda içine lamba konulan penceresiz oyuktur.¹⁶⁵ Taberî, mişkâti yorumlarken bu konuda dile getirilen farklı rivayetleri ele alır:

Birinci rivayete göre, bu oyukla Hz. Peygamber (s.a.v.) kastedilmiştir.

İkinci rivayete göre mişkâtle mümine işaret edilmiştir.

Üçüncü rivayete göre ise mişkâtle anlatılmak istenen müminin göğsüdür.¹⁶⁶

Kuşeyrî, bu oyukla müminin göğsüne vurgu yapıldığını ifade eder.¹⁶⁷

Râzî ise mişkâti açıklarken sûfilerin bu konudaki ortak görüşlerine yer vererek onların mişkâtle insan göğsüne işaret ettiklerini dile getirir.¹⁶⁸

Gazzâlî ise diğer müfessirlerden farklı bir yorum getirerek mişkâtle hassas/hissî ruhun belirtildiğini ifade eder. Hassas ruh, hislerin getirdiklerini alan ruhtur. Sütteki çocukta da var olan bu ruhun nurları, göz, kulak, burun gibi deliklerden çıkar ki bunun şehâdet âlemindeki misali mişkâttir.¹⁶⁹

Misbâh: “Sabah” ve “sabahat” maddesinden ism-i âlet olan “misbâh” sabah gibi hoş ve kuvvetli aydınlık veren lamba demektir.¹⁷⁰ Taberî, misbahla bazen Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kalbine, bazen Kur’ân-ı Kerîm’e, bazen de müminin imanına işaret olduğunu nakleder.¹⁷¹

Kuşeyrî, misbahla müminin göğsündeki kalbinin kastedildiğini ifade eder.¹⁷²

Râzî ise misbahla sûfilerin marifete vurgu yaptıklarını dile getirir.¹⁷³

Gazzâlî’ye göre ise misbahla anlatılmak istenen aklî ruhtur. His ve hayal dışındaki manaları idrâk eden aklî ruh, özel insanlık cevheridir. Bu ruhun algıları, küllî, zarurî bilgilerdir.¹⁷⁴

Zücâce: “Zücâce” billûr, sırça anlamındadır. Misbâhın inci gibi parlayan sırçanın içine, sırçanın da pencerenin dışında küçük bir oyuğa yani mişkâte konması

¹⁶⁴ Gazzalî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 41.

¹⁶⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 17/93.

¹⁶⁶ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 6/148-149.

¹⁶⁷ Kuşeyrî, *Tefsîrü'l-Kuşeyrî*, 2/367 (trc. s. 78).

¹⁶⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 17/93.

¹⁶⁹ Gazzalî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 54, 57.

¹⁷⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/206.

¹⁷¹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 6/149.

¹⁷² Kuşeyrî, *Tefsîrü'l-Kuşeyrî*, 2/367 (trc. s. 78).

¹⁷³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 17/93.

¹⁷⁴ Gazzalî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 55.

daha fazla ışık elde etmek içindir. Çünkü ışığın oranı mekân daraldıkça artar, genişledikçe ise azalır.¹⁷⁵

Taberî, zücâceyle kimi âlimlerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) göğsüne, kimi âlimlerin müminin göğsüne, kimi âlimlerin ise müminin kalbine işaret ettiğini dile getirir.¹⁷⁶

Râzî'nin sûfilerden naklettiği görüşe göre zücâceyle insanın kalbi kastedilmiştir.¹⁷⁷

Gazzâlî ise zücâceyle hayalî ruha vurgu yapıldığını ifade eder. Ona göre hayalî ruhun üç hususiyeti bulunmaktadır:¹⁷⁸

Birincisi, hayalî ruh süflî âlemdendir. Çünkü hayal edilen şey belli bir ölçüye, şekle, yöne sahiptir. Hayalî ruh bu özellikleriyle yönlerle, ölçülerle vasıflanmaktan münezze olan aklî nurlara perde olur.

İkincisi, bu kesif hayal zapt edildiği zaman aklî manalara muvazi olur, onlardan nurun geçmesine engel olmaz.

Üçüncüsü, aklî marifetlerin zapt edilmesi, zabıttan çıkıp dağılmaması için başlangıçta hayallere ihtiyaç vardır. Zira hayalî misaller aklî bilgiler için toplanır. Gazzâlî'ye göre bu üç hususiyete camdan başka misal bulunmaz. Çünkü cam da kesif bir cevherden yapılmıştır. Fakat daha sonra işlenip inceltilince lambanın ışığına mani olmayıp bilâkis onu karşıya geçiren, esen rüzgârlardan ve sert hareketlerden koruyan bir hale gelmiştir. İşte bu misal, saflaşan hayale en güzel örnektir.¹⁷⁹

Doğuya da Batıya da Nispeti Olmayan Mübarek Zeytin Ağacı: Zeytin ağacı, sadece güneşin doğduğu anda güneş alan doğuya ait bir ağaç olmadığı gibi, sadece güneşin batmasına yakın güneş alan batıya özgü bir ağaç da değildir. Aksine zeytin ağacı, gün aşırı güneş alan bir ağaçtır. Bu sebeple zeytinden elde edilen yağ hem kaliteli olur hem de daha fazla ışık verir.¹⁸⁰

Taberî, bu mübarek ağaçla ilgili farklı yorumları ele alır:

¹⁷⁵ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 5/520.

¹⁷⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6/148-149.

¹⁷⁷ Râzî, *Tefsir-i Kebîr*, 17/93.

¹⁷⁸ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 57.

¹⁷⁹ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 57-58.

¹⁸⁰ Kuşeyrî, *Tefsiri'l-Kuşeyrî*, 2/368; Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 5/520.

Birinci yoruma göre doğuya da batıya da nisbeti olmayan mübarek ağaçla Hz. Peygamber (s.a.v.) kastedilmiştir.

İkinci yorum göre bu mübarek ağaçla Kur'ân-ı Kerîm'e işaret edilerek onun Allahü Teâlâ katından olduğuna vurgu yapılmıştır.

Üçüncü yoruma göre ise mübarek bir ağaçla kelime-i tevhîde, Allahü Teâlâ'ya ihlâsla kulluk yapmaya ve O'na ortak koşmamaya işaret edilmiştir.¹⁸¹

Kuşeyrî ise bu ifadenin yorumuna farklı bir bakış açısı getirir. Ona göre, müminlerin kalplerindeki korku (havf) ümitsizliğe sebebiyet vereceği için ümitten (recâdan) ayrı değildir. Kalplerindeki ümit de emin olmaya yaklaştırdığı için korkudan ayrı değildir. Onların korkuları da ümitleri de birbirine eşittir, biri diğerine galip gelmez. Müminlerin heybetleri ünsiyetleriyle, kabzları bastlarıyla, sahvları mahvlarıyla, bekâları fenâlarıyla birbirine denktir. Müminlerin gayretleri, doğu ve batı, ulvî ve süflî, cinnî ve insî, Arş ve Kürsî ile sınırlı değildir. O himmetler varlıklardan yücedir ancak hakikate ulaşmaya yol bulamaz. Çünkü Allahü Teâlâ idrâk edilmekten münezzehtir.¹⁸²

Râzî ise sûfîlerin mübarek ağaçla meleklerin ilhamlarını kastettiklerini dile getirir. Allahü Teâlâ, melekleri faydalarının çokluğu sebebiyle mübarek ağaca benzetmiş, ruhanî varlık olmaları sebebiyle de belli bir yöne nispetlerinin olmadığını (doğuya da batıya da nispeti olmayan) dile getirmiştir.¹⁸³

Gazzâlî ise fikrî ruhun mübarek ağaca tekabül ettiğini ifade eder. Bu ruh, akli ilimleri alır, aralarında telifler, terkipler yaparak yeni bilgiler ortaya çıkarır. Daha sonra elde ettiği sonuçları kendi içinde birleştirerek başka neticeler elde eder. Bu böylece sonsuzca artar, gider. Fikri ruhun ne doğuya ne de batıya nispeti vardır.¹⁸⁴

Onun Yağı Ateş Değmese de Işık Verir: Zeytin ağacının yağı, o derece duru ve parlaktır ki ona hiç dokunulmadan elektrik gibi tutuşmaya, aydınlatmaya hazırdır.¹⁸⁵ Taberî, bu ifadeyle iki farklı yorumu nakleder:

¹⁸¹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 6/148-149.

¹⁸² Kuşeyrî, *Tefsîrü'l-Kuşeyrî*, 2/368-369 (trc. s. 78-79).

¹⁸³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 17/93.

¹⁸⁴ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 55.

¹⁸⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/207.

Birinci yorum, Hz. Peygamber (s.a.v.) bütün vücuduyla hakkı temsil ettiği için hiç konuşmasa dahi onun peygamber olduğunun anlaşılacağını vurgular.

İkinci yorum ise Kur'ân-ı Kerîm'in nurunun âlemdeki her şeyi aydınlatacağını ifade eder.¹⁸⁶

Kuşeyrî ise müminin marifetle yükselmesini lambanın aydınlığını artıran saf yağa benzetmiştir. Bu saf yağ ise saflık derecesi bakımından noksanlıklardan uzak doruk noktada, neredeyse ateş değmeden ışık verecek kalitededir. Kuşeyrî, bu konuda dile getirilen bir görüşü nakleder. Bu görüşe göre müminin marifetinin yağa benzetilmesiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şeriatı ve Hanif dini kastedilmiştir.¹⁸⁷

Gazzâlî, bu saf yağla peygamberlere ve bazı evliyalara mahsus olan kudsî peygamberlik ruhuna işaret edildiğini ifade eder. Ona göre tembih edilmeye ve yardıma muhtaç olmayan parlaklığın ve saflığın had safhasında olan bazı ruhlar vardır. Bu ruhlar, dışarıdan yardım almadan kendiliğinden tenebbüh etmiş oldukları için ateş değme de yana yazması şeklinde ifade edilir. İşte bu ruh Peygamberlerin ve velilerin ruhudur. Çünkü Peygamberler arasında meleklerin yardımına muhtaç olmayan nebiler vardır. Yine bazı veliler içerisinde de Peygamberlerin yardımına ihtiyaç duymadan nuru parlayan kimseler vardır. O halde bu misal, bu kısma uygundur.¹⁸⁸

Nur Üstüne Nurdur: Taberî'nin naklettiği görüşlere göre kimi âlimler nur üstüne nur olanın Hz. Peygamber (s.a.v) olduğunu dile getirmiş, kimi âlimler ise Kur'ân-ı Kerîm'e işaret ettiğini savunarak onun Allahü Teâlâ'nın varlığına delalet eden diğer bütün kâinata ilaveten bir nur olduğunu ifade etmişlerdir. Kimi âlimler ise müminin nur üstüne nur olduğunu belirtmiştir. Zira müminin özü de işi de gidişi de gelişi de önü de sonu da nurdur.¹⁸⁹

Kuşeyrî'ye göre, müminler bir nuru çalışmalarlarıyla, istidlalleriyle kazanmışlar, diğer bir nuru da Allahü Teâlâ'nın lütfuyla elde etmişlerdir. Bu nur, Allahü Teâlâ'nın

¹⁸⁶ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 6/148-149.

¹⁸⁷ Kuşeyrî, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/367-368 (trc. s. 78).

¹⁸⁸ Gazzalî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 59.

¹⁸⁹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 6/149.

delillerine izafe ettiği bir açıklık yahut beyanlarına izafe ettiği bir ayanlıktır. İşte bu durum, nur üstüne nurdur.¹⁹⁰

Gazzâlî'ye göre ise bir önceki kısımlarda açıkladığımız hassas/hissî, hayalî, aklî, fikrî ve kudsî ruhtar birbiri üzerine sıralanmışlardır. Bir alttaki mertebe bir üstteki mertebenin beşiği konumundadır. Gazzâlî'ye göre, bunların hepsi birbiri üzerinde birtakım nurlara sahip olduğu için nur üstüne nur olarak nitelendirilmeleri pek tabidir.¹⁹¹

Allah Dilediğini Nuruna Eriştirir: Yazır'a göre, bu ifadeyle hidayete ermenin Allahü Teâlâ'nın dilemesine bağlı olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu sebeple herkes hak delili göremez, hak göstergeleri bilemez, hak amaca eremez, Peygamberlik nurundan, Kur'ân-ı Kerîm nurundan, iman ve ilim nurundan nasiplenemez.¹⁹²

Gazzâlî'ye göre ise bütün nurların kaynağı ilk Hak nur olduğuna göre her muvahhidin "Allah'ın nur vermediği kimsenin, nuru olmaz." diye itikad etmesi gerekir.¹⁹³

Allahü Teâlâ'nın nurundan bahseden bir diğer âyette **"Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez."**¹⁹⁴ buyrulmaktadır.¹⁹⁵ Bursevî, nur lafzıyla iki farklı yorumun yapılabileceğini ifade eder:

Birinci yoruma göre hakların ortaya çıkması adalet kavramıyla gerçekleştiği için nurdan kasıt adalet olabilir. Çünkü kitapların konulması, şahitlerin getirilmesi adalet kavramıyla alakalıdır.

İkinci yoruma göre ise "Rabbinin nuru" ile Allahü Teâlâ'nın nuru kastedilmiş olabilir. Zira kıyamet günü güneş, ay gibi aydınlatıcı cisimler olmaksızın aydınlanır.

¹⁹⁰ Kuşeyrî, *Tefsîrû'l-Kuşeyrî*, 2/368 (trc. s. 78).

¹⁹¹ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 59-60.

¹⁹² Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/207.

¹⁹³ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 61.

¹⁹⁴ Zümer, 39/69.

¹⁹⁵ Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, s. 164; Çelik, "Kur'ân-ı Kerîm'de Nûr Kavramı", s. 147.

Bu sebeple nur, Allahü Teâlâ'nın adına izafe edilmiş olur.¹⁹⁶ Râzî ve Yazır ise âyetteki nurla adalete vurgu yapıldığını belirtir.¹⁹⁷

Nur kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında ve dualarında da önemli bir yer tuttuğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gece kalkıp namaz kıldıktan sonra “Allah'ım! Kalbime, gözüme, kulağıma, sağıma, soluma, üstüme, altına, önüme, arkama nur ver ve nurumu arttır.”¹⁹⁸ şeklinde dua ettiği bildirilir.¹⁹⁹

Hadislerde ise namazın nur olduğu dile getirilir, iman ve hikmet nurundan²⁰⁰ bahsedilir.²⁰¹

III- İLK DÖNEM SÜFİLERİNDE NUR ANLAYIŞI

III. ve IV. asırlar, tasavvufun müstakil bir ilim dalı olarak teşekkül ettiği bir devredir. Bu dönemde büyük mutasavvıflar yetişmeye başlamış, tasavvuf ilminin ana konuları tespit edilip işlenmiş,²⁰² ilk tasavvufî eserler kaleme alınmıştır.²⁰³ Bu dönemin mutasavvıfları zahidâne yaşantının yanı sıra insan ruhunu değişik boyutlarıyla ele alarak ruhen kemale ermenin yollarını araştırmaya başlamıştır.²⁰⁴ Felsefî tasavvufun da oluşum sürecinin başladığı bu yüzyılda nur kavramı ilk olarak Tüsterî, Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (v. 295/908), Hallâc-ı Mansûr (v. 309/921), Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932) tarafından ele alınarak yorumlanmıştır.²⁰⁵

A- Akıl Nuru

“Hatmu'l-evliya” görüşüyle ünlü sûfî Hakîm et-Tirmizî, mümin kişinin aynı zamanda akıllı kişi olduğunu vurgulayarak aklın kaynağının nur olduğunu ifade eder.

¹⁹⁶ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 7/291.

¹⁹⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 19/227; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 7/139.

¹⁹⁸ Buhârî, “Da'avat”, 9; Müslim, “Salatü'l-müsafirin”, 181,189.

¹⁹⁹ Süleyman Uludağ, “Nûr”, *DİA*, C. 33, (2007), s. 244.

²⁰⁰ el-Muvatta', “İlim”, 1; Müslim, “Taharet”, 1; İbn Mâce, “İkâmet”, 186.

²⁰¹ Uludağ, “Nûr”, s. 244.

²⁰² Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 82-83.

²⁰³ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yay., 2013, s. 108.

²⁰⁴ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Yay., 1998, s. 82.

²⁰⁵ Salih Çift, “İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 13, S. 1, (2004), s. 139.

Allahü Teâlâ, mümin kişiye ubûdeti yani hakiki anlamda kulluğu idrâk edebilmesi için akıl nurunu ihsan eder. Mümin de Allahü Teâlâ’dan gelen bu lütfu kabul eder. Tirmizî’ye göre akıl, nur olduğu gibi akılsızlık demek olan cehalette zulmettir.²⁰⁶

B- Gönül Nuru

Nur kavramı üzerine geliştirdiği nazariye sebebiyle “Nûrî” nisbesini aldığı ileri sürülen Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî,²⁰⁷ *Makâmâtü’l-kulûb* adlı risalesinde ârifin kalbinde bulunan üç türlü nurdan bahseder: Marifet nuru, akıl nuru, ilim nuru. Ona göre marifet, güneş; akıl, ay; ilim de yıldızlar gibidir. Marifet nuru hevâyı, akıl nuru şehveti, ilim nuru da cehaleti örter. Marifet nuru ile Rab Teâlâ görülür, akıl nûru ile Hak kabul edilir, ilim nuru ile de Hak’la amel edilir.²⁰⁸

Nûrî’ye göre Allahü Teâlâ bir kimsenin saadetini istediği zaman onun kalbine nur verir ve bu nur şu halleri alır: Nur, ziyâ‘, şua‘, kamer, şems. Kişi, kalbinde nur zuhur ettiği zaman dünyadan ve içindekilerden soğur. Kişinin nuru, kamer halindeyken âhiret ve oradakilerden uzaklaşır. Bu nur, şems halini alınca da ne dünyayı ve içindekileri ne de âhireti ve içinde olanları görür. Rabbi dışında hiçbir şeyi bilmez. Artık onun cesedi, kalbi ve sözü nur olur.²⁰⁹

Tirmizî ise müminin sadrını ve sadrının içinde yer alan kalbini, nur ve zulmetin mücadele ettiği alan olarak görür. Zaten mümin kişi de sadrında iman nurunun hâkim olduğu kimsedir. Tirmizî’ye göre Nurların Nuru olan Allahü Teâlâ, kimin hayrını isterse onun kalbine nur bırakır. Kalp, lütfedilen bu nurla hayat bulur. Bu sayede de sadrında bulunan fuâdının gözleri açılır. Sonra burada tevhit nuru ortaya çıkar ki bu vesileyle kalp aydınlanmış olur. Aydınlanmış kalp ise marifeti doğurur. Marifet nurları sayesinde nefsin ateşi ve karanlığı ortadan kalkar.²¹⁰

²⁰⁶ Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2008, s. 291-292.

²⁰⁷ Mustafa Kara, “Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî”, *DİA*, C. 10, (1994), s. 328. Nitekim onun “ Bir gün nûra nazar ettim. Kendim nûr oluncaya kadar ona bakmaya devam ettim.” dediği rivayet edilmektedir. Bk. Molla Câmî, *Nefahâtü’l-Üns min Hadarâti’l-Kuds*, (çev. Kâmil Candoğan, Sefer Malak), İstanbul: Bedir Yay., 1971, s. 144.

²⁰⁸ Ahmet Subhi Furat, “Abu’l-Huseyn an-Nûrî ve Makâmât al-Kulûb Adlı Risâlesi”, *İslâm Tetkikleri Ens. Dergisi*, C. 7, S. 1-2, (1978), s. 349.

²⁰⁹ Furat, “Abu’l-Huseyn an-Nûrî”, s. 349.

²¹⁰ Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 292.

Tirmizî, Allahü Teâlâ'nın kelâmının kalplere tesiri etmesini de nur kavramıyla açıklar. Harflerde mevcut olan nur, sadrını riyazet ile tezkiye etmiş kulların kalbine nüfuz eder ve böylece onun kelâmının anlamı kalbe yerleşmiş olur.²¹¹

C- Hidâyet ve İman Nuru

Tirmizî, Allahü Teâlâ'nın bütün mahlûkatı zulmetin içerisinde yarattığını dile getirir. Ona göre, bu yaratma eyleminin ardından Allahü Teâlâ, kendi nurunu yarattığı varlıkların üzerine yaymış, kime bu nurdan isabet etmişse o hidayete ermiş, kim bu nurdan mahrum kalmışsa dalalete düşmüştür. Tirmizî bu şekilde hidâyet kavramına izah getirerek hidayet ile nur kavramı arasında ilişki kurmakta, her iki kavramında birbirinden bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır.²¹²

Tirmizî, yukarıda da ifade edildiği üzere sadrında iman nurunun hükümrân olduğu kimseye mümin demektedir. Ona göre mümin kimse, bu iman nuru sayesinde nefis esaretinden kurtulur.²¹³

D- Hakikat-i Muhammediyye

Tüsterî, tasavvufî literatürde ilk defa “hakikat-i Muhammediyye” anlayışını (kavramdan açıkça söz etmeyerek) dile getirmiştir.²¹⁴ Tüsterî'ye göre Allahü Teâlâ, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kendi nurundan izhar etmiştir. Bu nur, azamet perdesine ulaştığında Allahü Teâlâ'ya secde etmiştir. Allahü Teâlâ da onun bu secdesinden nurdan oluşmuş cam gibi büyük bir sütun yaratmıştır. Bâtınında ve zâhirinde ayn-ı Muhammed (s.a.v.) bulunan bu nurânî sütun, bir milyon sene âlemlerin Rabbi'nin huzurunda iman ile durmuştur.²¹⁵

Tüsterî'ye göre Allahü Teâlâ, Hz. Âdem'i (a.s.), nûr-i Muhammedî'nin izzet çamurundan yaratmıştır.²¹⁶ Bütün peygamberlerin, meleklerin, dünya ve âhiretin nuru, onun nurundandır.²¹⁷ Bütün varlık âlemi onunla başlamış ve onunla bitmiştir.

²¹¹ Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 293.

²¹² Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 291.

²¹³ Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 292.

²¹⁴ Demirci, “Hakikat-ı Muhammediyye”, s. 179.

²¹⁵ Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 62.

²¹⁶ Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 15.

²¹⁷ Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 72.

Bu sebeple Allahü Teâlâ Hz. Peygamber’i (s.a.v.) “hâtemü’n-nebiyyîn” olarak isimlendirmiştir.²¹⁸

“Ene’l-Hak” söylemiyle ön plâna çıkmış olan Hallâc-ı Mansûr ise Kitâbu’t-Tevâsîn adlı eserinin ilk “tâsîn”i olan “Sirâc”²¹⁹ tâsîninde hakikat-i Muhammediyye ile ilgili görüşlerini açıklar. Hallâc’a göre Hz. Peygamber (s.a.v.) gayb nûrundan bir kandildir. O, bütün kandillere üstün gelmiş, sultan olmuştur. Nübüvvet nuru, yalnız onun nurundan çıkmıştır. Nurların aydınlığı bile onun nurundan kaynaklanmaktadır.²²⁰ Hallâc’a göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) iki hüviyeti bulunmaktadır. Bunlardan biri onun ezeli nûr oluşudur.²²¹ Allahü Teâlâ’nın ilk yarattığı şey, onun nurudur.²²² Diğer hüviyeti ise bir insan ve peygamber olarak dünya hayatındaki altmış üç yıllık varlığıdır.²²³

Hallâc, yaratma ve dinlerle ilgili düşüncelerini açıklarken de hakikat-i Muhammediyye anlayışına başvurur. Ona göre bu nur ilk taayyündür, zâtın zâta tecelli etmesidir. Bütün varlıklar ondan zuhur ettiği için o aynı zamanda varlığın kaynağıdır. Eğer o olmasaydı hiçbir şey olmazdı.²²⁴

E- Allahü Teâlâ

Tirmizî, Nûr sûresinin otuz beşinci âyetini yorumlarken dokuz çeşit nurun varlığından bahsetmekte ve şöyle sıralamaktadır: Güneşin nuru, ayın nuru, yıldızların nuru, gündüzün nuru, şimşegin nuru, ateşin nuru, gözün nuru, mücevherin nuru ve dokuzuncusu ise bütün bu nurların kaynağı olan “Esas Nur”dur. Tirmizî’ye göre mutlak anlamda nur, Allahü Teâlâ’dır. Hatta o, “Nurların Nuru”dur. Zira hiçbir şey yokken o vardı.²²⁵

²¹⁸ Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, s. 73.

²¹⁹ Hallâc-ı Mansûr, Hz. Peygamber (s.a.v.) aydınlatıcı bir ışık (Sirâc-ı Münîr) olduğundan ona sirâc ve onun tâsînine de Sirâc Tâsîni adını vermiştir. Bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (Kitâbü't-Tavâsin)*, İstanbul: Fatih Yay. Matbaası, 1976, s. 65.

²²⁰ Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, s. 65, 69.

²²¹ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, C. 15, (1997), s. 378.

²²² İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, C. 1, Beyrut, 1351, s. 265.

²²³ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, s. 378.

²²⁴ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, s. 378-379.

²²⁵ Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 290.

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE NUR KAVRAMI

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde kâmil insan olma sürecini ele alırken tasavvufa dair nefis, ruh/can, ilim, yakîn, aşk, birlik/vahdet vb. pek çok kavramı açıklamakta, düşünce dünyası hakkında bilgi sunmaktadır. Onun tespitinde bulunduğu, yoğun bir şekilde işlediği kavramlardan biri de hiç şüphesiz nurdur. Çalışmamızın ikinci bölümünde Mevlânâ'nın nur anlayışını "Maddi Nur", "Manevi Nur" ve "Nur Olarak İsimlendirilen Kimseler" olmak üzere üç ana başlık altında beyitlerden örneklerle inceleyeceğiz.

I- MADDİ/HARİCİ NUR

Mevlânâ, nuru maddi ve manevi olmak üzere iki kısma ayırır. O, maddi ve manevi nur hakkında açıklama yaparken bir rengin/cismin/eşyanın görülmesiyle ilgili fiziki bir kuralı hatırlatır. Bu kurala göre bir rengin görülmesi ve anlamlandırılması nurun varlığına bağlıdır. Nur olmadan renk görülmez. Ancak renk ve nur birbiriyle o derece kaynaşmıştır ki kişi gaflete düşerek rengin nur vasıtasıyla görüldüğünü algılayamaz. Ne zaman ki etrafa karanlık düşüp renk ortadan kaybolur işte o zaman kişi görmenin nura bağlı olduğunu idrâk eder. Mevlânâ burada renkleri dış renkler ve iç renkler olmak üzere ikiye ayırır. Dış renklerin görülmesi için öncelikle maddi nurlara gereksinim vardır. Dış renkler ancak maddi nurlar vasıtasıyla aydınlatıldığı zaman açığa çıkar. Zira maddi nurların yoksunluğunda etrafa karanlık hâkim olur, renk görülmez. Nitekim Mevlânâ bu hususu şöyle ifade eder:

*"Kırmızı, yeşil ve sarı... Bu üç renkten önce ziyayı görmezsen bunları nasıl görürsün? Fakat senin aklın renkler içinde kaybolduğundan dolayı o renkler senin nuru görmene perde oldu. Gece olunca o renkler örtüldü, o vakit rengi görmenin nurdan olduğunu görüp anladın. Haricî nur olmadıkça rengin görünmesi mümkün değildir. İçteki hayal rengi de böyledir."*²²⁶

²²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/91, byt. 1121-1124.

Mevlânâ, maddi nur kapsamında ise güneşin, ayın, yıldızların, şimşegin, sabahın, gündüzün, doğunun nuruna yer verir.

A- Güneşin Nuru

Edebiyatımızda güneş, ışığı, parlaklığı, ısısı, ışıklarını bolca etrafa dağıtması, gök cisimlerinin sultanı olması vs. yönleriyle işlenmekte ve bu özellikleriyle çeşitli benzetmelere tabi tutulmaktadır.²²⁷ Bilhassa tasavvufî sembolizmde güneş, hiçbir şeye muhtaç olmayan “zât-ı Ahadiyet”i simgeler.²²⁸ Mevlânâ’nın da güneşin nurunu hem gerçek hem mecaz anlamıyla kullandığı ancak bu nuru daha ziyade mecazi yönüyle değerlendirdiği görülmektedir.

Mevlânâ, nurun izhar etme özelliğinden hareketle güneşin evrene gönderdiği ışığa nur adını verir. Yukarıda ifade edildiği üzere renkler, dış renkler ve iç renkler olmak üzere ikiye ayrılmakta, dış renklerin görülmesi maddi nurlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Mevlânâ, maddi nurlar içerisinde en büyük ışık kaynağından en küçük ışık kaynağına kadar her bir nur kaynağının dış renklerin görülmesinde rol oynadığını belirtir. Elbette evrenin en büyük ışık kaynağı olma özelliğiyle güneş, ayrı bir öneme sahiptir:

“Dış renkler güneş ve Süha yıldızının nuruyla görünür. İç renkler ise yüce nurların aksiyle görünür.”²²⁹

Mevlânâ, güneşin nurunun hayat verme fonksiyonuna da dikkat çeker. Güneşin nuru, bitkilerin büyüüp yetişmesine/olgunlaşmasına,²³⁰ madenlerin oluşum sürecine ve renklerine etki eder.²³¹ Ayrıca güneşin nurunun anne karnındaki cenini canlandırma fonksiyonu da vardır. Cenin anne karnına düşünce yedi yıldız²³² tarafından sırasıyla muayyen müddetlerde terbiye edilir. Her bir yıldızın farklı vazifesi olmakla birlikte ceninin canlanması güneşin terbiyesinde gerçekleşir. Güneşin nuru cenine vurmadıkça cenin, hayat bulamaz ve canlanamaz. Çünkü diğer

²²⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yay., 2007, s. 176.

²²⁸ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Yay., 2007, s. 297.

²²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/91, byt. 1125.

²³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/301, byt. 3782.

²³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/301, byt. 3780-3781.

²³² Cenini ilk ayda Zühâl, ikinci ayda Müşterî, üçüncü ayda Merih, dördüncü ayda Güneş, beşinci ayda Zühre, altıncı ayda Utârid, yedinci ayda Ay, sekizinci ayda Zühâl, dokuzuncu ayda tekrar Müşterî terbiye eder. Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 2/505.

yıldızlar ceninin sadece suretine hizmet eder.²³³ Görüldüğü üzere güneş ve ondan yansıyan nur, bu ve benzeri fonksiyonlarıyla tüm yaratılmışlar için hayat kaynağıdır. Mevlânâ'nın deyimiyle adeta âlemlere rahmettir.²³⁴ Ancak güneşin nuru, bunca meziyetine rağmen dünyaya bir parça yaklaşırsa her şeyi yakar, yok eder.²³⁵ Nihayetinde güneş, Allahü Teâlâ'nın hem cemâl hem de celâl sıfatıyla âlemde belirir.²³⁶

Mevlânâ, güneşin nuruyla ilgili somut ifadelere yer verdiği gibi onu pek çok hakikatle de ilişkilendirir. Mesnevî şârihlerinden Avni Konuk (v. 1938), güneşin nuruyla soyut ifadelerin ilişkilendirildiği bir beyitte Mevlânâ'nın güneş ile peygamberlere, ay ile velilere, güneşin ve ayın nuruyla da tebliğ ettikleri ilim ve irfana işaret ettiğini belirtir.²³⁷ Bu ilginin kurulmasında ise güneşin nurunun karanlıkları aydınlatma özelliği rol oynamaktadır. Nasıl ki güneş ve ay nuruyla etrafa aydınlık saçıp zulmeti yok ediyorsa peygamberler, veliler de ilim ve irfanlarıyla şirk, küfür, cehalet karanlıklarını ortadan kaldırarak akılları, gönülleri, ruhları aydınlatır. Mevlânâ, âlemin tebliğ edilen ilim ve irfanla dolu olduğunu belirterek başını nefsanî sıfatların kuyusuna eğmiş olan kimseye öğütte bulunur, kuyudan başını kaldırmadığı sürece ilim ve irfandan nasiplenemeyeceğini belirtir:

“Şu âlem, güneşin, ayın nuruyla dopdolu da o, başını kuyunun dibine eğmiş. ‘Aydınlık var diyorlar, bu söz doğruysa nerede, hani?’ deyip duruyor. A alçak, başını kuyudan kaldır da bak! Bütün dünya... Doğu, batı, o nurla nurlanmış... Fakat sen kuyudayken o nur, sana vurmaz ki! Kuyuyu bırak, köşklere, bağlara git, burada inat edip durma, inat meşumdur denmiş!”²³⁸

Mevlânâ, bir diğer beyitte ise güneşin nurunun gün gibi aşikâr olmasından yararlanarak güneşin nuruyla hakikat arasında münasebet kurar. Güneşin nuru, apaçık ortada olmasına karşın kimi perdeler, nuru aslından farklı gösterir. Mevlânâ'ya göre hakikat de tıpkı güneşin nuru gibi sarihtir. Fakat suizan, kıskançlık, kin, nefret gibi kötü sıfatlar, illetli bakış açısı hakikati görmeye engel olur. Hakikatin

²³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/301, byt. 3774-3777.

²³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/3, byt. 24.

²³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/11, byt. 141; 3/293, byt. 3594.

²³⁶ Sâfi Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, İstanbul: Vefa Yay., 2008, s. 262; Svitlana Nesterova, *Mesnevî’de Örtülü Anlamlar*, İstanbul: İnsan Yay., 2012, s. 92.

²³⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 6/635.

²³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/392, byt. 4796-4799.

tüm gerçekliğiyle/çıplaklığıyla algılanabilmesi için nefsanî sıfatlardan arınmalı, renksizliğe adım atılmalıdır:

“Sarı camdan bakarsan güneşin nurunu sapsarı görürsün. O gök ve sarı camı kır da eri ve tozu gör!”²³⁹

Mevlânâ, güneşin nuruyla hakikat arasında ilişki kurduğu gibi kimi zaman da güneşin nuruyla insan-ı kâmile işaret eder. Güneşin nuru, saf, berrak olma özelliğine sahiptir. Nitekim insan-ı kâmil de her türlü nefsanî sıfatlarından soyunarak hakkânî sıfatlara bürünmüş, saf bir hale kavuşmuştur. Mevlânâ, insan-ı kâmilî saflığı, paklığı dolayısıyla güneşin nuruna benzetirken onun dünya hayatına gelişini ve bu hayattan ayrılışını şu dizeleriyle ifade eder:

“Güneş nuru gibi saf sofiler, bir müddet toprağa düştüler, pisliğe karıştılar. Fakat ayaklarında, üstlerinde başlarında hiçbir pislik olmaksızın tertemiz olarak güneşin nuru gibi yüce yüce güneş değirmisine geldiler.”²⁴⁰

Mevlânâ, güneşin nuruyla yine insan-ı kâmil arasında bağ kurar. O, sâlike sarhoşluktan geçip sarhoşluk verici olmasını/irşatta bulunmasını öğütlerken sevgilinin sarhoşları olarak nitelendirdiği insan-ı kâmillerin ruhen tek oluşlarında ve cismen çok oluşlarında hakirliğin bulunmadığını belirtir. Mevlânâ, cismanî çoklukta hakirliğin bulunmayışını ise güneşin nuruyla açıklar. Şöyle ki güneşin nuru, en küçük parçalardan en büyük parçalara kadar tüm âlemi kapsasa hor görülmez. Çünkü bu nur, ifade ettiğimiz üzere vurduğu her yere fayda sağlar. Aynı şekilde iki âlem, insan-ı kâmillikle dolu olsa bu dolulukta hakirlik bulunmaz. Zira onlar, hakiki sevgilinin sarhoşlarıdır. Asıl hor, hakir olan, bedene tapan kimselerdir:

“Sarhoşluktan geç, sarhoşluk verir ol. Bu renkten renge girişi bırak, onun istivasına naklet. Niceye bir bu sarhoşlukla nazlanıp duracaksın? Her mahalle başında bunca sarhoş var. İki âlem de sevgilinin sarhoşları ile dolsa hepsi de bir olur ki, o bir de hor hakîr değildir. Onlar bir olmakla derecelerinden düşmeyecekleri gibi çok olmakla da dereceleri düşmez. Hor hâkir kimdir? Bedene tapan cehennemlik! Âlem, güneşin nuru ile dolsa o yalımı güzel ısıklık kaynağı, hor mu olur?”²⁴¹

²³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/315, byt. 3958-3959.

²⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/340, byt. 4187-4188.

²⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/52-53, byt. 630-634.

Mevlânâ, güneşin ayan beyan olmasından hareketle güneşle Hüsâmeddin Çelebi'yi ilişkilendirerek güneşin nuruyla da onun nuruna işaret eder. Güneş, gün gibi aşikâr olduğundan anlatılmaya, tarif edilmeye muhtaç değildir. Hüsâmeddin Çelebi de batını suretine yansıdığından güneş gibi zahirdir, övülmeye muhtaç değildir. Mevlânâ, zahir olmaktan hareketle Hüsâmeddin Çelebi'ye (Hüsâmeddin Çelebi nezdinde tüm insan-ı kâmillere) haset eden kimseleri eleştirir, hasetçinin hasedinin güneşin nuruna noksanlık getirmeyeceğini, mevkiini düşürmeyeceğini belirtir:

“Ey Tanrı ışığı cömert Hüsâmeddin, beşeri bulantılardan durulanların üstatlarına üstatsın sen! Halk, perde ardında olmasaydı, halkın gözleri açık olsaydı ve havsalar dar ve zayıf bulunmasaydı. Seni övmeğe manevi bir tarzda girişir, bu sözlerden başka sözler söyleyecek bir dudak açardım. ...Övmek tarif etmek perdeyi yırtmaktır. Hâlbuki güneşin anlatılmaya da ihtiyacı yok, tarife de. Güneşi öven kendini över, iki gözüm de aydındır, çapaklı değil, ağrımıyor demek ister. Âlemdaki güneşi yermek, iki gözüm de kör, karanlık ve çipil diye kendini yermektir. Âlemde muradına ermiş güneşe haset eden kişiyi başıyla sen. Bir adam güneşi örtebilir, gözlerden gizleyebilir mi? Onun tazeliğini pörsütür onu soldurabilir mi? Yahut haddi sonu olmayan nurunu eksiltebilir mi? Yahut da onu mertebesinden indirebilir mi? Ululara haset edene o haset ebedi bir ölümdür.”²⁴²

Mevlânâ, **“Müminler ancak kardeşirler.”**²⁴³ ve *“Âlimler, tek bir insan gibidir.”* hadisini açıklarken güneşin nuruyla ruh arasında ilişki kurarak ruhun cisimlere taallukunu güneşin nurunun evlere aksedişine benzetir. Güneşin nuru, evlere aksedince ev sayısı kadar yüzlerce nur ortaya çıkar. Ancak evlerin duvarları ortadan kalktığı zaman o nurların hepsi, tek bir nura dönüşür. Bu misal gibi ruh da cisimlere taalluk edince yüzlerce ruh meydana çıkar. Cisimler yok olduğunda ise bütün ruhlar, tek bir ruh haline gelir, Mevlânâ'nın deyimiyile sır açığa çıkar. Ona göre, hayvanî ruhta birlik yoktur. Çünkü hayvanî ruhun boyunduruğu altında bulunan kimselerin birbirlerine karşı çekememezliği, hasedi vardır. Oysa Tanrı aslanlarının/insan-ı kâmillerin ruhu, birlik içerisindedir:

“Hayvani canlarda birlik yoktur... Sen bu birliği rüzgârın ruhunda arama! Bu hayvani can, ekmek yese insani ruhun karnı doymaz; bu yük çekse o, sıkıntı çekmez! Hatta onun ölümüyle bu hayvani ruh, neşelenir, sevinir... İnsani ruhun bir şey elde ettiğini görünce de hasedinden ölür! Kurtların, köpeklerin canı, hep ayrı ayrıdır. Bir olan Tanrı aslanlarının canlarıdır. Canları diye cemi

²⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/5-6, byt. 2-4, 8-14.

²⁴³ Hucurât, 49/10.

sırasıyla söyledim... Çünkü o bir tek can, cisme nispetle yüz olur! Gökteki bir tek güneşin bir tek nuru da ev içlerine vurunca yüzlerce nur olur ya! Fakat ortadan duvarları kaldırdın mı hepsinin de nuru bir olur. Evlerin temelleri kalmadı mı müminler bir tek insana döner, bu sır meydana çıka.”²⁴⁴

Mevlânâ, bir diğer beyitte de güneş ile ruha güneşin nuruyla da ruhun nuruna vurgu yapar. Güneşin evrene yaydığı nuru, güneşin cisminde uzaktır. Bu misal gibi ruhun nuru da ruhun aslından uzaktır. Mevlânâ’ya göre akıl, ruhun tesiriyle idrâk sahibi olur. Ruh, akla tesir ettiği zaman akıl, bu tesir vasıtasıyla faaliyete geçer. Ancak akıl, ruhun tesirini ruhun kendisi zanneder. Oysa ruhun nuru, ruhun gerçekliğinden uzaktır. Sâlik, bu hakikati bildiği, ruhun aslına ulaşmak istediği için riyazet yapar. Çünkü akla vuran ruhun nuru, daimi değildir, geçicidir. Akıl, ruhun aslına ulaşamadığından daimi nura dayanacak bir kuvveti yoktur. Ruhun aslına erişen, o makamda dem tutan kimse ise daimi olarak ruhun nuruna gark olur. Nihayetinde artık o, göklere aittir:

“Akıl, canla idrâk sahibi olmuş, canla aydınlanmıştır. Ruh, nasıl olur da aklın tasarrufuna girer? Fakat ruh, akla tesir eder de akıl, o tesir altında tedbire girer. Ruh, Nuh’u tasdik ettiği gibi seni de tasdik etti, senin emrine de tabi olduysa nerede deniz, nerede gemi, nerede Nuh tufanı? Akıl, eseri ruh sanır ama güneşin nuru güneşin cirminden büsbütün ayrıdır. O yüzden sâlik, ruhun nurundan aslına ulaşmak için bir lokma ekmeğe kanaat etti. Çünkü aşağılara vuran nur, gece gündüz daimî değildir ki... Geçer gider. Fakat nurun aslına ulaşır orada yurt edinen kişi, daima o nura gark olmuştur. Ne bulut yolunu keser ne nuru gurup eder. O, artık ayrılıktan kurtulmuş, güzelleşmiştir. Bu makama eren kişinin aslı, ya göklerdenidir. Yahut topraktır da topraklıktan tamamıyla çıkmıştır.”²⁴⁵

Mevlânâ, güneşle ruh, güneşin nuruyla da ruhun nuru arasındaki münasebeti devam ettirir. Güneş, nuruyla, parlaklığıyla gün gibi aşikârdır. Açıkça meydana olan bir şeyin inkâr edilmesi ise mümkün değildir. Bu sebeple güneşin nuru, her ne kadar gizlenmeye çalışılsa da netice elde edilemez, hakikat değiştirilemez. Mevlânâ, bilinen, apaçık ortada bulunan bir gerçeğin yadsınamayacağı, örtbas edilemeyeceği anlamına gelen “Güneş balçıkla sıvanmaz.” sözüne yer vererek enbiya ve evliyaların cisimlerinin, ruhlarına perde olamayacağını, ruhun cisim altında kalamayacağını belirtir. Nitekim ruha ve onun nuruna erişen kimsenin sîreti, sûretine yansır. Hatta sîreti, sûret haline gelir. Artık toprak yani cisim, ruhu örtemez:

²⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/34, byt. 411-418.

²⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/292-293, byt. 3584-3592.

“Âlemde cismimiz, bizim yüzümüzü örtmektedir... Biz, samanla örtülü deniz gibiyiz! Din padişahına toprak diye bakma a bilgisiz! Melun Şeytan da Âdem’e bu bakışla bakmıştı. Sen söyle bana bakayım... Hiç bu güneş, balçıkla sıvanabilir mi? Nura yüzlerce toz toprak dökse yine görünür, yine baş gösterir, parlar! Saman da nedir ki suyun yüzünü örtün! Toprak da kim oluyor ki güneşi kapatabilsin!”²⁴⁶

Güneşin nuruyla ilgili bir başka beyitte ise Konuk, Mevlânâ'nın güneş ile hakikat-i Muhammediye, güneşin nuruyla da hakikat-i Muhammediye nuru arasında ilgi kurduğunu dile getirir.²⁴⁷ Bu ilgi, güneşin nurunun karanlıkları aydınlatma özelliğinden yola çıkılarak kurulur. Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Ashâbım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız, hidâyete ermiş olursunuz.”*²⁴⁸ hadisinde ashabını, doğru yolu göstermesi, önderlik etmesi hasebiyle yıldızlara benzetir. Mevlânâ'ya göre herkeste hakikat-i Muhammediye mertebesinde nur alabilecek kuvvet olsaydı yıldızlar hükmünde olan ashabın, insan-ı kâmilin irşadına ihtiyaç kalmazdı ve onların hakikat-i Muhammediye nuruna delil olmalarına lüzum görülmezdi. Mevlânâ bu gerçeği dile getirirken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hem ezeli nur oluşunu hem de bir beşer olarak dünya hayatındaki yaşamını şöyle ele alır:

“Peygamber ‘Sahabem yıldızlar gibi yola gidenlere ışık, şeytanlara taştır’ dedi. Herkes uzaktan görebilseydi gökyüzündeki güneşle nurlanırdı. Ve ey aşağılık kişi, güneşin nuruna delalet etmek üzere yıldız ne lüzum kalırdı? Ay; buluta, toprağa ve gölgeye der ki: ‘Ben de sizin gibi insanım. Ancak bana vahiy geliyor. Ben de yaratılıştan sizin gibi karanlıktım. Fakat vahiy güneşi, bana böyle bir nur verdi. Güneşlere nispetle biraz karanlığım, fakat insanların karanlıklarına nispetle nurluyum. Tahammül edebilesin diye nurum zayıf. Çünkü sen parlak güneşin eri değilsin. Balla sirkeden meydana gelen sirkengebin gibi ben de nurlu zulmetten meydana geldim ve bu suretle kalp hastalığına yol buldum, faydalı oldum.’”²⁴⁹

Mevlânâ, güneşin vücuduna, âlemi kaplayan nurunun delil olduğunu vurgularken güneşle Allahü Teâlâ'ya, güneşin nuruyla da Allahü Teâlâ'nın nuruna işaret eder. Nitekim Allahü Teâlâ'nın vücudunun delili, bizatihi nurudur. Konuk, Mevlânâ'nın hakikat güneşi karşısında âlem-i suveri (suretler âlemini) gölgeye benzettiğini dile getirir. Suretler âleminin gölgeye benzetilmesinin sebebi ise gölgenin güneşin varlığına bağlı olarak ortaya çıkmasından kaynaklanır. Gölge, her

²⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/68, byt. 823-827.

²⁴⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/474.

²⁴⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/132.

²⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1, byt. 3656-3663, s. 292-293.

ne kadar güneşin vücuduna dair nişan verse de gölgenin müstakil bir vücudu yoktur. O, ancak güneşin vücuduyla ayakta durmaktadır. Bu sebeptendir ki gölge ister var olsun ister olmasın gölge sahibi varlığını ispat etmek için gölgeye muhtaç değildir.²⁵⁰

“O padişahıtan uzaktayken, onu görmeden hakkında ne söylenmişse hepsi de asılsız, hepsi de saçma! Zaten güneşe, âlemi kaplayan nurundan başka bir delil olamaz ki. Gölgenin on delâlet etmesine imkân mı var? Gölge, onun yanında hor, hakir olup kalıyor ya... İşte bu, kâfi ona!”²⁵¹

Mevlânâ bir başka beyitte de güneşin nuruyla Allahü Teâlâ'nın nuru arasında ilgi kurar. Güneş, şiddetli bir ışığa ve parlaklığa sahiptir. Bu sebeple güneşe ve nuruna uzun bir müddet çıplak gözle bakılamaz. Çıplak gözle bakılmak istediğinde ise gözde yanma ve sulanma hissi meydana gelir, birtakım tahribatlara neden olur. Hatta bu tahribatlar körlüğe kadar gidebilir. Bunun gibi Allahü Teâlâ'nın nuruna müstakil bir vücuda sahip olmayan/fâni olan göz ve gönüller takat getiremez. Fâni göz ve gönüller Allahü Teâlâ'nın nuruna dayanamama hususunda tıpkı yarasa gibidir. Yarasalar, gündüzleri ağaç kovuğu, mağara gibi karanlık yerlerde dinlenip gece ava çıkan kuşlardır. Çünkü yarasaların, güneşin ışığına karşı bir hassasiyetleri vardır. Yarasalar, güneşin ışığına bakamaz, ondan korkarlar. Bu misal gibi fâni göz ve gönüller de onun nuruna tahammül edemezler:

“Çünkü ziyaya tahammül edemeyen zavallı gözlerle biçare gönüllerin güneşin nuruna ve güneşe takatleri yoktur. Bu çeşit gözler, böyle gönüller, yarasaya benzerler. Yarasa güneşin ışığına, güneşin hararetine tahammül edemez, ümidini keser (güneşten mahrum kalır).”²⁵²

Mevlânâ'ya göre onun cemâlini, nurunu görebilmek için nikaplara/örtülere ihtiyaç vardır. O'nun cemâlini, nurunu örtüsüz görmeye güç yetiremeyiz. Ancak örtüler vasıtasıyla nurunu idrâk edebiliriz. Mesela güneşe baktığımızda biz onun nuruyla görüyor, iyiyi kötüyü birbirinden ayırt ediyor, yine nuruyla ısınıyoruz. Ham, ekşi ve acı meyveler güneşin ısıyla olgunlaşıp tatlılaşıyor. Yine altın, gümüş, yakut gibi madenler onun tesiriyle meydana geliyor. Ancak güneşin bunca faydası olmasına karşın dünyaya bir parça yaklaştığında hiçbir menfaati görülmez. Belki cümle âlem ve ehlini yakar. Bu misal gibi Allahü Teâlâ dağa perde ile tecelli ederse

²⁵⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 6/347.

²⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/304, byt. 3717-3719. Güneşin vücuduna delil olarak zatının yeterli olduğunu ifade eden bir başka beyitler için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/10, 291, byt. 116, 3643.

²⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/291, byt. 3647-3648.

dağ, ağaçlar, güller, çimenlerle süslenir. Ancak hicapsız tecelli ederse o dağı altüst edip zerre zerre kılar. Nitekim âyette de “**...Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti.**”²⁵³ buyrulmaktadır.²⁵⁴

Mevlânâ bir diğer beyitte de güneşin nurunun şiddetli zuhuru hasebiyle güneşin nuru ile Allahü Teâlâ'nın nuru arasında münasebet kurar. O, mahşer günü duygularımızın ve canımızın Allahü Teâlâ'nın nurunda fâni oluşunu ve bu fâni oluşun tamamen bir yok oluş olmadığını yıldızların ve ayın, güneşin doğmasıyla birlikte ortadan kaybolmasına benzetir. Güneşin nurunun şiddeti, ayın ve yıldızların nuruna oranla daha fazladır. Bu sebeple güneşin nuru, aslında gündüz de mevcut bulunan ayın ve yıldızların nurunu bastırarak onların görünmemelerine sebep olur. Yani ayın ve yıldızların nuru, gündüz de mevcuttur. Ancak güneşin şiddetli zuhurundan dolayı görünmemektedirler:

“Fakat atalarımızın duygu ve can ışığı, tamamiyle de ot gibi bitip ot gibi yitmez... Tamamiyle fâni olmamıştır. Yalnız güneşin nurunda yıldızların nuru ve ay ışığı mahvolur, görünmez!”²⁵⁵

Mevlânâ yine güneşin nurunun şiddetli zuhuru ile Allahü Teâlâ'nın nurunu ilişkilendirir. Şöyle ki güneşin nurunun şiddetli parlaklığı, gündüz yıldızların gizlenmesine, yok olmasına sebep olur. Bu misal gibi Allahü Teâlâ'ya yakınlaşmış, yokluğa erişmiş olan insan-ı kâmilde –Mevlânâ burada Eyaz'ı²⁵⁶ örnek gösterir- Allahü Teâlâ'nın nuru zuhur ettiği zaman cismani sıfatları gizlenir. Hakkânî sıfatlar varlığını göstererek cismani, nefsanî sıfatları gizler:²⁵⁷

“Ey yakınlaşma yüzünden yokluğa erişmiş, yıldız gibi güneş nurlarına dalmış olan Eyaz!”²⁵⁸

Mevlânâ, bu münasebet ekseninde tekrar güneşin nuru ile Allahü Teâlâ'nın nuruna işaret eder. Ona göre Allahü Teâlâ'nın nuru bir gönle girdiği/vurduğu zaman

²⁵³ A'raf, 7/143.

²⁵⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın), İstanbul: İz Yay., 2015, s. 35.

²⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/35-36, byt. 432-433.

²⁵⁶ Eyaz (Ayaz) hakkında gerekli bilgiler ileride verilecektir.

²⁵⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 10/606-607.

²⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/337, byt. 4148.

kişi sırları perdesiz olarak görür, müminle kâfirin ruhlarının hangi makamlarda bulunduğunu seyreder.

“Fakat bir adamın gönlüne güneşin nuru vurdu mu onca yıldızın bir kadri, kıymeti kalmaz artık. Sırları perdesiz olarak görür. Müminle kâfirlerin ruhlarının ne makamlarda bulunduğunu seyreder.”²⁵⁹

Mevlânâ, güneşin nuruyla Allahü Teâlâ'nın nuruna işaret ettiği bir başka beyitte güneşin nurunun karanlıkları aydınlatma özelliğinden yararlanarak Allahü Teâlâ'nın nuruyla Kur'ân-ı Kerîm'e işaret eder. Kur'ân-ı Kerîm de tıpkı güneşin nuru gibi ihtiva ettiği hakikatlerle cehalet karanlığını söndürerek insanları hidayete sevk eder:

“Ben Tanrı'nın kelâmıyım, Tanrı'yla kaimim. Canın canına gıdayım; arı duru, parlak bir yakutum. Ben, güneşin nuruyum... Sizin üstünüze vurdum, sizi aydınlattım; fakat güneşten ayrılmış değilim.”²⁶⁰

Güneşin nuruyla ilgili beyitler incelendiğinde Mevlânâ'nın güneşin nurunu hem somut hem soyut anlamıyla değerlendirdiği ancak ekseriyetle soyut anlama yöneldiği görülmektedir. Soyut anlamın yoğunluğuna karşın güneşin nurunu maddî nurlar başlığı altında incelememizin sebebi ise güneşin maddeye ait, beş duyuyla algılanabilen bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Maddeye ait bir varlığa dahi bu derece soyut anlamın atfedilmesi nurun, maddesel alandan ziyade manevî alanla alakalı olduğunun bir göstergesidir diyebiliriz. Mevlânâ, somut anlam kapsamında güneşin nurunun aydınlatma ve hayatın kaynağı olma özelliklerine değinir. Soyut anlam kapsamında ise güneşin nurunun karanlıkları aydınlatma, gün gibi aşikâr olma, berrak olma, fayda sağlama, şiddetli bir parlaklığa sahip olma gibi özelliklerinden yararlanarak ilim, irfan, hakikat, insan-ı kâmil, ruh, hakikat-i Muhammediyye ve en nihayetinde Allahü Teâlâ'nın nuru arasında münasebet kurar. Bu münasebetler içerisinde ise çoğunlukla Allahü Teâlâ'nın nuruna yer verdiği görülür. Bu da güneşin ve nurunun sahip olduğu özellikler açısından Allahü Teâlâ'yı ve nurunu anlatmada ideal bir sembol olduğunun belirtisidir.

²⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/227, byt. 2875-2876.

²⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/351, byt. 4287-4288.

B- Ayın Nuru

Mevlânâ, ayın yeryüzüne yaydığı ışığına, eşyanın görülmesine yardımcı olduğu için nur adını verir ve kimi hakikatleri izah etmek için ayın nuruna başvurur. Mevlânâ, ayın nur saçarak karanlıkları aydınlatmasından hareketle ay ile peygamberler, veliler arasında ilgi kurar, ayın nuruyla da ilim ve irfana vurgu yapar. Ay, nur saçarak karanlıkları aydınlığa kavuşturduğu gibi vazifesini yerine getirirken de köpeklerin havlamalarından yahut kurtların ulumalarından etkilenmez, nur saçmaya devam eder. Peygamberler, veliler de ilim ve irfanlarıyla insanların doğru yola ulaşmasına rehberlik ederken çeşitli sıkıntılara, işkencelere maruz kalmalarına karşın vazifelerinden vazgeçmez, halkı irşad etmeye devam ederler. Mevlânâ'ya göre, herkes kendi mizacına, yaratılışına göre vazifesini yapar. Köpek hükmünde olan münkirlerin mizacı da hakkın yayılmasını engellemektir. Ancak münkirler her ne kadar peygamberlerin, velilerin irşadına mani olmaya çalışsa da bu boşuna bir çabadan ibarettir. Zira su, bir çöp için duruluğunu terk etmez:

*“Mehtaplı gecede ay, Simâk burcundayken köpeklerden, köpeklerin havlamasından ne korkusu olur? Köpek vazifesini yerine getirir, ay da ışığını yere döşeyip durur. Herkes kendi işçegizini görür. Su, bir çöp için durulduğunu terk etmez. Çöp, çöpçesine su üstünde yürür durur, sâf su da bulanmadan akıp gider.”*²⁶¹

*“Nuh, tam dokuz yüz yıl kavmini davet edip durdu. Her an da kavminin inkârı arttı. Fakat söylemeden vazgeçti mi? Hiç sükût mağarasına çekilmeye kalkıştı mı Köpeklerin havlaması ile kervan, hiç yolundan kalır mı? Ay ışığı olan gecede dolunay, köpeklerin havlaması ile yürüyüşünü ağırlaştırır mı, dedi. Ay, ışığını saçar, köpek de havlar durur. Herkes, yaradılışına göre bir hizmette bulunur.”*²⁶²

*“Ay, nurunu saçar, köpek havlar durur. Hiç köpek, ayı kendisine ortak edebilir mi? Ay ışığı ile geceleyin yol alanlar, köpek havlaması ile yollarından kalırlar mı?”*²⁶³

Ayın nuruyla ilgili bir beyitte ise Konuk, Mevlânâ'nın ay ile hakikat-i Muhammediyye, ayın nuruyla da hakikat-i Muhammediyye nuru arasında ilgi kurduğunu belirtir.²⁶⁴ Bu ilginin sağlanmasında ise ayın nurunun, karanlıkları gidermesi rol oynamaktadır. Mevlânâ, ruhu simsiyah olmuş, vehimler, hayaller,

²⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/33, byt. 416-418.

²⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/3-4, byt. 10-14.

²⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/166, byt. 2087-2088.

²⁶⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/277.

zanlar arasında sıkışıp kalmış kimseye nasihat ederek ruhunu, hakikat-i Muhammediyye nuruyla yoğurmasını ister:

*“Ayın nuru ile ruhu parlat. Çünkü tutulma yerine geldi, zararlar gördü, can simsiyah oldu. Onu yine hayalden, vehimden, zandan kurtar. Yine kuyudan çıkar, ceza ipinden halas et.”*²⁶⁵

Ay, güneşten aldığı ışığı yansıtması hasebiyle ilahî tecellî nurlarını temsil eder.²⁶⁶ Güneşe bakılamaz ancak ondan yansıyan ışığa yani aya bakılabilir. Bu misal gibi Allahü Teâlâ'nın zatı idrâk edilemez fakat onun tecellîlerini ve sıfatlarını temaşa etmek mümkündür. Görüldüğü üzere ay, aksetme özelliğiyle tıpkı bir ayna hükmündedir.²⁶⁷ Mevlânâ da kimi beyitlerde ayın nuruyla tecellî nuruna işaret eder.²⁶⁸ Ayın nuru iyi ya da kötü bir eşya üzerine vurduğunda nuru bu sıfatlara bürünmez. Nuru aynı nurdur, herhangi bir başkalaşımı/dönüşümü/etkilenmeyi kabul etmez, daima temizdir. Bu misal gibi tecellî nuru da maddi ve manevi pislik üzerine vursa dahi akıl ve can nurunun Allahü Teâlâ'ya ulaşması gibi tertemiz bir şekilde aslına rücu eder:

*“Ayın nuru her iyiye kötüye vursa bile hiç kirlenir mi? O yine tamamı ile tertemiz aya dönüp gelir, akıl ve can nurunun Tanrıya dönüp ulaşması gibi. Işığı yoldaki pisliklere vursa bile ayın nuru daima temizdir. O yoldaki pisliklerden, o bulaşıklardan nur, pisenmez.”*²⁶⁹

Mevlânâ, bu münasebet dâhilinde bir başka beyitte kişinin takva²⁷⁰ vasıtasıyla ten perdesini yırtması durumunda Hz. Musa (a.s.) gibi tecelli nurunu müşahede edeceğini belirtir:

*“Tabiatını ateşle hoş bir hale getirmen için vasıtan hamamdır. Halil gibi ateşe giremeyeceğinden hamam sana elçi oldu, su da delil. Doymak Tanrıdandır ama tabiat ehli, ekmezsiz nasıl olur da doyar? Lütf Tanrıdandır ama ten ehli, çayırılık çimenlik perdesi olmaksızın o lütfü bulamaz. Fakat perdesiz bir halde ten vasıtası kalmayınca insan, Musa gibi ayın nurunu yeninden yakasından görür, bulur.”*²⁷¹

²⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/220-221, byt. 2786-2787.

²⁶⁶ Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 298.

²⁶⁷ Âmil Çelebioğlu, “Ay”, *DİA*, C. 4, (1991), s. 188.

²⁶⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 9/421.

²⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/104-105, byt. 1258-1261.

²⁷⁰ İlgili beyitte istiare sanatı kullanılarak hamam ile takvaya işaret edilmiştir. Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 9/90.

²⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/22-23, byt. 230-234.

Ayın nuruyla ilgili beyitlere bakıldığında Mevlânâ'nın ayın nurunu her defasında bir hakikatle ilişkilendirdiği görülür. O, ayın karanlıkları aydınlatma özelliğinden hareketle ay ile peygamberler, veliler, hakikat-i Muhammediyye, ayın nuruyla da ilim, irfan ve hakikat-i Muhammediyye nuru arasında ilişki kurar. O, ayın başka bir hususiyetinden, ışığını güneşten almasından yararlanarak da ayın nuruyla, tecelli nuruna işaret eder. İlgili beyitlerden yola çıkarak nurun, bir ortama girdiğinde artık karanlıktan eser bırakmadığını, karanlığı etkisi altına aldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda nur, hâkim, egemen bir semboldür. Yine nur, olumlu bir yönde değişim sağlar. Menfî hususları, müspete dönüştürür. Ayrıca, nuru elde etmek çetin bir meseledir. Bu sebeple nura ulaşmak için muhakkak çaba sarf edilmelidir. Mesela kişi, tecelli nurunu müşahede etmek istiyorsa cisim hapsinden kurtulmalıdır.

C- Yıldızların Nuru

Mevlânâ gök cisimleri içerisinde yıldızlardan saçılan/parlayan ışığa da nur adını vererek nurunun önemini ortaya koyar. Bilhassa hariçteki renklerin görülmesinde güneşle birlikte Süha yıldızının etkisinden bahseder. Süha yıldızı "Benâtü Na'ş"²⁷² adı verilen yıldız kümesinin içindeki en küçük yıldızdır. Eskiden gözün görme kuvvetini ölçmede sınır kabul edilir, Süha yıldızını görebilen göz keskin sayılırmış.²⁷³ Mevlânâ'nın devasa bir ışık kaynağının yanında gayet minik bir yıldızı zikretmesinin sebebinin, küçük bir ışık parçasının dahi dış renkleri görmede etkisini ortaya koymak olduğunu söyleyebiliriz. Bu görüşünü o, şöyle ifade eder:

*"Dış renkler güneş ve Süha yıldızının nuruyla görünür. İç renkler ise yüce nurların aksiyle görünür."*²⁷⁴

Mevlânâ, yıldızların nurunun önemini ifade ettikten sonra yıldızların nuruyla Hüsâmeddin Çelebi arasında benzerlik kurar. Bu benzerlik yıldızların nurunun karanlıkları aydınlatarak doğru yolu göstermesi hasebiyle kurulmuştur. Nasıl ki yıldızların nuru, maddi karanlığı gidererek kişinin yönünü, yolunu bulmasına

²⁷² Benâtü Na'ş hakkında bilgi için bk. Cemal Kurnaz, "Benâtü Na'ş", *DİA*, C. 5, (1992), s. 430-431.

²⁷³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 411.

²⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/91, byt. 1125.

yardımcı oluyorsa mürşidi kâmiller²⁷⁵ de nefis zulmetini yırtarak sâlikin hakikate ulaşmasına önderlik eder:

“Yıldızların nuru olan Şah Hüsâmeddin, beşinci cildin başlamasını istiyor... Ey Tanrı ışığı cömert Hüsâmeddin, beşeri bulantılardan durulanların üstatlarına üstatsın sen!”²⁷⁶

Mevlânâ, yıldızların nurunu hem maddi anlamda kullanır hem de bu nurla mürşidi kâmiller arasında münasebet sağlar. O, yıldızların nurunu somut anlamıyla değerlendirirken bir hususa dikkat çeker. Bir cisimden yayılan ışığa nur adı verilirken o cismin büyüklüğü yahut küçüklüğü onun nur olarak adlandırılma gerçeğini değiştirmez. Mevlânâ, yıldızların nurunu soyut anlamıyla yorumlarken de insanların beşeriyet karanlıklarını gidermede mürşidi kâmillerin büyük bir role sahip olduğunu belirtir.

D- Şimşegin Nuru

Mevlânâ, şimşekten yansıyan ışığı da nur olarak adlandırır. Fakat şimşegin nuru diğer nurlar gibi olumlu özelliklere sahip değildir. Çünkü bu nur, bir anlık etrafı aydınlattıktan sonra yok olmaktadır. Mevlânâ şimşegin çabucak sönme özelliğinden yararlanarak şimşekle fâniliğe, şimşegin nuruyla da fâniliğin nuruna işaret eder. Şimşegin nuru, aniden meydana gelip söner. Herhangi bir devamlılığı yoktur. Bu misal gibi fâni olanın nuru da göz açıp kapayıncaya kadar yok olur. Nitekim âyette **“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak.”²⁷⁷** buyrulmaktadır. Yani yeryüzünde bulunan, yaratılan her varlık sonludur, fânidir. Yaratılan her varlığın bir sonu olduğu gibi bu varlıklara ait sıfatlar da sonludur. Mevlânâ’ya göre sonlu bir varlık olan insanın noksan ilmi, kişiyi fark ve temyiz sahibi kılmaz. Bu sebeple ilmi noksan olan kimse, sanatı temaşa ettiği zaman sanatkârı fark edemez. Şimşegi, yani fâni olanı, bâkî zanneder.²⁷⁸ Oysa fâni olanın nuru yani letafeti, rengi her ne kadar süslü ve çekici görünse de bir müddet sonra yok olmaya mahkûmdur. Bütün fâni nurlar nokсандır, sonludur. Bu nurlar asıl nur sahibi, bâkî olan Allahü Teâlâ’nın nuruna

²⁷⁵ Hüsâmeddin Çelebi’nin yıldızların nuru olarak zikredilmesi mürşid-i kâmil olduğuna delil kabul edilir. Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/19.

²⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/5, byt. 1-2.

²⁷⁷ Rahmân, 55/26.

²⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/117, byt. 1535.

benzemez. Mesela fâni olanın cezbesine kapılan kimse, bir zaman sonra gözünün nurunu kaybeder, bâkî nuru kendisine rehber edinen kimse ise gözünün görme yetisini arttırır:

“Şimşek çabucak sönüp gider, pek vefasızdır. Sen aydın ve parlak olmayan geçici şeyi, bâkî olandan ayırt edemiyorsun. Şimşek güler o kişiye. Kime biliyor musun? Onun nuruna gönül bağlayana. Felek nurlarının sonu yoktur. O nurlar, şarkta ve garpta bulunmayan Tanrı nuruna benzer mi hiç? Şimşek, bil ki göz nurunu alır, bâkî nur da, bil ki gözlere yardımcıdır”²⁷⁹

Bu beytin devamında Mevlânâ, gelip geçici olanın nuruna meyledip tamah etmeyi şimşeğin nurunda mektup okumaya benzetir. Şimşeğin nurunda mektup okumaya çalışmak, kişinin hırsı yüzünden işin sonunu görememesi, kendi kalbi ve aklı ile alay etmesi demektir. Çünkü şimşeğin nuru, kalıcı da sabit de değildir. Kalıcı ve sabit olmayan bir aydınlıkta da okunmaya çalışılan yazı bitirilemez.²⁸⁰

Yukarıdaki beytin naziri bir başka beyitte dünyevi zevk ve arzular şimşeğe, onların lezzetleri ise şimşeğin nuruna benzetilmiştir. Şimşeğin nuru, hızlı bir şekilde yanıp söner ve akabinde etrafa karanlık hâkim olur. Bu sebeple şimşeğin nuruyla karanlıkta ulaşılmak istenen hedefe varılamaz. Dünyevi zevklerin ve arzuların lezzetleri de tıpkı şimşeğin nuru gibidir. Ne hoşlukları, albenileri uzun sürer ne etrafi sevaplarla örülüdür ne de bu lezzetler içerisinde hakikate erişilebilir. Mevlânâ, hakikate ulaşmak isteyen sâlike hakikat yolunun uzunluğunu hatırlatarak dünyevi zevk ve arzulara meyletmemesini öğütler, meyletmesi durumunda ise doğu nurları mesabesinde olan kılavuzların, insan-ı kâmillerin kendisine yüz çevireceğini ve başına gelecek olan diğer halleri şöyle anlatır:

“Hevâ ve heves lezzetlerinin hepsi hiledir, riyadır. Her lezzet, etrafi karanlıklarla çevrilmiş şimşek ışığına benzer. Derhal gelip geçen şimşek nuru, yalan ve geçici bir şeydir. Çevresinde karanlıklar var, yolunsa uzaktır senin. Onun ışığıyla ne bir kitap okuyabilirsin ne bir konağa at sürebilirsin. Yalnız şimşek ışığına kapıldığın suçu olarak doğu nurları senden yüz çevirir. Kılavuz olmadıkça şimşek ışığı, seni geceleyin mil, mil karanlık bir çukura çeker. Gâh dağa düşersin gâh dereye. Gâh bu yana düşersin gâh o yana.”²⁸¹

²⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/118, byt. 1542-1545.

²⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/118, byt. 1546-1547.

²⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/325, byt. 4094-4099.

Mevlânâ, cüzi akı da şimşeğe benzetmiş ve şimşeğin nuruyla cüzi aklın nuru arasında ilişki kurmuştur. Mevlânâ akı, cüzi akıl ve küllî akıl olmak üzere ikiye ayırır. Cüzî akıl, sözlükte insan akı olarak tanımlanır.²⁸² Cüzî akıl, bize, yalnızca dünyayla ilgili sözlerimizde ve işlerimizde dosttur.²⁸³ Küllî akıl ise Allahü Teâlâ'nın seçkin kullarında bulunan,²⁸⁴ vahiyle irtibatlı olan akıldır.²⁸⁵ Mevlânâ, cüzî aklın işlevinin sınırlı olduğunu yalnızca duyularla idrâk edilen âlemi algıladığını, duyuların ötesine geçemediğini dile getirirken şimşeğin nuruyla cüzî aklın nuru arasında benzerlik kurar. Şöyle ki şimşeğin nuru, aniden yanıp söndüğü için karanlıkta yolculara rehber olamaz. Bu misal gibi cüzi aklın nuru yani idrâki, duyuları aşamadığı için hakikate ulaşmada kişiye kılavuzluk edemez:

“Bu aklın ileri görüşü mezara kadardır. Fakat gönül sahibinin akı sur üfürülünceye dek olacak şeyleri görür! Bu akıl, mezardan, topraktan ileriye geçemez. Bu ayak, şaşılacak şeylerin bulunduğu sahaya gidemez. ...Cüz-i akıl, şimşek ve aydınlık gibidir. Şimşeğin verdiği aydınlıkla vahye erişebilir misin hiç? Şimşeğin ışığı yol göstermeye yaramaz. O ağla diye buluta bir emirdir!”²⁸⁶

Mevlânâ, şimşeğin nurunun yol gösterici olmama özelliğinden hareketle hileyi şimşeğe, hilenin aldaticılığını da şimşeğin nuruna benzetir. Şimşeğin nuru, anlık yanıp söndüğü, devamlılığı olmadığı için yolculara rehberlik edemez. Hilenin aldaticılığı da gerçeklerin gün yüzüne çıkmasıyla ortadan kaybolduğundan onunla menzile varılamaz. Mevlânâ, kötü kişinin/sahte şeyhin güzel, süslü sözlerine itimat edip onunla ünsiyet kuran kimsenin halini, su taneciklerinden kubbe yapmaya benzetir. Su taneciklerinden yapılan kubbe, sağlam olmadığı için ufak bir darbeye/esintiyle yıkılır. İşte sahte şeyhlerin görünüşte hoş fakat hakikatte batıl olan sözlerine gösterilen itimatta kayda değer olmayan bir sebepten dolayı yitirilir. Zira hakikatin er geç ortaya çıkma özelliği vardır. Bu nedenledir ki kişi, sahte şeyhlerin sözleriyle amacına ulaşamaz:

“Ey kötü kişinin yaltaklanmasına inanan, sözleri doğru sayan, sen su habbelerinden bir kubbe yapmışsın ama o öyle bir çadır ki ipleri pek kuvvetsiz, Hile yıldırıma benzer... Onun ışığıyla yolcuların, yolu görmelerine imkân yok!”

²⁸² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yay., 2012, s. 32.

²⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/158, byt. 1984.

²⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/206, byt. 2617.

²⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/106, byt. 1296.

²⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/265-266, byt. 3311-3312, 3319-3320.

Bu âlemde de bir şey yok, bu âlemdekilerde de! Her ikisi de vefasızlıkta aynı gönle sahip!”²⁸⁷

Mevlânâ bir diğerk beyitte de hileyi yani sahte şeyhlerin sözlerini şimşege benzetir. Şöyle ki şimşek, uzaktan saf bir nur gibi görünür. Oysa şimşege bakmak gözü kamaştırır, şimşek, gözün nuruna yani görme duyusuna zarar verir. Bu misal gibi sahte şeyhlerin sözleri de her ne kadar kulağa hoş gelse de kişiyi hüsrana uğratar, onu hak yoldan uzaklaştırır:

“Ateş, kıvılcımlarıyla kızıl çehreli görünürse de onun yaptığı işin sonundaki karanlığa bak! Yıldırım, bakışta saf bir nurdan ibaret görünür, (fakat) göz nurunu çalmak (gözü kamaştırmak) onun hassasıdır.”²⁸⁸

Güneşin, ayın, yıldızların nurunun aksine şimşegin nuru, olumsuz özellikleriyle karşımıza çıkar. Mevlânâ, şimşegin nurunu, anlık yanıp sönme, yok olma, sürekliliği olmama gibi özellikleriyle ele alır. Bu özelliklerden yola çıkarak şimşegin nuruyla fâniliğın nuru, hevâ ve hevesin lezzeti, cüzi aklın nuru, hilenin aldatıcı olması arasında münasebet kurar. Bu haliyle şimşegin nuru, geçici olan her şeyi bilhassa insan nefesine ait hususları sembolize etmektedir, denilebilir. İlgili beyitler eşliğinde nurun saf bir hususiyete sahip olduğu, yakıcı olduğu sonucuna varılabilir. Yine şimşegin nurundan hareketle Mevlânâ, bir hakikate vurgu yapar. Bâkî olan tek nur; Allahü Teâlâ'nın nurudur. O'nun dışındaki bütün yaratılmışların nurları ise fânidir.

E- Sabahın Nuru

Sabahın nuru, aydınlığı ifade eden somut anlamıyla kullanıldığı gibi²⁸⁹ soyut anlamıyla da ele alınmaktadır. Konuk, Mevlânâ'nın sabahın nuruyla Allahü Teâlâ'nın nuru arasında bağ kurduğunu belirtir.²⁹⁰ Sabahın nuru, aydınlığın, berraklığın, paklığın simgesidir. Yine sabahın nuru, aydınlığıyla gün gibi ortadadır. Nitekim Allahü Teâlâ'nın nuru tertemiz, her türlü noksanlıktan beridir. Yine Allahü Teâlâ'nın nuru, apaçık zahirdir. Mevlânâ, ruhun Allahü Teâlâ karşısındaki

²⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/135, byt. 1646-1649.

²⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/36, byt. 450-451.

²⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/145, byt. 1809.

²⁹⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/346.

mahcubiyetini ve bu mahcubiyetten kurtuluşunu dile getirirken Hz. Yûnus'un (a.s.) kıssasından yararlanır. Kaynaklara göre Hz. Yûnus (a.s.), kavmine yıllarca tebliğde bulunur. Ancak kavminin kendisine inanmaması, küfürde ısrar etmesi üzerine Hz. Yûnus (a.s.), Allahü Teâlâ'nın emri olmadan kavminden ayrılır ve bir gemiye biner.²⁹¹ Nihayetinde gemiden atlar ve bir balık onu yutar. Kavmini Allahü Teâlâ'nın izni olmadan terk ettiği için pişman olan Hz. Yûnus (a.s.), balığın karnındayken Allahü Teâlâ'ya niyaz eder.²⁹² Allahü Teâlâ ise onu affeder ve balığın karnından kurtulur.²⁹³ Mevlânâ, bu kıssadan hareketle ruhu, Hz. Yûnus'a (a.s.) benzeter. Hz. Yûnus (a.s.) hem hata işlediği hem de bu hatası Allahü Teâlâ'nın nurunu görmesine perde olduğu için mahcup durumdadır. Bu misal gibi ruh da ten içerisindeki kirlere, bulanıklıklardan dolayı her türlü kirden beri olan Allahü Teâlâ'nın nuru karşısında mahcup durumdadır. Bununla birlikte ruh, kirlere sebebiyle gün gibi aşikâr olan Allahü Teâlâ'nın nurunu göremediği, bulanıklıklar onun nurunu görmesine mani olduğu için mahcubiyet içindedir:

*“Bu cihan denizdir, ten balık... Ruh da sabah nurundan mahcup Yunus. Yunus Tanrı'ya tespih ettiği için balıktan kurtuldu, yoksa hazmolur, yok olup giderdi.”*²⁹⁴

Mevlânâ, sabahın nuruyla Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asası arasında ilişki kurar. Sabahın nuru, gecenin karanlığını gidermekle artmaz. Bu misal gibi Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asası da büyücülerin büyüsünü yutmakla artmamıştır. Kaynaklarda anlatıldığı üzere Firavun ve kavminden ileri gelenler, Hz. Mûsâ'yı (a.s.) gösterdiği mucizeler (asanın ejderha olması, elini koynuna sokup çıkarınca bembeyaz olması) dolayısıyla sihirbaz olmakla suçlar. Firavun, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) sihirbaz olduğunu kanıtlamak için kavminden ileri gelenlerin tavsiyesi üzerine şehirdeki tüm sihirbazları çağırıp Hz. Mûsâ (a.s.) ile yarışmalarını ve onu yenmelerini ister. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bıraktığı zaman ipler, koşan yılanlara dönüşür. Hz. Mûsâ (a.s.) ise asasını

²⁹¹ Hz. Yûnus (a.s.) gemiye bindiği zaman gemi batma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu durum üzerine gemideki yolcular içlerinden birinin hatası sebebiyle başlarına böyle bir felaketin geldiğini, felaketten kurtulmak, suçluyu bulmak için aralarında kura çekeceklerini söylerler. Kura çekilir, kurada üç defa Hz. Yûnus (a.s.) çıkar. Bu durum üzerine Hz. Yûnus (a.s.), kendisini denize atar. Bk. M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 2, Ankara: TDV Yay., 2016, s. 152-153.

²⁹² Hz. Yûnus'un (a.s.) niyazı: “Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!” bk. Enbiyâ, 21/87.

²⁹³ İlgili kıssa için bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/147-159.

²⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/241, byt. 3140-3141.

yere bırakınca asa, ejderha haline gelip sihirbazların ortaya attığı tüm sihirleri yakalayıp, yutar. Hz. Mûsâ (a.s.) ejderhayı eline alınca tekrar eski haline, asaya dönüşür.²⁹⁵ Mevlânâ ilgili beyitte bu kıssadan yola çıkarak fazlalığın vücutta değil eserde olduğunu dile getirir:

“Bütün büyüleri bir lokma yaptı da yuttu... Geceyle dolu olan bir âlemi sabahın yalayıp yutması gibi hani! Fakat o yutmakla sabahın nuru artmadı ki... Evvelce nasılsa yine de öyle! Çokluk, fazlalık eserdedir, zâta değil... Zâta ne artma vardır ne eksilme! Tanrı âlemi yaratmakla çoğalmadı, artmadı... Zaten önce olmayan şimdi olmuş değildir ki! Fakat halkın yaratılmasıyla eser çoğaldı, arttı. Yalnız bu iki artmanın arasında hayli fark var! Eserin artması onun zuhurudur... Bu suretle sanatları ve işi zahir olur, görünür. Zâtın artmasına gelince bu, o zâtın sebeplere bağlı ve sonradan meydana gelmiş olduğuna delildir.”²⁹⁶

Sabahın nuruyla ilgili olarak Mevlânâ, bu nurun; karanlığı giderme, yok etme özelliğine değinmiştir. Bunun bir anlamı şudur ki sabahın nurunun bulunduğu ortama asla karanlık hâkim olamaz. Her daim galip olan, nurdur. Bir başka husus ise sabahın nuru ile Allahü Teâlâ'nın nuru arasında münasebet kurulması, Allahü Teâlâ'nın nuru hakkında bilgi vermesi açısından değerlidir. Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın nurunun, her türlü noksanlıktan beri ve apaçık zahir olduğunu belirtir.

F- Gündüzün Nuru

Sabah aydınlığıyla birlikte gündüz aydınlığı da nur olarak isimlendirilmekte gecenin karanlığını gidermesi özelliğiyle maddi yönüne dikkat çekilmektedir:

“Gece, gündüz meşguliyetini giderir, bitirir. Akıl ermeyen şu uykuya bak! Sonra tekrar gündüzün nuruyla gece ortadan kalkar, bu suretle de o yalımlı ateş yüzünden donukluk, uyku yanar, gider.”²⁹⁷

“Sofî dedi ki: Ne olurdu yani, bu âlem, ebedî olarak insana gülseydi, hiç kaşlarını çatmasaydı. Her an ortaya bir acılık katmasaydı, değişip durarak insana zahmetler vermeseydi. Gündüzün nurunu gece çalmasaydı, zevk ve sefalar sürülen bahçeyi kış talan etmeseydi.”²⁹⁸

Gündüzün nurunun maddi yönünün ortaya konulduğu bir diğer örnekte ise parlak oluşuna vurgu yapılır:

²⁹⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/46-51.

²⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/136, byt. 1663-1669.

²⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/307-308, byt. 3861-3862.

²⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/132, byt. 1645-1647.

“Padişah, kır bu mücevheri dedi. Perdeci, ey kılıcı güneş gibi parlayan padişahım, bunu kırıp ufalamak pek yazıktır, pek yazık! Değeri şöyle dursun, şu parlaklığa bak. Gündüzün nuru bile ona uymada!”²⁹⁹

Mevlânâ'nın gündüzün nuruna somut anlamının yanında soyut anlam yüklediği ve gündüzün nuru ile ilahî aşk arasında münasebet kurduğu görülür. Gündüzün nuru, gecenin/karanlığın hayalini silip süpürür, her şeyi açığa çıkarır. Bu misal gibi ilahî aşk da gönülde yer edindiği, benliği yaktığı zaman bütün şüphe ve tereddütleri ortadan kaldırır:

“Burada hatıra birçok şüpheler, tereddütler gelebilir ama iyi at, kösteklerini kırar, bukağıdan kurtulur. Onun sevgisi, şüphe ve tereddütleri yakan bir ateştir. Gündüzün nuru, bütün hayalleri siler süpürür.”³⁰⁰

Gündüzün nuruyla ilgili beyitler incelendiğinde nurun, maddi ve manevi karanlıkları giderme özelliğine yeniden değinildiği görülür. Nurun bu özelliğine sıklıkla değinilmesi ise nur için temel bir hususiyet olduğunun göstergesidir, denilebilir. Manevi karanlıklar kapsamında şüphe ve tereddütlere işaret edilerek gündüzün nuruyla ilahî aşk arasında bağ kurulur. İlahî aşkın bulunduğu bir gönülden, tereddüdün yer almayacağı belirtilir. Bütün bu hususiyetlerin yanında nurun, parlak oluşuna da dikkat çekilir.

G- Doğu Nuru

Mevlânâ, güneşin doğma yönünden hareketle doğu nurundan da bahseder. O, Allahü Teâlâ'ya münacatta bulunurken doğu nuruyla güneşe, batı nuruyla da aya işaret ederek Allahü Teâlâ'nın nurunun güneşin ve ayın üzerine çıktığını, bütün mevcudatın sahibinin Allahü Teâlâ olduğunu belirtir:

“Ey gizli Tanrı, o âlemde de doldun, bu âleme de. Doğu nurunun da üstüne yüceldin, batı nurunun da. Sen, bir sırsın ki sırrımızı açığa vurur, bilirsin. Sen bir fecirsin, kin nehirlerimizi kaynatır akıtırsın. Ey zatı gizli, ihsanı duyulur Tanrı, sen su gibisin biz değirmen taşına benzeriz.”³⁰¹

²⁹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/329, byt. 4045-4046.

³⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/91, byt. 1135-1136.

³⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/270, byt. 3308-3310.

Mevlânâ, doğu nurunun yani güneşin temiz ve parlak olmasından yola çıkarak Hz. Eyyûb'u (a.s.) doğu nuruna benzetir. Bilindiği üzere Hz. Eyyûb (a.s.), sabrın timsalidir. Kaynaklar, Hz. Eyyûb'un (a.s.) çokça malı ve birçok evladı olduğundan, ancak hastalığı ile birlikte bunları sırasıyla kaybettiğinden bahseder. Allahü Teâlâ, peygamberini sahip olduğu mal, evlat ve hastalık gibi pek çok şeyle imtihan eder. Hz. Eyyûb (a.s.) bu süreçte sırasıyla servetini, evlatlarını ve sağlığını kaybeder. O ise tüm musibetler karşısında isyan etmeyerek Allahü Teâlâ'ya niyazda bulunur, sabreder. Nihayetinde Allahü Teâlâ'nın rahmeti tecelli eder. Allahü Teâlâ, kendisine yıkanacağı ve içeceği bir su ikram eder. Hz. Eyyûb (a.s.), bu su vesilesiyle tüm dertlerinden kurtulur ve kaybettikleri kendisine misliyle geri verilir.³⁰² Mevlânâ, ruhlar âlemini Hz. Eyyûb'un (a.s.) yıkandığı suya teşbih ederek onun bu su sayesinde hastalıklarından derman bulduğunu, güneş gibi tertemiz olduğunu ifade eder:

“Gözleri kapalı olarak bir âlem görür; elsiz, avuçsuz güller, reyhanlar devşirirdim... Çalgıcı, bir su kuşuydu; bu âlem de bir bal denizi. Bu bal Eyyûb Peygamber'in içtiği ve yıkandığı pınardı. Eyyûb, o pınarda yıkanarak tepeden turnağa kadar doğu nuru gibi bütün hastalıklardan arındı, pirüpak oldu.”³⁰³

Mevlânâ'nın doğu nuruyla ilişki kurduğu bir diğer peygamber ise Hz. Süleyman'dır (a.s.).³⁰⁴ Nasıl ki güneş, karanlığı yok edip aydınlığa ulaştırıyorsa Hz. Süleyman'ın nefesi, haberi de küfür, inkâr, gaflet karanlığını bertaraf edip hidayete, imana kavuşturur. Rivayetlere göre Hz. Süleyman (a.s.), güneşe tapan Sebe halkına, onları imana davet eden bir mektup gönderir. Sebe kraliçesi ise bu mektuba karşılık Hz. Süleyman'a (a.s.) elçileriyle hediye gönderir. Hz. Süleyman (a.s.), gönderilen hediyeleri kabul etmez, elçileri kendisine tabi olmadıkları sürece asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gideceğini söyleyerek tehdit eder. Bu durum üzerine Sebe kraliçesi, Hz. Süleyman'ı (a.s) sarayında ziyaret eder ve onun davetine uyarak iman eder.³⁰⁵ Mevlânâ, doğu nuruyla ilişkilendirdiği Hz. Süleyman'ın (a.s.) nefesinin Sebe halkına tesirini, Sebe halkının yaşadığı manevi değişimi, aydınlanmayı şöyle anlatır:

³⁰² Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/306-316.

³⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/167, byt. 2095-2097.

³⁰⁴ Hz. Süleyman (a.s.) ilgili değerlendirme için bk. Süleyman Gökbulut, “Sûfilerin Gözünde Hz. Süleyman”, *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 1, S. 35, (2012), s. 105-131.

³⁰⁵ İlgili kıssa hakkında geniş bilgi için bk. Neml, 27/17-44.

“Bu doğu nuru da Sebe’ye vurunca Belkıs’a da oradaki halka da bir velveledir düştü! Ölmüş ruhların hepsi dirildiler, kanat çırpıtlar... Öldüler, ten mezarlarından baş kaldırdılar! Birbirlerine ‘Bak... Gökten bir sestir geldi!’ diye müjde vermeye başladılar. O sestin dinler gürbüzleşti... Gönüllerin dalları, yaprakları yeşerdi! Süleyman’dan gelen o nefes, Sur üfürülmüş gibi ölüleri mezarlarından kurtardı.”³⁰⁶

Mevlânâ, doğu nuruyla güneşe işaret etmektedir. Allahü Teâlâ’yı sembolize etme açısından güneşin ideal bir kavram olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple Mevlânâ, doğu nuruyla güneşe işaret ederken Allahü Teâlâ’nın nuruyla arasında münasebet kurar ve her şeyin yaratıcısının Allahü Teâlâ olduğunu, onun nuru dışında bütün nurların yaratılmış olduğunu belirtir. O, aynı zamanda doğu nuruyla Hz. Eyyüb (a.s.) peygamberi ve Hz. Süleyman (a.s.) peygamberin nefesini ilişkilendirir. İlgili bağlar incelendiğinde ise nurun saflığın, temizliğin simgesi olduğu, arınmayı sağladığı ve karanlığa hükmettiği görülür.

II- MANEVİ NUR

Dış renkler, güneşin, yıldızların nuru gibi maddi nurlar aracılığıyla görülürken iç renkler, akıl, gönül, ruh gibi manevi, yüce nurlar vasıtasıyla idrâk edilir. Bir rengin/cismin görülmesi için nura ihtiyaç duyulur; yani nur olmadan renk görülemez: Nitekim Mevlânâ şöyle demiştir:

“Haricî nur olmadıkça rengin görünmesi mümkün değildir. İçteki hayal rengi de böyledir. Dış renkler, Güneş ve Süha yıldızının nuruyla görünür. İç renkler ise yüce nurların aksiyile görünür.”³⁰⁷

Mevlânâ, manevi nur kapsamında pek çok hususu zikreder. Özellikle de bütün bu nurların kaynağı, Allahü Teâlâ’nın nuru olduğu için her şeyi onunla ve onun nuruyla ilişkilendirir.

A- Allahü Teâlâ’nın Nuru

Mevlânâ’ya göre, bütün varlık âlemi, Allahü Teâlâ’nın nurundan doğmaktadır. Kâinattaki her canlı, onun nuruyla var olmaktadır. Mevlânâ, Allahü Teâlâ’nın nuru

³⁰⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/69, byt. 839-843.

³⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/91, byt. 1124-1125.

hakkında bilgi verirken bu nuru, “nurun nurunun nurunun nurunun nuru” şeklinde tanımlar.³⁰⁸ Konuk, nurun beş merteye olarak zikredilmesiyle “hazarât-ı hams” adı verilen varlığın mertebelerine işaret edildiğini belirtir.³⁰⁹ Vahdet-i vücûd anlayışına göre, varlığın zuhura gelmesi birtakım mertebelerle gerçekleşir ki varlığın beş küllî mertebesine hazarât-ı hams adı verilir.³¹⁰ Buna göre birinci merteye *Lâhût âlemi*,³¹¹ ikinci merteye *Ceberût âlemi*,³¹² üçüncü merteye *Melekût âlemi*,³¹³ dördüncü merteye *Nâsût âlemi*,³¹⁴ beşinci merteye ise *insan-ı kâmil*³¹⁵ şeklinde adlandırılır.³¹⁶ Konuk, her mertebenin kendinden bir önceki mertebenin nurunu yansıttığını belirtir. İnsan-ı kâmil mertebesi, Nâsût âleminin nuru; Nâsût âlemi, Melekût âleminin nuru; Melekût âlemi, Ceberût âleminin nuru; Ceberût âlemi, Lâhût âleminin nurudur. Dolayısıyla Lâhût âlemi, Ceberût âleminin nurunun, Melekût âleminin nurunun, Nâsût âleminin nurunun, insan-ı kâmil mertebesinin nurunun nurudur.³¹⁷ Yani, her bir merteye, Allahü Teâlâ'nın nurundan meydana gelmektedir. Bütün nurların kaynağı, Allahü Teâlâ'dır. Mutlak nur, Allahü Teâlâ'ya aittir. Ayrıca bu nur, Mevlânâ'nın ifadesiyle bütün tasavvurlardan uzaktır:

*“Nereye mi varır? Yere bile yol olmayan bir yere. Işığ, gözleri alan
Tanrı ayına ancak! O nur, bütün vehimlerden ve tasavvurlardan uzak olan
nurun nurunun nurunun nurunun nurudur!”³¹⁸*

³⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/171, byt. 2145-2146.

³⁰⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/79.

³¹⁰ Süleyman Ateş, “Hazarât-ı Hams”, *DİA*, C. 17, (1998), s. 115.

³¹¹ Lâhût âlemi: Allahü Teâlâ'nın henüz isim ve sıfatlar dairesine inmediği mertebedir. Bundan dolayı bu mertebede ne isim ne sıfat ne de sıfatlanan vardır. Bu merteye lâ-tayyün, itlâk âlemi, vücûd-ı mahz, gaybü'l-güyüb gibi isimlerle de anılır. Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 290-291.

³¹² Ceberût âlemi: İlk mertebede toplu halde bulunan varlık, bur mertebede açılmış durumdadır. Tayyün-i evvel, akl-ı evvel, hakikat-i Muhammediyye, rûh-i izâfî vs. isimler bu mertebenin diğer adlarıdır. Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 291.

³¹³ Melekût âlemi: Şehadet âlemine yakın olan bu mertebeye, âlem-i misâl, vâhidîyyet, tecellî-i sâni gibi isimler de verilir. Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 291.

³¹⁴ Nâsût Âlemi: Dördüncü merteye olan Nâsût âlemi, şühûd-i mutlak, âlem-i şehadet, âlem-i his, âlem-i anâsır, âlem-i eflâk olarak da adlandırılır. Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 291.

³¹⁵ İnsan-ı kâmil: Bütün mertebeleri, kendinde toplayan mertebedir. Bu bağlamda insan-ı kâmil, bütün mertebelerin özetidir. Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 291.

³¹⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 290-291.

³¹⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/79.

³¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/171, byt. 2145-2146.

Bir diğerk beyitte de Mevlânâ, bütün nurların Allahü Teâlâ'ya ait olduğunu dile getirir.³¹⁹ Yine o, Allahü Teâlâ'nın nurunun sonsuz olduğunu ve bu nurun, ulvî âleme ait bir nur olduğunu belirtir:

“Bâkî nur, aşâğılık dünyanın ardındadır. Saf süt, kan nehirlerinin ardındadır. Oraya ihtiyarsız bir adım attın mı? Sütün karışır, kan haline gelir.”³²⁰

Mevlânâ'ya göre, Allahü Teâlâ'nın nuru açıkça görülemez. Zira Allahü Teâlâ'nın nurunun, varlık âleminde zıddı yoktur. Bilindiği üzere, âlemde var olan her şey zıddıyla meydana gelir, zıddıyla anlam kazanır. Mesela eşyanın nur/ışık vasıtasıyla görüldüğünü anlayabilmek için karanlığın varlığına ihtiyaç vardır. Karanlık olmasa, etrafa daima nur hâkim olsa görme olayının nurdan değil de eşyadan kaynaklandığı düşünülür. Ancak ortama karanlık dâhil olduğunda, eşyanın görülmemesi, görme olayının nura bağlı olduğunu gösterir. Karanlığın varlığıyla, önce nurun idrâk edildiği sonra eşyanın görüldüğü bilinir. Kısaca nurun varlığı, karanlığın ortaya çıkmasıyla anlaşılır. Mevlânâ'ya göre âlemde gizli olan şeyler, daima zıtları ile meydana çıkar. Hâlbuki Allahü Teâlâ'nın nurunun zıddı yoktur. Bu sebeple onun nuru, açıkça görülemez, gizlidir:

“Geceleyin nur yoktu, renkleri görmedin. Nurun zıddıyla sana sabit oldu ki, Önce nur görünür, sonra renk. Bunu da nurun zıddıyla tereddütsüz olarak bilirsin. Tanrı; bu zıddiyetle gönül hoşluğu meydana gelsin, her şey iyice anlaşılın diye hastalığı ve kederi yarattı. Şu halde gizli olan şeyler, zıddıyla meydana çıkar. Hakk'ın zıddı olmadığından gizlidir. Evvela nura bakılır, sonra renge. Çünkü beyaz ve zenci, birbirine zıt olduğu için meydana çıkar. Sen nuru, zıddıyla bildin. Zıt, zıddı meydana çıkarır, gösterir. Varlık âleminde Hak nurunun zıddı yoktur ki açıkça görünebilsin.”³²¹

Mevlânâ, yukarıdaki beyitte Allahü Teâlâ'nın nurunun gizli olmasını, zıddının bulunmamasına bağlamıştı. Başka bir beyitte ise Allahü Teâlâ'nın nurunun saklı, görünmez oluşunu, gönlün bu nuru aramasına bağlar. Gönlün, Allahü Teâlâ'nın nurunu araması, bu nurun varlığına ve gizliliğine şahittir:

“Nur gizlidir... Arayıp sormak, gizliliğine şahit. Fakat gönül, saçma sözlerden kurtuluş dilemez ki! Fakat dünya zindanında bir kurtuluş yeri olmasaydı gönül ne sıkılırdı, ne de halâs olmayı araştırır, isterdi! Sıkılıp

³¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/129, byt. 1607.

³²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/1-2, byt. 13-14.

³²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/91-92, byt. 1128-1134.

üzülmen, seni bir memur gibi 'Hadi ey sapık, ey yolsuz... Bir doğru yol ara' diye çekip çekiştirmedi... Doğru yol vardır... Fakat pusuda gizlidir. Bulmak için durmadan, dinlenmeden delicesine aramak gerek; böyle arayan bulur!"³²²

Mevlânâ'ya göre, Allahü Teâlâ'nın nurunun delili, insan-ı kâmdir. O **"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileyseydi, onu elbet hareketsiz kıları. Sonra biz güneşi, ona delil kıldık."**³²³ âyetinden iktibas ederek insan-ı kâmilin, Allahü Teâlâ'nın gölgesi olduğunu ve onun nuruna delil bulunduğunu belirtir. Nitekim insan-ı kâmil, "Ölmeden evvel ölünüz." sırrına mazhar olmuş ve Hak ile dirilmiştir:

*"Tanrı'ya kul olan, hakikatte Tanrı gölgesidir. O bu âlemden ölmüş, Tanrı ile dirilmiştir. Fırsatı kaçırmadan ve şüphe etmeksizin onun eteğine sarıl ki ahir zamanın sonundaki fitnelerden kurtulasın. Tanrı gölgeyi nasıl uzattı (âyeti) evliyanın nakşıdır. Çünkü velî, Tanrı güneşi nurunun delilidir."*³²⁴

Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın nurunun özelliklerini belirttiği gibi bu nura sahip varlıkları da dile getirir. Mevlânâ'ya göre, insan-ı kâmil, varlığından geçerek "mutlak nur" olmuştur.³²⁵ İnsan-ı kâmil, cismânîlikten kurtularak, Allahü Teâlâ'nın nuruyla dolmuş, mutlak nur kesilmiştir:

*"O varlık, Tanrı nuruyla dolu, hem de dudağına kadar. Ten kadehi kırılmış, mutlak nur kalmıştır."*³²⁶

Mevlânâ'ya göre, insan-ı kâmilin cismi, Allahü Teâlâ'nın nuruyla yoğrulmuştur. Bundan dolayıdır ki o, ruhtan (hayvanî ruh) ve melekten üstün bir konuma geçmiştir:

*"Hak abdâlinin kuvveti de bil ki Hak'tandır; yemekten tabaktan değil. Onların cisimlerini nurla da yoğurdular... Onlar bu yüzden ruhu da geçtiler, meleği de."*³²⁷

³²² Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/165, byt. 2037-2040.

³²³ *Furkân*, 25/45.

³²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/34, byt. 423-425.

³²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/220, byt. 2750.

³²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/262, byt. 3410.

³²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/1, byt. 7-8.

İnsan-ı kâmil, hakiki sevgili dışında kimseye meyletmez. Masivaya yüz çevirir. Zira o, Allahü Teâlâ'nın nurunun sarhoşudur.³²⁸ Mevlânâ, insan-ı kâmilin yanı sıra kadının da “Hak nuru” olduğunu belirtir.³²⁹

Mevlânâ, diğer beyitlerde ise o, meleklerin Allahü Teâlâ'nın nurundan yaratıldığını³³⁰ ve mutlak nur olduğunu dile getirir. Melekler, gece gündüz Allahü Teâlâ'ya secde ederler. Yalnızca ona kulluk eder, ona tesbihte bulunurlar. Meleklerin yaratılışında nefsanî sıfatlardan olan hırs ve heva yoktur. Onlar, mutlak nur olup Allahü Teâlâ'nın aşkıyla dirilmişlerdir.³³¹

Mevlânâ'ya göre Allahü Teâlâ, bir kimseye kendi nurundan verdiği zaman o kimse, eşyanın iç yüzüne vakıf olur ve bu konuda maharete erişir. Öyle ki gece yarısı dahi, iyiyi kötüden ayırt edebilir. O'nun nuruna sahip kimsenin yüzünde ve gönlünde parlaklık oluşur. Nitekim Hz. Yûsuf (a.s.) ve Hz. Mûsâ (a.s.), Allahü Teâlâ'nın nuruna gark oldukları zaman yüzlerinde ve gönüllerinde nur parlamıştır. Mevlânâ, bu nurun, çok şiddetli bir parlaklığa sahip olduğunu söyler. Zira Hz. Mûsâ (a.s.), bu nurun şiddetli parlaklığından, gözleri kamaştırmasından dolayı Allahü Teâlâ'dan nikap istemek zorunda kalmıştır. Mevlânâ, ârifin hırkasından başka hiçbir şeyin Allahü Teâlâ'nın nuruna örtü olamayacağını belirtir. Yüksekliği ve ihtişamıyla meşhur Kafdağı³³² dahi, o nura perde olmak istediği zaman Tur dağı misali paramparça olur. Oysa ârifin hırkası, Allahü Teâlâ'nın nurundan bir sabra nail olduğu için onun nuruna tahammül eder, o nuru setreder:

“Bir başkasının yüzüne kendi nurunu verir, o adam, gece yarısı her iyiyi her kötüyü görür. Yusuf’la Musa, Tanrı nuruna sahip oldular, yüzlerinde, gönüllerinde o nur parladı. Musa’nın yüzü, öyle bir nur saçtı ki nihayet yüzüne bir nikap tutunmaya mecbur oldu. Yüzünün nuru âdetâ hücum eden yılanın gözünü zümrüt nasıl alırsa gözleri öyle almaktaydı. Musa, o kuvvetli nuru örtmek üzere Tanrı’dan nikap istedi. Tanrı da o nikabı, yürü, var, kiliminden yap. Çünkü o, emniyet sahibi bir ârifin elbisesidir. O elbise Tanrı nurundan bir sabra nail olmuştur, dokumasında can nuru vardır. Böyle bir hırkadan başka bir şeyle korunamazsın. Nurumuza, ondan başka hiçbir şey tahammül edemez. Kafdağı bile o nura mâni olmaya kalkışsa o nur, Kafdağı’nı da Tur gibi parçalar dedi.”³³³

³²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/87, byt. 1053.

³²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/195, byt. 2437.

³³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/268, byt. 3350.

³³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/123, byt. 1498-1499.

³³² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 248.

³³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/242, byt. 3057-3065.

Mevlânâ, ilgili beytin devamında Nûr âyetinde geçen “mişkât” ve “zücâce” sembollerine yorum getirir. O, mişkât ile insan-ı kâmilin cismine, zücâce ile de insan-ı kâmilin gönlüne işaret edildiğini belirtir. Mevlânâ’ya göre, insan-ı kâmilin cismi ile gönlü, Kafdağı ile Tur dağının takat getiremediği nura mekân olur. Bundan dolayı kandilin yani insan-ı kâmilin gönlünün nuru, arşa da göklere de vurur. Arşın ve göklerin nuru ise bu nur karşısında taaccübe düşer, gündüz yıldızların güneşin nurunda yok olması gibi, insan-ı kâmilin nurudan fâni olur. Mevlânâ, “*Yere, göğe sığmadım fakat mümin kulunun kalbine sığdım.*” hadisini bu ekseninde yorumlayarak insan-ı kâmilin gönlünün büyüklüğünü ortaya koyar:

“Erlerin bedenlerine Tanrı kudretinin yüceliği öyle bir tahammül vermiştir ki neliksiz niteliksiz Tanrı nuruna dayanırlar. Tur dağının zerresine tahammül etmediği nur, Tanrı kudretiyle bir sırçayı yer eder. Kandil duracak yer ve bir sırça kandil, Kafdağı ile Tur’u paramparça eden nura mekân olur. Onların bedenlerini kandil konacak yer, gönüllerini de sırça bil. Bu kandilin nuru, arşa da vurur, göklere de. Arşın ve göklerin nuru, bu nura karşı şaşırıp kalır, kuşluk çağındaki yıldız gibi yok olur gider. Peygamberlerin sonuncusu, bunu hiçbir an zevali olmayan padişahlar padişahından nakletmiştir. Tanrı demiştir ki: Ben göklere, boşluğa, yüce akıllarla nefislere sığmadım da, Konuk gibi vardım, müminin gönlünde keyfiyetsiz, mahiyeti anlaşılmaz bir şekilde yurt tuttum, oraya konuk oldum. Bu gönül vasıtası ile yücelerde bulunanlar da benden padişahlılar, baht ve devletler bulurlar, aşağıda bulunanlar da. Böyle bir ayna olmadıkça güzelliğinden hiçbir şey görünmez, ne yeryüzünde, ne de zaman içinde nurum tecelli etmez.”³³⁴

Mevlânâ’ya göre, bir kimse, Allahü Teâlâ’nın nuruyla nurlanırsa meleklerin kendisine secde ettiği seçkin bir kul haline gelir. Meleklerin yanı sıra ruhu, nefisten azat olmuş kimse de ona secde eder:

“Âdemoğlu, Tanrı’dan nurlanırsa seçilir de meleklerin secde ettiği kişi olur. Canı, melek gibi azgınlıktan ve şüpheden kurtulan kişi de âlemde secde eder.”³³⁵

Ona göre, Allahü Teâlâ’nın nurunun kudreti öyle yücedir ki kişinin benliğini alarak onu “hîç” haline getirir:

“Aslanı bile tutacak derecede sarhoş olup yiğitleşen kişi, kalkar da erkek aslanın sütünü emerse sen artık bu işi o yapmadı, şarap yaptı dersin! Eski altınlardan söz düzer, mükemmel söz söylerse yine dersin ki o sözü de şarap

³³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/243, byt. 3066-3075.

³³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/103, byt. 1353-1354.

söylemiştir! Şarapta bile bu zor, bu kuvvet olursa Tanrı nurunda olmaz mı hiç? Tanrı nuru, seni tamamı ile senden alır... Sen aşağılarsın, onun sözü üstün olur.”³³⁶

Allahü Teâlâ'nın nuruna gark olan ruhun nazarında, artık suretin bir hükmü kalmaz. O'nun nuruna vasıl olan ruh, manaya yönelir, manaya değer verir:

“Duvar üstüne yapılan insan resmi de insana benzer. Bak, sûret bakımından nesi eksik? O parlak resmin yalnız canı noksan. Yürü, o nadir bulunur cevheri ara; Eshab-ı Kehf'in köpeğine el verilince, dünyadaki bütün aslanların başları alçaldı. Canı, nur denizinde gark olduktan sonra ona, kötü ve çirkin sûretin ne ziyarı var?”³³⁷

Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın nurunun yer edindiği kalpte, meydana gelen değişimleri dile getirirken bu husustaki “Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki: ‘Nur, kalbe girdiği zaman, göğüs açılır ve onun için genişler.’ Dediler ki: ‘Yâ Resûlallah! Bunun bir alâmeti var mı?’ Buyurdu ki: ‘Evet vardır. Aldanma yeri olan dünyadan yüz çevirip ebedî hayat olan âhirete yönelmek ve gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır.’”³³⁸ hadisine yer verir:

“Peygamberin nuru anlatılırken gönüllerdeki nişanesini söylediği gibi hani... Dedi ki: Nur, kalbe girdi mi nişanesi şudur: İnsan bu yalan yurttan uzaklaşır, neşeler yurdu olan ahiretten de geçer!”³³⁹

Bir diğer beyitte de Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın nuruyla nurlanan gönlün, tecellilerle dolu olduğunu belirtir.³⁴⁰ Ona göre, Allahü Teâlâ'nın nurundan mahrum olan gönül, gönül değildir. O, yalnızca cisimden ibarettir. Hakiki bir gönül, içerisinde sevgilinin nurunu barındıran gönüldür:

“Mala, mevkiye âşık olan gönül, ya bu toprağa zebundur, ya kara suya! Yahut da karanlıklarda hayallere kapılmıştır, dedikodu için o hayallere tapıp durmaktadır! O nur denizinden başkası gönül olamaz. Gönül, hem Tanrı'nın nazargâhı olsun, hem kör... İmkân var mı buna?”³⁴¹

³³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/171, byt. 2118-2121.

³³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/82, byt. 1020-1023.

³³⁸ Abdullah b. el- Mübârek, *Kitâb 'üz-Zühd ve 'r-Rekâik*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, ts., s. 106-107.

³³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/247, byt. 3082-3083. Benzeri beyit için bk. *Mesnevî*, 5/201, byt. 2446-2447.

³⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/72, byt. 865.

³⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/184, byt. 2267-2269.

Mevlânâ, “Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Fakat iman edip sâlih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır.”³⁴² âyetini tefsir ederken Allahü Teâlâ’nın nuruna sahip kimsenin ihtiyarladığı zaman, kendisine ihtiyarlıktan bir noksanlık gelmeyeceğini belirtir. O’nun nuruna hamil olan, ihtiyarlık vaktinde bedenen zayıf düşse bile o zayıflığının içerisinde bir kuvvet bulunur. Hatta onun kuvveti o derece yüksektir ki kuvvetiyle meşhur Rüstem³⁴³ dahi onu kıskanır. Zira o, ruhen en yüksek makamdadır. O, öldüğü zaman ise bütün varlığıyla şevkin nuruna dalar. Allahü Teâlâ’nın nuruna gark olmayan ise ihtiyarladığında meyvesiz ağaca döner. Sonbaharın, ağacı altüst etmesi gibi bedenen ve ruhen zayıf düşer. Gül hükmünde olan gençliğinden, diriliğinden eser kalmaz:

“Fakat bir adamın hekimi Tanrı nuru olursa ona kocalıktan, harareten bir noksan gelmez. Onun gevşekliği, sarhoşun gevşekliği gibidir. O gevşeklikte bile güçlü kuvvetlidir, Rüstem bile ona haset eder. Ölürsa kemikleri zevke gark olur, zerre zerre bütün varlığı, şevk ışığına dalar. Fakat nuru olmayan kişi, meyvesiz bağıdır. Güz onu alt üst eder. Gülü kalmaz, kara kara dikenleri kalır. Saman yığını gibi sararır, mahsulsüz bir hale gelir.”³⁴⁴

Mevlânâ, insanın asıl gıdasının Allahü Teâlâ’nın nuru olduğunu söyler. Hayvan gıdası yani maddi gıdalar insanın layık olduğu gıdalar değildir. Ancak insan, gönül hastalığı, masivaya takılıp Allahü Teâlâ’dan uzaklaşması dolayısıyla hayvanî gıdalara alışmıştır. Ona göre, hayvanî gıdalara yönelen kimsenin yüzü sarı, ayakları zayıf, kalbi heyecanlı olur. Konuk, Allahü Teâlâ’nın nuruyla marifete vurgu yapıldığını dile getirir. Yine o, hayvanî gıdaya teveccüh etmiş olan kimsenin yüzünün sarı olmasıyla Allahü Teâlâ’nın seçkin kullarının meclisinde oturamayacağını; ayağının tutmaz oluşuyla Hak yolu tarafına gidemeyeceğinin ve kalbinin heyecanlı olmasıyla da marifet yükünü kaldırmayacağını belirtildiğini ifade eder.³⁴⁵ Bu sebeptendir ki asıl olan manevi gıda, Allahü Teâlâ’nın has kullarına/insan-ı kâmillere aittir. Bu gıda, maddi bir gıda olmadığı için alete muhtaç değildir:

“İnsanın asli gıdası Tanrı nurudur; ona hayvan gıdası layık değil! Fakat gönül, hastalık yüzünden bu gıdaya düşmüştür; gece, gündüz bu suyu içmekte,

³⁴² Tîn, 95/5-6.

³⁴³ Rüstem, İran’ın ünlü hükümdarıdır. Şiirlerde kahramanlık, kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak anılmaktadır. Daha delikanlılığında birçok devî öldürdüğü, olağanüstü başarılar gösterdiği dile getirilir. Bk. Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 382.

³⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/81-82, byt. 974-978.

³⁴⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 3/304.

bu toprağı yemektedir. Bu gıdayı yiyen kişinin yüzü sapsarıdır, ayağı tutmaz, kalbi helecana uğrar. Nerde yol, yol olan göklerin gıdası, nerde bu? O gıda, devletin has kullarına mahsustur. O, boğazsız, aletsiz yenir.”³⁴⁶

Bu beytin benzeri başka bir beyitte Mevlânâ, maddi gıdaların, insanı, süflî âleme çektiğini, nefsinin kölesi haline getirdiğini belirtir. Buna mukabil Allahü Teâlâ'nın nurunun yani manevi gıdanın, insanı, ulvî âleme götürdüğünü, Kur'ân olduğunu dile getirir. Konuk, Kur'ân olmak ile cem makamına vasıl olunacağını belirtir.³⁴⁷

“Ten midesi, insanı samanlığa çeker. Gönül midesi reyhanlığa. Ot ve arpa yiyen kurban olur. Tanrı nuruyla gıdalanan Kuran olur.”³⁴⁸

Mevlânâ'ya göre, nâkıs kimselerin yiyip içtikleri, hasislik, haset gibi kötü huyları meydana getirir. İnsan-ı kâmilin yiyip içtiklerinden ise Allahü Teâlâ'nın nuru zuhur eder.³⁴⁹ Mevlânâ, insan-ı kâmilin, Allahü Teâlâ'nın nuruyla dopdolu olduğunu ifade eder. İnsan-ı kâmil, onun nuruyla gıdalandığı zaman bu nuru, alev misali etrafına da saçar. Nasıl ki alev, mumu yedikçe etrafını aydınlatıyorsa insan-ı kâmil de Allahü Teâlâ'nın nuruyla beslendiği vakit çevresindeki kimseleri aydınlatır. Mevlânâ, **“Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”³⁵⁰** âyetinden iktibas ederek Allahü Teâlâ'nın maddi gıdalar hususunda israf etmemek adına ikazda bulunduğunu, esas olan manevi gıdalar yani ilim, irfan hususunda herhangi bir sınırlama getirmediğini şöyle anlatır:

“Hattâ boğazı için bile dilense ne çıkar? O boğaz, Tanrı nuruyla dopdoluydu. Onun ekmeğ, bal ve süt yemesi, yüz yoksulun çilesinden, üç günde bir iftar ederek oruç tutmasından daha hayırlıydı. O, nur yer, ekmeğ yiyor deme. Görünüşte otlar, fakat hakikatte lâle eker. Kandilin yağını yiyen alev gibi o da etrafındakileri aydınlatır, onların nurunu artırır. Tanrı, ekmeğ yiyene ‘İsraf etmeyin’ dedi, nur yiyene ‘Artık kâfi’ demedi. O boğaz, iptilâ boğazıdır, buysa israftan da emin, ileri gidişten de.”³⁵¹

³⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/83, byt. 1083-1086.

³⁴⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 10/127.

³⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/203, byt. 2477-2478.

³⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/22, byt. 272-273.

³⁵⁰ A'raf, 7/31.

³⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/221, byt. 2704-2709.

Mevlânâ, bir başka beyitte ise Allahü Teâlâ'nın nuruyla beslenmek, gelişmek için "Lâ"dan kurtulmak, "Belâ" da ölmek gerektiğini dile getirir. Konuk, Mevlânâ'nın "Lâ" ile inkâr-ı Hak'tan kurtulmaya, "Belâ" ile ikrâr-ı Hak'ta fâni olmaya işaret ettiğini belirtir. Mevlânâ'ya göre ancak böyle bir boğaz, onun nuruyla beslenir, onun şerbetiyle gelişir:

"Hayvanın boğazı kesilince insanın boğazı gelişir. O hayvan, insan vücuduna girer, insan olur, fazileti artar. İnsanın boğazı kesilirse ne olur, fazileti ne dereceye varır? Artık agâh ol da onu bununla mukayese et. Öyle bir üçüncü boğaz doğar ki o, Tanrı şerbetiyle, Tanrı nurlarıyla beslenir, gelişir. Kesilen boğaz, bu şerbeti içer ama 'Lâ' dan kurtulmuş 'Belâ' da ölmüş boğaz!"³⁵²

Mevlânâ'nın verilen ifadelerle bakıldığında Allahü Teâlâ'nın nuruyla ilgili pek çok hususiyeti dile getirdiği görülmektedir. O'nun nuru, âlemde mevcut olan bütün nurların kaynağıdır. O'nun nuru, ebedî ve gizli, hiçbir şeye muhtaç olmayan, zıddı bulunmayan bir nurdur. Şiddetli bir parlaklığa sahiptir. İnsan-ı kâmil, Allahü Teâlâ'nın nuruna delildir. Allahü Teâlâ'nın nurunun özelliklerinden hareketle şu değerlendirmelerde bulunulabilir. Birincisi, varlığın var olmasının, vücuda gelmesinin nura bağlanması kavramın ontolojik açıdan değerlendirildiğini göstermektedir. İkincisi, Allahü Teâlâ'nın nurunun zıddının bulunmaması, onun nuru hakkında ne kadar söylemde bulunulursa bulunulsun bu söylemlerin hep eksik kalacağı gerçeğidir. Üçüncüsü, Allahü Teâlâ'nın nurunun gizli olması şiddetli bir parlaklığa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dördüncüsü, insanı kâmilin Allahü Teâlâ'nın nuruna delil olması, onun nurunu insan-ı kâmilde müşahade edebilme olanağı sağlar. Mevlânâ'ya göre, Allahü Teâlâ'nın nuru, çok şiddetli bir parlaklığa sahip olduğu için nurunu ancak perdeler vasıtasıyla görebiliriz. Mevlânâ burada perde ile bir insan-ı kâmilin hırkasına işaret etmektedir. Ona göre, insan-ı kâmilin hırkası dışında hiçbir şey Allahü Teâlâ'nın nuruna dayanamaz.

B- Hakikat-i Muhammediyye

Mevlânâ, hakîmlerin "İnsan, küçük âlemdir." sözüne karşılık Allah hâkimlerinin müdafaa ettiği "İnsan, büyük âlemdir." ifadesini izah ederken insanın

³⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/308-309, byt. 3873-3876.

maddi cihetiyle küçük âlem, manevi/hakikat cihetiyle ise büyük âlem olmasını ağaç meyve misaliyle açıklar. Misalde ağaç, âlemi, meyve ise insanı temsil eder. Ağaç görünüşte meyvenin aslı, kökü gibi durur. Çünkü meyve o ağaçtan meydana gelmiştir. Fakat hakikatte ağaç, meyvenin zuhuru için dikilmiştir. Eğer bahçıvanın meyve elde etmek gibi bir amacı olmasaydı ağacı dikmezdi.³⁵³ Bu misal gibi her ne kadar âlem, insanın aslı gibi görünse de hakikatte insan, âlemin aslıdır ve âlem, insan için yaratılmıştır. Mevlânâ, insan-âlem münasebetini izah ederken bu meyvenin özünü/çekirdeğini ise Muhammedî hakîkatin oluşturduğunu belirtir. Nasıl ki çekirdek, tüm varlık ağacının aslı ise Hz. Peygamber (s.a.v.) de Muhammedî hakîkat itibariyle bütün âlemin aslını meydana getirir. Varlık ağacının aslı olan çekirdek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dünya hayatına gelişyle fiilî kemâlâtını da gerçekleştirmiştir.³⁵⁴ Bu bağlamda Mevlânâ, *"O gün bütün peygamberler, Âdem (a.s.) ve diğerleri, tamamen benim sancağım altında toplanacaklardır."*³⁵⁵ hadisinden hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) suret olarak Hz. Âdem'in (a.s.) neslinden geldiğini ancak hakikat bakımından Hz. Âdem'in (a.s.) atası olduğunu dile getirir:

*"Mustafa, onun için 'Âdem'le bütün peygamberler, benim ardımda ve sancağımın altındadır' dedi. O hünerler sahibi, onun için 'Biz, sonda gelen, fakat en ileri giden ve öndölü alanlarız' buyurdu. Sûret bakımından ben Âdem'den doğmuşum ama hakikatte onun atasının atasıyım ben! Melekler, bana secde ettiler... Âdem, benim ardımdan yürüdü, yedinci kat göğün üstüne çıktı! Hakikatte babam, benden doğdu... Ağaç, meyvadan vücut buldu."*³⁵⁶

Mevlânâ, ilk yaratılan nurun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nuru olduğunu belirtir. O, Allahü Teâlâ'nın ateşten saf bir nur yarattığını, bütün nurların saf nurdan doğduğunu ve bu nurun enbiya ve evliyaların ruhlarına aksettiğini dile getirir. Ona göre bu nur, ilk olarak Hz. Âdem'de (a.s.) zuhura gelmiştir. Hz. Âdem'in (a.s.) marifete erişmesi, Hz. Şîs'in (a.s.) halife olması, Hz. Nûh'un (a.s.) mana denizinde inciler yağdırması, Hz. İbrâhim'in (a.s.) korkusuzca ateşe atılması, Hz. İsmail'in (a.s.) keskin bıçağın önüne baş koyması, Hz. Dâvûd'un (a.s.) demiri eritmesi, Hz.

³⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/43, byt. 521-524.

³⁵⁴ Osman Nuri Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil*, İstanbul: İnsan Yay., 2014, s. 184.

³⁵⁵ Tirmizî, *Sünen*, XII/102.

³⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/43, byt. 525-529.

Süleyman'ın (a.s.) cinlere, perilere hükmetmesi, Hz. Ya'kûb'un (a.s.) gözlerinin açılması, Hz. Yûsuf'un (a.s.) rüya tabirinde kemale ermesi, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asasının Firavun'un saltanatını yok etmesi, Hz. Îsâ'nın (a.s.) dördüncü kat göğe yükselmesi, Hz. Peygamber'in (a.s.) ayı ikiye bölmesi, Hz. Ebû Bekir'in (v. 13/634) Hz. Peygamber'i (s.a.v.) tasdik etmesi, ona dost olması, Hz. Ömer'in (v. 23/644) hak ile batılı birbirinden ayırt etmesi, Hz. Osman'ın (v. 35/656) iki nur sahibi olması, Hz. Ali'nin (v. 40/661) can âleminde "Tanrı aslanı" olması, Cüneyd-i Bağdâdî'nin (v. 297/909) mertebesinin yükselmesi, Bâyezîd-i Bistâmî'nin (v. 257/870) Allahü Teâlâ'dan "Kutbü'l-ârifin" lakabını duyması, Ma'rûf-i Kerhî'nin (v. 200/815-16) aşk halifesi olması, İbrâhim b. Edhem'in (v. 161/778) adalet sahibi padişahların padişahı olması, Şakîk-ı Belhî'nin (v. 194/810) güneş gibi parlak bir görüşe sahip olması, o nura mazhar olması dolayısıyla gerçekleşmiştir. Mevlânâ'ya göre isimleri zikredilmeyen daha pek çok gizli padişah, o nura erişmiş, yücelik elde etmiştir:

*"Ateşten sâf bir nur yaratıp onunla bütün nurları parlatan, Nurlara doğan, nurları aydınlatan nuru yaratan, Âdem peygamberin feyiz alıp marifete eriştiği aydın ziyayı meydana getiren, Âdem'den bitip Şîs'in devşirdiği nuru, Âdem'in görüp Şîs'i yerine halife ettiği nuru. Nuh'un feyiz aldığı, can denizi havasında inciler yağdırdığı nuru halk edene andolsun. İbrahim'in canı o nurlardan nurlandı da pervasızca ateş şulelerine koştı, ateşe atıldı. İsmail, onun ırmağına düştü de o yüzden parlak bıçağının önüne baş koydu, boyun verdi. Davud'un canı onun şulelerinden hararetlendi de ondan dolayı elinde demir yumuşadı, eridi. Süleyman, onun vuslatından süt emdi de cinler, periler onun için fermanına tabi oldular. Yakup, onun kaza ve kaderine teslim oldu da ondan oğlunun kokusuyla gözü açıldı, aydınlandı. Ay yüzlü Yusuf, o güneşi gördü de rüya tabirinde o kadar uyanık hale geldi. Asa, Musa'nın elinden su içti de o yüzden Firavun'un saltanatını bir lokma etti. Meryem oğlu İsa, merdivenini buldu da dördüncü kat göğün üstüne çıktı. Muhammed, o mülkü, o nimeti buldu da hemencecik ayı ikiye böldü. Ebubekir, tevrika mazhar oldu da öyle bir padişahın musahibi oldu, öyle bir padişahı candan tasdik etti. Ömer, o mâşuka âşık oldu da gönül gibi hakkı batılı ayırt etti. Osman, o apaçık görüşün ta kendisi oldu da feyizli bir nura nail olup Zinnüreyn oldu. Mürteza, onun yüzünden inciler saçtı da can vadisinde Tanrı Aslanı kesildi. Cüneyt, onun askerinden yardıma nail olunca eriştiği mertebeler sayıdan üstün oldu. Bayezid, onun ihsanına yol bulunca Tanrı'dan 'Kutbül Arifin' adını duydu. Kerhî, onun harimine bekçi olunca aşk halifesi oldu, nefesleri Tanrı nefesi haline geldi. Edhemoğlu, atını sevinçle o tarafa koşturunca âdil sultanların sultanı oldu. Şakik, o ulu yolun meşakkati yüzünden güneş gibi aydınlatıcı bir reye, her şeyi gören bir göze erişti. Daha nice yüz bin gizli padişahlar var ki o nur âleminde yüceliğe sahiptirler, makamları vardır. Tanrı, her yoksul, onların adlarını anmasın diye gayretinden adlarını gizledi. O nura ve o denizde balıklar gibi yaşayan nuranilere andolsun. O nura ve o denize, denizin canı desem de lâyük değil. O âleme yeni bir ad aramaktayım."*³⁵⁷

³⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/69-71, byt. 909-934.

Mevlânâ'nın *Mecâlis-i Seb'a* adlı eserinde de benzer söylemler yer alır. Ona göre, bütün peygamberler, fermanlarında Hz. peygamber'e (a.s.) vekil olduklarını görmüşlerdir. Hz. Âdem'in (a.s.) nefesi, Hz. Nûh'un (a.s.) feyizleri, Hz. İdrîs'in (a.s.) dersi, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ünsiyeti, Hz. Şîs'in (a.s.) konuşması, İsmâîl'in müjdelenmesi, Hz. İbrâhim'in (a.s.) dostluğu, Muhammedî hakîkate hamil olmalarından kaynaklanmaktadır.³⁵⁸

Yine Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nurunun inci mesabesinde bulunan tüm enbiya ve evliyaların nurundan yüce olduğunu belirtir. Zira tüm peygamberler, insan-ı kâmiller, bu nurdan zuhura gelmektedir:

*“Tanrı bir yetime sürme çekti mi onu, doğru yola girmiş eşsiz, iri bir inci haline getirir. Nuru incilerden üstün olur. Öyle bir istenen, arzulanan, Tanrıyı ister, arzular.”*³⁵⁹

Mevlânâ'ya göre, Muhammedî hakîkatin varisleri sayı bakımından denizin dalgaları gibidir. Ancak sayıca çokluğa karşın hakikat bakımından tekdirler. Ona göre çokluk hayvanî ruhtadır; rûh-i insanî tektir. O da küllî Muhammedî ruhtur. Bu meyanda Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın ezelde insanlara saçmış olduğu nur ile Muhammedî nura işaret eder.³⁶⁰ Ona göre, Allahü Teâlâ'nın nuru olan nur-i Muhammedî'de ayrılık yoktur:

*“Onların sayıları dalgalar gibidir. Onları rüzgâr, zahiren çoğaltır. Halkın can güneşi, halkın pencerelere benzeyen bedenlerinde taaddüt eder, çoğalır. Fakat güneşin kursuna bakarsan birdir. Bedenlerle mahcup olan kişi şüphededir. Çokluk, ruh-i hayvanîdedir, ruh-i insanî ise birdir. Hak, onlara mademki nurundan saçtı, Hakk'ın nuru, artık ayrılmaz.”*³⁶¹

Mevlânâ, **“...‘Allah'ın peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayırım yapmayız.”**³⁶² âyetini tefsir ederken insanî ruhun tekliğini kandil örneğiyle de izah eder. Misalde kandil, cesede, nur ise ruha işaret eder. Bir yere boyut, şekil, renk açısından birbirinden farklı on tane kandil bırakılsa dış görünüşleri itibariyle kandillerin farklı farklı oldukları görülür. Ancak onların nuruna bakıldığında,

³⁵⁸ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, (haz. Dilaver Gürer), İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017, s. 96.

³⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/226, byt. 2864-2865.

³⁶⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 3/72.

³⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/15, byt. 185-189.

³⁶² Bakara, 2/285.

nurların birbirinden ayırt edilemediği anlaşılır. Kısaca, kandil değişse de nur hep aynı nurdur:

“Bir yerde on tane çırağ bulundurulursa görünüşte her biri, öbüründen ayırır. Nuruna yüz çevirirsen şüphesiz ki birinin nurunu öbürlerinden ayırt etmeye imkân yoktur.”³⁶³

Yukarıdaki beytin benzeri bir başka beyitte de Mevlânâ, Muhammedî hakîkatin varislerinin mana açısından bir olmalarını kandil örneğiyle açıklar. Kandil hükmünde olan ceset değişse de nuru hep aynıdır. Bundan dolayı kandile takılıp giden kimse vahdetten uzaklaşır ancak nura bakan kimse ikilikten ve cisim âleminin sayısından kurtulur:

“Musa, kıyamete kadar vardır. Nuru hep o nurdur, başka nur değil... Değişen yalnız kandildir. Bu kandille fitil başka, fakat nuru başka nur değil, hep o âlemden. Kandile bakarsan kayboldun gitti. Çünkü ikilik ve sayıya sığış, kandile göredir. Fakat nura baktın mı ikilikten de önü, sonu bulunan cisim âleminin sayısından da kurtulursun.”³⁶⁴

Mevlânâ, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sonra her devirde onun yerine veli geldiğini ve bu velinin Muhammedî hakîkate tabi olduğunu dile getirir. Zamanın velisi, ister Hz. Ömer’in soyundan ister Hz. Ali’nin soyundan gelmiş olsun nihayetinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nuruna tabidir. Mevlânâ, buradan hareketle Allahü Teâlâ’nın nurunun mertebe bakımından dereceleri bulunduğunu belirterek bu nurun kademe kademe velilere yansımalarını şöyle anlatır:

“Şu halde her devirde peygamber yerine bir veli vardır; bu sınama kıyamete kadar daimidir. Kimde iyi huy varsa kurtulmuştur; kimin kalbi sırçadansa sınımıştır. İşte diri ve faal imam, o velidir; ister Ömer soyundan olsun, ister Ali soyundan! Ey yol arayan, Mehdi de odur, Hadi de o. Hem gizlidir, hem senin karşında oturmakta. O, nura benzer; akıl onun Cebrail’idir. Ondan aşağı olan veli de onun kandilidir. Bu kandilden daha aşağı derece de olan veli de kandil konan yerimizdir. Nura, mertebe bakımından dereceler vardır. Çünkü Tanrı nurunun yedi yüz perdesi vardır. Nur perdelerini bu kadar kat bil! Her perdenin ardında bir kavmin durağı var. İmam’a kadar bu perdeler saf saftır.”³⁶⁵

³⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/54, byt. 678-679.

³⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/101, byt. 1254-1257. Benzeri beyit için bk. *Mesnevî*, 5/236, byt. 2881-2884.

³⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/62-63, byt. 815-822.

Mevlânâ, **“Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli, onların ellerinin üzerindedir.”**³⁶⁶ âyetine yer vererek zamanın mürşid-i kâmiline intisap edildiği zaman müridin de âyette ifade edilen biat ehline dahil olacağını belirtir. Ona göre, zamanın mürşid-i kâmilisi, vaktin peygamberidir. Çünkü o, Muhammedî hakîkatin taşıyıcısıdır. Onda Hz. Peygamber’in (a.s.) nuru zuhur eder:

*“Tanrı, ‘Tanrı eli onların ellerinin üstündedir’ dedi ya, işte senin elin de o biat ehlinin eli olur. Elini pirin eline verdin, o her şeyi bilen ulu pire uydun mu kurtuldun demektir. Çünkü o, ey mürit, vaktinin peygamberidir... Peygamberin nuru ondan zuhur eder. Ona uydun, onun elini tuttun mu Hudeybiye’de bulunup Peygamber’e biat eden sahabeden olursun.”*³⁶⁷

Mevlânâ’ya göre Muhammedî hakikat, bütün enbiya ve evliyalarda zuhur ettiği için son mumu gören, ilk mumu görmüş gibi olacaktır:

*“Mustafa, ‘Beni görene benim yüzümü gören kişiyi görene ne mutlu’ dedi. Bir mumdan yanmış olan çırağı gören, yakinen o mumu görmüştür. Bu tarzda o mumdan yakılan çırağdan başka bir çırağ, ondan da diğer bir mum yakılsa ve ta yüzüncü muma kadar, hep o ilk mumun nuru intikal etse, sonuncu mumu görmek, hepsinin aslı olan ilk mumu görmektir. İstersen o nuru, son çırağdan al, istersen ilk çırağdan... Hiç fark yok. Nuru, dilersen son gelenlerin mumundan gör, dilersen geçmişlerin mumundan.”*³⁶⁸

Son mumu dolayısıyla da ilk mumu idrâk edebilmek için kör olan bâtını cisim penceresinden çıkarmak, önce görüş elde etmek sonra nazar eylemek/bakmak gerekir.³⁶⁹ Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nuru, güneşin nurunu geride bırakmasına, güneşten daha parlak olmasına rağmen bu nuru fark edemeyenler vardır. Mevlânâ bu bağlamda **“Onları doğru yola çağırılmış olsanız işitmezler. Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.”**³⁷⁰ âyetini iktibas ederek delil getirir:

“Peygamber bile müminler nasıl oluyor da benim yüzümü göremiyorlar diye hayrette kaldı. Halk, nasıl oluyor da yüzümün nurunu görmüyorlar? Hâlbuki o nur, doğu güneşinin nurunu bile aştı... Yok, görüp duruyorlarsa bu şaşırma nedir? diyordu. Nihayet o yüz, gizlilikler âlemindeydi diye vahiy geldi. Yüzünü kâfirler görmesin diye sence ay ama halka göre bulut. Bu şaraptan halk ve ileri gelenler içmesin diye sence tane ama halka göre tuzak! Tanrı, ‘Onlar

³⁶⁶ Fetih, 48/10.

³⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/63, byt. 740-743.

³⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/155, byt. 1946-1950.

³⁶⁹ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s. 83.

³⁷⁰ A‘raf, 7/198.

sana bakarlar.’ fakat hamam duvarındaki resimlere benzerler... ‘Bakarlar da görmezler.’ dedi.”³⁷¹

Mevlânâ’ya göre, Muhammedî hakikatten nasibini alamamış kimse, özü/içi olmayan kabuk gibi manadan yoksundur. Salt cisimden ibarettir. Bu nurdan nasibini alan kimse ise, küfür ve dalalet ehlinin arasında bulunsa dahi muhakkak o nurdan yararlanır:

“Ona nur saçısı isabet etmemiştir... O, tamamı ile cisimden ibarettir, kabuk gibi içsiz, gönülsüzdür o! Hak nuru saçısından nasibi varsa, bu nur, ona da değmişse pisliğe düşse bile Mısır’da olduğu gibi o pislik içine gömülen yumurtadan bir kuş meydana gelir! Fakat meydana gelen kuş, evde beslenen pis tavuk cinsinden değildir, bilgi ve anlayış kuşudur.”³⁷²

Mevlânâ, “*Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.*”³⁷³ hadisini ele alarak kâinatın Hz. Peygamber (s.a.v.) sebebiyle nura gark olduğunu dile getirir.³⁷⁴ Hz. Peygamber’in yaratılmasıyla birlikte gökteki melekler yere inmiş ve yeryüzü Hz. Peygamber’in nûru ile dolmuştur.³⁷⁵ Mevlânâ’ya göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nurunun cılasıyla şirk, küfür, şek gibi yüz binlerce karanlık nur kesilir, Yahudiler, Hristiyanlar, Mecusiler tek renge boyanır. Yine kısa ve uzun gölgeler yani avam ve havasın muhtelif itikadları³⁷⁶ o sır denizinin nurunda tek bir hakikate döner; ne uzunluk, ne kısalık ne de genişlik kalır. Çeşit çeşit gölgeler hep onun nurunda rehin olur.³⁷⁷ Lâkin bu tek renge boyanış vahdet âleminde zuhur edecektir:

“O âlemde mânâlar, surete bürünürler. Suretlerimiz, hülyalarımıza uygun olur. O zamanda mektupların sureti açığa çıkar, elbiselerin astarı yüz olur, herkesin içi, dışına döner. Şimdi gizli şeyler, alacalı öküze benzer. Söz işi, âlem içinde yüzlerce renkte bir iplik gibi görünür. Şimdi yüzlerce renge boyanma, yüzlerce gönül sahibi olma devri. Tek renkli olma âlemi nereden tecelli edecek? Şimdi zencilik zamanı. Rum diyarına mensup olanlar, beyaz güzeller gizli. Şimdi gece, güneş gizli.”³⁷⁸

³⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/278, byt. 3474-3479.

³⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/25, byt. 298-300.

³⁷³ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/164.

³⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/167-168, byt. 2103-2104.

³⁷⁵ Hamide Ulupınar, “Ahmet Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde Nur Kavramı”, *Turkish Studies: Türkoloji Araştırmaları*, C. 12, S. 20, (2017), s. 268.

³⁷⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/600.

³⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/149, byt. 1861-1864.

³⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/149, byt. 1866-1870.

Yine Mevlânâ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nuru vesilesiyle fânî dünyayla irtibatın koparıldığını, kesret âleminden vahdet âlemine doğru yönelişe geçildiğini belirtir.³⁷⁹ Bunun yanı sıra onun nurunun himmetiyle anımsanmayan duanın hatıra geldiğini söyler.³⁸⁰

Mevlânâ, İncil'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vasıflarına değinildiğini belirterek Hristiyanlardan bir taifenin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismine sığındığını, bu sığınma dolayısıyla Hristiyanların şerlerden korunduğunu, nesillerinin çoğaldığını ifade eder.³⁸¹ Ona göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismi bu şekilde yardım eder ve sağlam bir kale vazifesi görürse³⁸² nurunun gerçekleştireceği koruyuculuk tahayyül bile edilemez.³⁸³

Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nuru olmadıkça aydınlıkların karanlığa bürüneceğini, ona sığınmadıkça nefsin tuzaklarına yenik düşüleceğini zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mana denizinde kaptan olduğunu, adeta ikinci bir "Nuh" olduğunu şöyle dile getirir:

"Kendine gel de davaya kalkışanlardan arlanıp gizlenme... Çünkü sende vahiy mumunun nurları var! Kendine gel de geceleri kalk, çünkü ey Peygamber, mum geceleri ayakta durur! Senin nurun olmadıkça aydın gün bile gecedir... Sana sığınmadıkça aslan bile tavşan kesilir! Ey Mustafa, bu nur denizinde kaptanlık et... Çünkü sen, ikinci Nuh'sun! Akıllılara bir yol gösterici lâzım... Hele yol, deniz yolu olursa!"³⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.) nihayette âlem-i ervâha irtihal etse de nurunun göklere ağdığını Mevlânâ şöyle ifade eder:

"Sen, toprak altında uyursun ama o tertemiz söz asâ gibi her şeye ağâhtır. Kast edenlerin elleri o asâyâ ulaşamaz. Uyu ey padişah, uyu... Uykun mübarek olsun! Bedenin uyur ama nurun göklere ağar, düşmanlarını kahretmek için okunu kur, yayını ger."³⁸⁵

Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın ilk olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nurunu yarattığını diğer tüm peygamberlerin ve evliyaların ise bu hakikatten zuhura

³⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/280, byt. 3431.

³⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/189, byt. 2461-2462.

³⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/58, byt. 727-733.

³⁸² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/58, byt. 738.

³⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/58, byt. 737.

³⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/119, byt. 1455-1459.

³⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/97-98, byt. 1210-1212.

geldiğini belirtir. İlk olarak Hz. Âdem'e (a.s.) intikal eden bu nur, derece derece bütün enbiya ve evliyalara akseder. Mevlânâ buradan hareketle bedenlerin değişmesiyle mananın, hakikatin değişmeyeceğini belirterek insanî ruhun tekliği dile getirir. İnsanî ruhun tekliğini izah etmek için deniz, kandil, mum teşbihlerine başvurduğu görülür. Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın ezelde insanlara saçmış olduğu nur ile Muhammedî hakîkate vurgu yapar. Ona göre kimin bu nurdan, hakikatten nasibi varsa kurtuluşa erer, bu nurdan nasibi olmayanlar ise özden mahrumdur, kabuktan ibarettir.

C- İnsan-ı Kâmilin Nuru

İnsan-ı kâmil, tasavvufta ulaşılmaya hedeflenen en üst mertebe olarak kabul edilir. O, benliğinden soyunarak Allahü Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının mazharı, aynası olmuştur.³⁸⁶ İnsan-ı kâmil, Hakk'ın tam olarak zuhur ettiği mahaldir.³⁸⁷ Bu bağlamda insan-ı kâmil, Allahü Teâlâ'nın sureti, Allahü Teâlâ da onun ruhu gibidir, denilmiştir.³⁸⁸ İnsan-ı kâmile ulaşan Hakk'a vasil olur, onu gören Hakk'ı görmüş gibi olur. Yine insan-ı kâmil seven Hakk'ı sever.³⁸⁹ Bunlarla birlikte insan-ı kâmil, âlemin varoluşunun ve varlığını sürdürmesinin sebebi olarak görülür.³⁹⁰ Mevlânâ'nın düşünce telakkisine göre de insan-ı kâmilin ilmi sureti, Allahü Teâlâ'nın ilmi dâhilinde olmasaydı ilâhi isim ve sıfatlar zuhur etmez, âlem halk edilmezdi.³⁹¹

*“Benim bekçim, onun inayetleridir. Nereye varırsam padişah arkamdadır. Hayalim, padişahın gönlündedir. O, bensiz duramaz.”*³⁹²

İnsan-ı kâmilin nuruyla ilgili hususiyetleri dile getirirmeden önce şunu belirtmeliyiz ki Mevlânâ *Mesnevî*'sinde “insan-ı kâmil” ifadesi yerine “padişah, şeyh, has kişi, er, haddi aşan yolcu” gibi tabirler kullanmaktadır. Mevlânâ'ya göre, insan-ı kâmilin nuru, şiddetli bir ışığa ve parlaklığa sahiptir. Zira onların nuru, evreni aydınlatmada büyük bir role sahip olan güneş ve ay olmadan da parlar:

³⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

³⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 398.

³⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

³⁸⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 398.

³⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

³⁹¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 3/324.

³⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/88, byt. 1156-1157.

“Padişahlıktan feragat edeni padişah bil. Onun nuru ayla güneş olmaksızın da parlar durur.”³⁹³

İnsan-ı kâmilin nuru, her türlü noksanlıktan beri nur-ı ilahîdir. Bu sebeple insan-ı kâmilin nurunun belli bir hududu yoktur. Hududu olmayan bir nur karşısında ise mahdut olan hiçbir şeyin kıymeti yoktur. Onun nazarında Allahü Teâlâ'nın dışında her şey yok olucudur:

“Küfrün de bir haddi, hududu var. Fakat şeyhe ve şeyhin nuruna bir kenar, bir had yok! Haddi hududu olmayanın yanında mahdut olan şey, yok demektir. Tanrı'dan başka her şey fânidir.”³⁹⁴

Mevlânâ, insan-ı kâmilin nurunun Sühâ yıldızına dek çıktığını, ulvî âlemlere ağıdığını belirtir. Sühâ yıldızının çok küçük bir yıldız olduğunu, onu görebilen gözün keskin sayıldığını daha önce dile getirmiştik. Mevlânâ, bu nurun ne derece yüce âlemlere yükseldiğini göstermek için Sühâ yıldızına yer verir:

“İnsan, önce uykuya, yemeye muhtaçtır... Fakat nihayet meleklerden de üstün olur. Pamuk ve kükürdün himayesinde şulesi ve nuru, Süha yıldızına kadar çıkar! Karanlık âlemi aydınlatır... Demirden yapılma tomruğu bile iğneyle deler geçer!”³⁹⁵

Diğer bir beyitte ise Mevlânâ, insanı kâmilin nurunun, dördüncü kat feleği doldurduğunu dile getirerek bu nurun azametini ortaya koyar. Konuk, dördüncü kat felekle, ruhlar âlemine işaret edildiğini, ruhlar âleminin insanı kâmilin nuruyla hemhal olduğunu ifade eder.³⁹⁶

“Adam ol da eşek tutanlardan korkma. Ey zamanenin İsa'sı, eşek değilsin sen, ürkme. Dördüncü kat gök, senin nurunla dolu. Hâşâ, senin durağın ahır değildir. Sen, bir iş için ahırdasın ama gökyüzünden de yücesin sen, yıldızlardan da.”³⁹⁷

Mevlânâ'ya göre insan-ı kâmilin nuru, doğuyu da batıyı da kaplamaktadır. Onun nurunun yüceliği karşısında gökler secdeye kapanır. Nihayetinde onun nuru, nur-ı ilahîdir. Konuk, bu hususta bir tasavvuf ehlinin “Eğer velînin nûru keşf olursa,

³⁹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/112, byt. 1469.

³⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/255, byt. 3320-3321.

³⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/153, byt. 1876-1878.

³⁹⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 10/150-151.

³⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/209-210, byt. 2547-2549.

elbet o nûra ibadet olunurdu. Zira velînin vasıfları Allahü Teâlâ'nın vasıflarındandır ve onun nuûtu/sıfatları Allahü Teâlâ'nın nuûtundandır."³⁹⁸ sözünü beyan eder:

*"Erlerin nuru doğuyu da tuttu batıyı da. Gökler bile hayrette kalıp secde ettiler. Tanrı güneşi Hamel burcundan doğdu da bu güneş utancından perde arkasına girdi."*³⁹⁹

İnsan-ı kâmilin nuru ile çöller, ovalar dolar. Onun nuru, herhangi bir söz söylemeden yahut bir fiilde bulunmadan dışarı akseder. Bundan dolayıdır ki o, insanlara gösteriş yapmaktan kurtulmuştur:

*"Fakat haddi aşan yolcunun nuru ile çöller, ovalar dolmuştur. Güzelliğe görülmeye ehemmiyet bile vermez, tekellüflere, canla, başla oynamaya, cömertliklerde bulunmaya aldırış bile etmez. O incinin nuru dışa vurdu mu artık o, bu zahitliklerden kurtulmuştur."*⁴⁰⁰

Mevlânâ, **"Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı."**⁴⁰¹ âyetinden iktibas ederek Allahü Teâlâ'nın küllî akıl için "Mazagalbasar" ifadesini kullandığını belirtir ve insan-ı kâmilin nurunun, akl-ı küll olduğunu dile getirir. Nitekim küllî akıl, Allahü Teâlâ'nın dışında hiçbir şeye meyletmez:

*"Tanrı, Aklıküll'e 'Mazagalbasar' dedi... Fakat cüz'i akıl her yana baka durur. Has kişilerin nuru, Mazagalbasar aklıdır... Karga aklıysa ölümlere mezar kazma üstadı!"*⁴⁰²

Mevlânâ, insan-ı kâmilin doğup parladığı yerde küfrün iman kesildiğini, şeytanın Müslüman olduğunu söyler.⁴⁰³ Ona göre insan-ı kâmilin nuru, hak ile batılı zerre zerre ayırır:

*"Sanki içinde deniz var, deniz de baştanbaşa söyleyen incilerle dolu... Ondan parlayan her incinin nuru, Hak ile bâtlı ayırır."*⁴⁰⁴

İnsan-ı kâmilin nuruyla ilgili ifadelere bakıldığında Mevlânâ, bu nurun özelliklerini ortaya koymakta, etkisinden bahsetmektedir. Mevlânâ'ya göre insan-ı kâmilin nuru, hududu olmayan, dördüncü kat felekleri, çölleri, ovaları dolduran ulvî

³⁹⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/52.

³⁹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/165, byt. 2069-2070.

⁴⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/24, byt. 242-244.

⁴⁰¹ Necm, 53/17.

⁴⁰² Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/107, byt. 1309-1310.

⁴⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/166, byt. 2075.

⁴⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/65, byt. 850-851.

bir nurdur. Zira onun nuru, bizatihi Allahü Teâlâ'nın nurudur. İnsan-ı kâmilin nurunun bu hususiyetleri, insan-ı kâmil mertebesinin ne denli yüce bir mertebe olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

D- Göz Nuru

Mevlânâ, göze görme hissini veren yetiye, rüyeti sağlayan unsura dış renkleri ve eşyayı algılamamızı sağladığından nur adını verir. Görme fiilinin gerçekleşmesi için nur kaynağından ya da nur kaynağı tarafından aydınlatılmış renkten/cisimden gelen nurun, göz nuru (görme duyusu) ile özdeşleşmesi gerekir. Kısaca görme eylemi için nura ve kusurdan uzak bir göze ihtiyaç vardır. Göz ise birtakım yağ tabakalarından, hareketsiz, tek başına herhangi bir değeri olmayan maddi unsurlardan meydana gelir. Görme duyusu ise gözü oluşturan unsurların aksine ruha ait bir fonksiyondur. Ancak Mevlânâ, gözü oluşturan unsurlarla görme duyusu bir diğer ifadeyle beden ile ruh arasında tarif edilemeyecek bağlar kurulduğunu belirtir. Nitekim bedene hareketlilik ve değer kazandıran, organların işlevsel olmasını sağlayan temel güç, ruhtur. Beden, ruh vasıtasıyla canlılık kazanır, ayakta durur. Ruh olmadan beden, hayati fonksiyonlarını yerine getiremez:

“Göz evvelce göz değildi... O, rahimde bir et parçasından ibaretti. Yağ parçası görmeye sebep olmaz oğlum... Öyle olsaydı hiç kimse rüyada görülen şeyleri göremezdi. Mesela şeytan ve peri de görür... Fakat ikisinin gözünde yağ parçasına benzer bir şey yoktur. Nurun yağla ne münasebeti var? Fakat yaratıcı sevgi ihsan edici Tanrı bu münasebeti bağışlamıştır işte!”⁴⁰⁵

“Bu can da bedenle birleşmiştir ya. Fakat hiç can, bedene benzer mi? Göz nuru iç yağıyla eş olmuştur, gönül nuru bir katre kanda gizli. Neşe ciğerin kızılındadır, gam karasında; akıl bir mum gibi beynim içinde. Bu alakadar keyfiyetsiz bir tarzdadır. Akıllar, bu keyfiyetsizliği bilmede acizdir.”⁴⁰⁶

“O nur, ne yağdan meydana gelir, ne deriden. Dost, yaratılıştta, o gözü, nura bir vesile yapmıştır.”⁴⁰⁷

Mevlânâ, gözün cisim olarak tek başına bir şey ifade etmediğini ona değer kazandıran unsurun nur olduğunu, gözün nur vasıtasıyla anlam kazandığını belirtir ve ruhunun nurunun göklere ağıdığını dile getirir:

⁴⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/194, byt. 2402-2405.

⁴⁰⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/90, byt. 1179-1182.

⁴⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/84, byt. 1020.

“Gözünüz iki dirhemlik taş ağırlığında bir yağ parçasıdır ama ruhunun nuru göklere dek her tarafı kaplar. Nursa, bu göz olmadan da uykuda her şeyi görür... Fakat göz, bu nur olmayınca ancak harap olur gider!”⁴⁰⁸

“İki parça yağdan çıkan bu ruhani nurun nurani dalgası göklere vurmakta...”⁴⁰⁹

Mevlânâ, bir diğer beyitte de göze gelen nurun yani görme duyusunun, herhangi bir yönden gelmediğini belirterek nurun, ruhsal kaynaklı olduğunu hatırlatır. Zira ruh, cisim âlemine ait olan sağ, sol, ön, arka, alt, üst gibi niteliklerden uzaktır:

“Gözünün ve göz bebeğinin ışığı, gözüne altı yönün dışında hangi yönden geldi? Halk/cisim âlemi, yön ve cihetlerle birlikte; emir ve sıfatlar âlemini yönsüz bil.”⁴¹⁰

Daha öncede belirttiğimiz gibi görme eylemi için her türlü görme kusurundan uzak bir göz gereklidir. Şayet kişi kusurlu bir göze sahipse, görme yetisinden doğuştan yoksunsa Mevlânâ’ya göre bu yetiyi sonradan edinebilir. Allahü Teâlâ’nın kudretinin sonsuzluğunu anlayıp ondan ümidin kesilmemesi, güzel zanlar besleyip hayırlı işlerde bulunulması sonucu, görme nuru kazanılabilir:

“Tanrı’dan ey Kur’ân’a düşkün adam, ey her dertte bize yüz tutan, bizden ümidini kesmeyen kişi. Senin bize karşı öyle bir hüsnü zannın, öyle güzel bir ümidin var ki o hüsnü zan, o ümit, sana daima yücel, yüksel demekte. Ne vakit Kur’ân okumak istersen ne vakit mushafı eline alırsan, Ben de o zaman sana gözlerinin nurunu bağışlayacağım ey yaratılışı büyük kişi, diye nida geldi... O tek Tanrı, gece çırağı gibi gözlerimin nurunu ihsan etmekte”⁴¹¹

Görme duyusu sonradan kazanıldığı gibi bazen de var olan duyu kaybedilebilir. Mevlânâ, göze görme hissini veren nurun, kişinin Allahü Teâlâ’ya karşı edepsizlikte bulunması, âyetleri inkâr etmesi, onları küçümsemesi gibi sebeplerden dolayı kaybedebileceğini belirtir. Mevlânâ, bu hususa bir filozofun **“De ki: Suyunuz çekilirse, söyleyin bakalım, size kim bir akarsu getirebilir”⁴¹²** âyetiyle alay etmesi üzerine görme duyusundan mahrum bırakılmasını misal gösterir ve duyudan yoksun bırakılışını şöyle anlatır:

⁴⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/153, byt. 1884-1885.

⁴⁰⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/188, byt. 2451.

⁴¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/294, byt. 3691-3692.

⁴¹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/152, byt. 1865-1871.

⁴¹² Mülk, 67/30.

“Gece uyudu, rüyada aslan gibi bir adam gördü. O adam felsefeciye bir tokat vurdu. İki gözünü de kör etti. Dedi ki: ‘Ey kötü kişi, eğer doğrucuysan, gözün doğruysa bu iki göz kaynağını da haydi, kazma ile nurlandır!’ Gündüzün felsefeci sıçrayıp uykudan kalktı. Gördü ki iki gözü de kör olmuş, iki gözünün nuru da sönmüş!”⁴¹³

Eğer filozof yaptığı hatadan pişman olup samimi bir şekilde tövbe etseydi, Allahü Teâlâ'nın rahmeti tecelli eder, görme duyusu kendisine iade edilirdi:

“Eğer ağlayıp inleseydi, eğer tövbe ve istiğfar etseydi mahvolan nur, Tanrı keremiyle yine zuhur ederdi.”⁴¹⁴

Mevlânâ, görme duyusunun insanoğlu için hayati bir önem sahip olduğunu belirttikten sonra gözün nuru ile tevhit arasında ilişki kurar. Bu ilişkinin sağlanmasında ise gözün nurunun yani görme duyusunun tek olmasından hareket edilmiştir. Suret açısından insanın bedeninde iki göz vardır. Fakat mana itibariyle gözün nuru, görme duyusu birdir. Gözün görme duyusu bir olduğu için bu duyunun sağ göz ile mi yoksa sol göz ile mi gerçekleştiği bilinemez, iki göz birbirinden ayırt edilemez. Bu misal gibi vekil ile vekil edeni de ayrı ayrı görmemek gerekir. Vekil, tayin edilmiş kimsedir. Müvekkilin sorumlu kıldığı vazifeleri yerine getirmekle mükellef olup müvekkilin sahip olduğu haklara sahiptir. Bu nazarla bakıldığında peygamberler de vekildir. Zira onlar, bizzat Allahü Teâlâ tarafından gönderilmiş olup insanlara ilahî emir ve yasakları bildirmekle sorumludurlar. Bu bakımdan peygamberlerin sözleri, Allahü Teâlâ'nın sözleridir. O halde vekil ile müvekkili birbirinden ayrı değerlendirmemek gerekir:

“Ulu Tanrı açıkça meydanda olmadığından, bu peygamberler Hakk'ın vekilleridir. Hayır, yanlış söyledim. Vekil ile vekil edeni iki sanırsan (bu) hatadır, iyi bir şey değil. Sen sûrete taptıkça ikidir. Sûretten kurtulana göre ise birdir. Sûrete bakarsan gözün ikidir. Sen onun nuruna bak ki o birdir. Bir adam, gözün nuruna bakarsa iki gözün nuru, birbirinden ayırt edilemez.”⁴¹⁵

Cisim gözü ekseninde son tahlilde Mevlânâ, yaygın bir kullanıma sahip, içerisinde sevgi barındıran ve bir nevi seslenme biçimi olan “gözümün nuru” ifadesine yer verir:

⁴¹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/126, byt. 1639-1641.

⁴¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/126, byt. 1642.

⁴¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/54, byt. 673-677.

“Size bir nişane göstereyim de bu gizli şey aşikâr olsun. Gözlerimin nurları, oraya varın da onun uyumakta olduğu yeri anlayın.”⁴¹⁶

“İsrailoğlu peki canım efendim dedi... Sana bir hizmet edeyim, istediğini yapayım a gözümün nuru!”⁴¹⁷

“Bir hırsız, şahneye dedi ki: Efendim, yaptığım iş, Tanrı takdiri. Şahne dedi ki: A iki gözümün nuru, benim yaptığım da Tanrı'nın hikmeti, Tanrı'nın takdiri!”⁴¹⁸

“Kadın, olur iki gözümün nuru, baş üstüne. Hizmetler eder, güler yüz gösteririm, merak etme dedi.”⁴¹⁹

“Tatlı sözlü, cahil dostun sözlerine pek kapılma. O sözler eskimiş, yıllanmış zehre benzer. Anasının canı, gözümün nuru der ama günden güne arta duran dertten, hasretten başka bir şey vermez sana.”⁴²⁰

“Şehzadeler, padişahın tapısında toplandılar. Âdeta padişahın iki gözünün nuru üç tane mumdular.”⁴²¹

Mevlânâ, gözün asıl nurunun, gönül nurundan kaynaklandığını, gönül nurunun zahiri göz üzerinde tesiri bulunduğunu dile getirir ki bu ilgiyi, bütünlüğü bozmamak adına gönül nurunda açıklamayı uygun gördük.

E- Akıl Nuru

Tasavvufta akıl, dünyevi ve dini sorumlulukları yerine getirmeye, âhireti kazanmaya vesile olması hasebiyle büyük bir lütuf olarak görülür.⁴²² Sûfiler akılı, hak ile batılı birbirinden ayıran nur olarak tarif ederler.⁴²³ Ancak sûfilere göre akıl, her ne kadar Allahü Teâlâ'ya karşı vazifelerimizi yerine getirmemizi sağlasa da onu hakiki mânâda bilemez. O'nun hakkıyla tanınması ancak mârifetullah ile gerçekleşir. Mârifetullah ise akıl yoluyla değil, keşf ve ilhama dayalı bilgiyle elde edilir. Bu sebeple sûfiler nazari akılı eleştirmişler, nazari akla uyan kişinin mânâ âlemine ulaşamayacağını, aklın erler için ayak bağı olduğunu ifade etmişlerdir.⁴²⁴

⁴¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/95, byt. 1185-1186.

⁴¹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/275, byt. 3439.

⁴¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/250, byt. 3058-3059.

⁴¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/297, byt. 3651.

⁴²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/115-116, byt. 1431-1432.

⁴²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/283, byt. 3585.

⁴²² Süleyman Uludağ, “Akıl”, *DİA*, C. 2, (1989), s. 246.

⁴²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 32-33.

⁴²⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 98.

Mevlânâ, akli latif nur olarak tanımlar.⁴²⁵ Onun akli bu şekilde tanımlamasının arka planında aklın kavrama, anlama, hıfzetme,⁴²⁶ unutkanlık perdesini yırtma,⁴²⁷ temyiz etme, öngörme, akıbeti görme,⁴²⁸ hataya düşmeme,⁴²⁹ rehber olma⁴³⁰ gibi özellikleri yer almaktadır. Yine akıl, ona göre Allahü Teâlâ'nın emir ve yasakları karşısında sorumluluk altına girmeyi sağladığından cevherdir, nurdur:

“İyi şeyleri caiz gören o Peygamber, ne de güzel söyledi: Bir zerre aklın oruçtan da yeğdir, namazdan da. Çünkü aklın cevherdir, bu ikisiyse araz. Bu ikisi, yani namaz ve oruç, onun tam olmasıyla farz olur.”⁴³¹

Mevlânâ, akli, latif nur olarak tanımlarken cüzi ve külli olarak bir ayrıma gitmemektedir. Zira cüzi akıl da külli akıldan bir parçadır:

“Çünkü bu aklın cüz'ü, o akli küldendir. Bu gölgenin hareketi, o gül dalının hareketindedir. Nihayet gölgesi, onda yok olur da bu meylin, bu araştırmanın sırrını bilir, anlar!”⁴³²

Mevlânâ, akıl nurunun gündüzün aydınlığını karartacak derecede şiddetli bir ışığa sahip olduğunu belirterek⁴³³ akıl nurunun, Allahü Teâlâ'nın katına vardığını söyler:

“O yine tamamiyle tertemiz olarak aya dönüp gelir, akıl ve can nurunun Tanrıya dönüp ulaşması gibi.”⁴³⁴

Mevlânâ'ya göre akıllar arasında mertebe bakımından yerden göğe kadar pek çok fark bulunmaktadır. Kimi akıllar güneş gibi parlaktır; kimi akıllar Zühre yıldızından aşağıdır; kimi akıllar sönmeye yüz tutmuş kandil gibidir; kimi akıllar ise ateşten sıçrayan kıvılcım gibidir.⁴³⁵ Bu sebeple Mevlânâ, aklın başka bir akılla birleştiği zaman nurunun artacağını dile getirir.⁴³⁶ Mevlânâ bu hususta bilhassa hak

⁴²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/268, byt. 3499.

⁴²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/185, byt. 2293.

⁴²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/185, byt. 2289-2293.

⁴²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/118, byt. 1548; 3/285, byt. 3499; 5/323, byt. 3977; 6/390, byt. 4898-4899.

⁴²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/291, byt. 3570.

⁴³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/38, byt. 465; 6/323, byt. 4075.

⁴³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/40-41, byt. 454-455.

⁴³² Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/291, byt. 3643-3644.

⁴³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/176, byt. 2181.

⁴³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/104, byt. 1259.

⁴³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/41, byt. 459-461.

⁴³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/2, byt. 26.

yola nail olabilmek için güneş gibi nurlar saçan insan-ı kâmilin aklına ihtiyaç olduğunu vurgular.⁴³⁷ Zira Mevlânâ'ya göre kabuktan ibaret olan cüzi akıl, idrâk ettiği ilimleri defterlere yazıp dururken külli akıl, âlemi ledün ilmiyle nurlandırır:

“Kabuktan ibaret olan akıl, bir işi yüzlerce delille ancak anlayabilir. Fakat Akl-ı Kül, doğru olduğunu bilmediği yola adımını atar mı hiç? Akıl, defterleri baştanbaşa karalar durur. Aklın aklysa bütün âlemi ayla, doldurur, nurlandırır. O, karadan da kurtulmuştur, aktan da. Onun ayının nuru, gönle de yayılmıştır, sana da.”⁴³⁸

Mevlânâ, kâmil akıl yardımıyla perdeler kalktığı zaman aklın Allahü Teâlâ'nın nurunu görebileceğini, diğer akıllara fayda sağlayabileceğini ifade eder.⁴³⁹ Ancak kâmil bir akıldan istifade etmeden hakikat yolunda yol almak isteyen kimsenin ise tehlikeye düşeceğini belirtir:

“Her şeyden haberdar olan bir şeyhin tedbirine uymadıkça kalp gözün açık olmadığı halde nasıl yol gidebilirsin? Vay o kuşa ki kanadı bitmeden yücelere uçmaya kalkışır da tehlikeye düşer! İnsana kol kanat akıldır. Adamın aklı olmazsa kendisine başka bir aklı kılavuz etmesi gerekir. Ya üstün ol, ya üstünlüğü ara. Ya görüş sahibi ol yahut bir görüş sahibi ara. Akıl anahtarı olmaksızın bu kapıyı açmaya kalkışmak beyhudedir, doğru değildir. Açılmaz.”⁴⁴⁰

Mevlânâ bir başka beyitte yine kâmil bir aklın yardımı olmaksızın atılacak adımlara dikkat edilmesi gerektiğini zira bu adımların akli, nursuz bir hale getireceğini dile getirir:

“Ey akıl, sen de dizginini eğiltme de tutulup nursuz bir hale gelmeyesin. Güneşin suçu az oldu mu az tutulur, yarısını tutulmuş görürsün, yarısını nurlu.”⁴⁴¹

Mevlânâ, aklın nurani yapısını kaybetmemesi, muhafaza etmesi için kişiye birtakım nasihatlerde bulunur. Ona göre akıl ne derece nurlu bir varlık ise nefis ve sıfatları da o derece karanlık ve inkârcıdır.⁴⁴² Mevlânâ, nefsin kötü sıfatlarından bilhassa tamahtan uzak durulmasını öğütler. Çünkü kişi tamah yüzünden doymayan

⁴³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/57, byt. 658.

⁴³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/205-206, byt. 2530-2532.

⁴³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/41, byt. 462.

⁴⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/323-324, byt. 4073-4077.

⁴⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/77, byt. 935-936.

⁴⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/233, byt. 2903.

bir nefse sahip olduğu için dünyevî zevklere hapsolür.⁴⁴³ Bu sebeple tamahtan dolayı aklını ve muhakeme gücünü yitirir. Eğer kişi gözünün, aklının, kulağının arınmasını istiyorsa tamah perdelerini yırtmalıdır.⁴⁴⁴ Burada şu soru akla gelebilir: Akıl, bu kadar nurani bir varlık iken karanlık yapıdaki nefis ona nasıl galebe çalar? Mevlânâ'ya göre nefis kendi evindedir. Akıl ise bu cisimde misafirdir. Köpek dahi kendi kapısında nasıl aslan kesilirse, nefis de o şekilde akla galebe çalar.⁴⁴⁵

Mevlânâ, akıl nurunun aynı zamanda sahte şeyhler yüzünden de kaybedilebileceğini ifade eder:

“Köye gitme. Köy, adamı ahmak bir hâle sokar... Aklı nursuz, fersiz bir hâle getirir. Ey seçilmiş temiz adam, Peygamber'in sözünü dinle. Köyde yurt tutmak, aklın mezarıdır. Köyde sabah, akşam bir gün kalan kişinin aklı, bir ay yerine gelemez. Tam bir ay onun ahmaklığı gitmez. Köy otlarından da bundan başka ne biçilebilir ki? Köyde bir ay kalan kişi, nice zaman bilgisiz ve kör kalır. Köy nedir? Hakikate ulaşmamış, elini taklit ve hüccete atmış şeyh!”⁴⁴⁶

Mevlânâ, akıl nuru ile marifetullah arasında münasebet kurar.⁴⁴⁷ Ona göre, akıl nuru hükmünde olan marifetullah, ruhun gıdasıdır. Ruh, ondan başka hiçbir gıda ile gelişip yetişemez. Maddi gıdalar, ruhun gerçek gıdası değildir. Allahü Teâlâ'ya vasıl olmuş hür kimse, böyle gıdalara tenezzül etmez. Maddi gıdalardan yavaş yavaş el çeken kimse belli bir zaman sonra asıl gıda olan nur lokmalarını yemeye başlar, Allahü Teâlâ'nın teveccühüne nail olur:

“Yemek dediğim akıldır, ekmek ve kebab değil... Oğul, cana gıda akıl nurudur. İnsana nurdan başka bir yiyecek yoktur... O candan başka bir şeyle beslenip yetişmez insan. Bu yiyecekleri yavaş yavaş azalt... Çünkü bunlar, eşek gıdasıdır, hür adamın gıdası değil! Bunları azalt da asıl gıdayı almaya kabiliyetin olsun, nur lokmalarını yiyesin! Bu ekmeğin ekmek oluşu, o nurun aksiyeleridir... Bu canın can oluşu, o canın feyziyledir. Bir kerecik nur yemeğini yedin mi ekmeğin başına da toprak saçarsın, tandırın başına da!”⁴⁴⁸

Mevlânâ, akılı, idrâk melekesi olması dolayısıyla latif nur olarak nitelendirir. O, “Akıl, akıldan üstündür.” düsturundan hareketle akıllar arasında mertebe açısından

⁴⁴³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/45, byt. 580.

⁴⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/44, byt. 569-570.

⁴⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/207-208, byt. 2557-2558.

⁴⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/41, byt. 517-522.

⁴⁴⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/30.

⁴⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/159, byt. 1954-1959.

farklılıklar bulunduğunu dile getirir. Ona göre, en üst mertebede küllî akıl olarak nitelendirilen insan-ı kâmilin akılı bulunmaktadır. Bu bağlamda Mevlânâ, akıl nurunu artırmak, en alt mertebeden en üst mertebeye terakki edebilmek için kişiye yol gösterir. Ona göre terakkinin yolu, bir insan-ı kâmile intisap etmekten geçer. Zira aklın karşısında yenilmesi zor nefis gibi çetin bir düşman bulunmaktadır. İnsan-ı kâmile intisap edip akıl nurunu artıran kimse Allahü Teâlâ'nın nuruna erişir. Nefsine mağlup olan kimse ise aklının nurunu söndürür.

F- Kalp/Gönül Nuru

Kalp, sözlükte bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek gibi anlamlara gelmektedir. Biyolojik ve anatomik olarak kalp, insan göğsünün sol tarafında bulunan çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır.⁴⁴⁹ İstilahta ise ilahî hitabın mahalli ve muhatabı, tecelli aynasıdır. Kalp, ilahî isim ve sıfatların en mükemmel bir şekilde tecelli ettiği yerdir. Aynı zamanda kalp, marifet ve irfan adı verilen tasavvufi bilginin kaynağıdır.⁴⁵⁰ Biyolojik manadaki kalp, insanda olduğu gibi, hayvanlarda da mevcuttur. İkinci anlamdaki kalp ise, sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran özellik olarak görülür.⁴⁵¹

Mevlânâ, akıl nurunun ötesinde bir nurun varlığından bahseder ki bu nur, gönül nurudur. Gönül nurundan murat ise basirettir. Cisim gözü ile görmeye basar, kalp gözü ile görmeye ise basiret adı verilir. Mevlânâ'ya göre gönül nurunun yani basiretin mahalli ise bir damla kanda süveydada gizlidir:

*“Göz nuru iç yağıyla eş olmuştur, gönül nuru bir katre kanda gizli.”⁴⁵²
“Zıtlar, zıtlardan zuhur etmekte... Tanrı, kalpte ki süveydada daimi bir nur yarattı.”⁴⁵³*

Mevlânâ, yukarıdaki beyitleri ile nurun, insanoğlunun yaratılışından itibaren maddi ve manevi âlem ile olan irtibatını sağlayan bir olgu olduğunu ifade eder.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 422.

⁴⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 205.

⁴⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 422.

⁴⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/90, byt. 1180.

⁴⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/308, byt. 3865.

⁴⁵⁴ Musa Kaval, “Nûr Sûresi 35. Âyet Bağlamında Mesnevî’de Nur Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 38, (2015), s. 1043.

Mevlânâ, gözün asıl nurunun gönül nurundan kaynaklandığını, gönül nurunun, gözün nurunun nuru olduğunu belirtir. Gözün nuru/görme duyusu hayvanî ruhtan kaynaklanmaktadır. Konuk, gözün nurunun nuru olan gönül nurunun ise insanî ruhtan doğduğunu ifade eder.⁴⁵⁵

“Gözünün nurunun nuru da gönül nurudur. Göz nuru, gönüllerin nurundan meydana gelir.”⁴⁵⁶

Mevlânâ yine göz için asıl olanın gönül nuru olduğunu, gözün gönül nuruyla cana geldiğini belirtir. Bu bağlamda cisim gözünü gönül nuruyla aydınlatabilmenin yolunu gösterir. Ona göre eğer kişi insan-ı kâmile intisap edip ondan ilim ve irfan kazanırsa gönlü marifetler elde eder, nurlanır. Gönül nurlandığı zaman ise bu nurdan göze de pay verir. Göz, basiretle nurlandığı vakit eşyayı anlamlandırmaya başlar. Gönül olmazsa gözün hiç bir değeri yoktur:

“İnsan, o cömertlik denizinin inci hazinesinden akıl, fikir kazanırsa Bunların yardımıyla gönlü marifetler elde eder, gönüllükten çıkar, yücelir... Gözleri de nurlanır. Çünkü nur, gönülden doğar da bu göze vurur. Gönül olmasa gözün hiç bir şey göremez. Gönül, akıl nurlarıyla nurlanırsa o nurlardan göze de bir pay verir.”⁴⁵⁷

Mevlânâ bir diğer beyitte ise **“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır.”⁴⁵⁸** âyetine işaret ederek nefis ejderhasıyla mücadelede mükâfatın fazlasıyla verileceğini, kişinin gönül nurunu, basireti elde edeceğini dile getirir. Mevlânâ’ya göre en iyi müşteri şüphesiz Allahü Teâlâ’dır. Zira o, hem en kötü metaları satın almakta hem de karşılığını fazlasıyla vermektedir:

“Parasını almak için müşterimi istiyorsun? Gönül, Tanrı’dan daha iyi müşteri nerede var? Malından pis dağarcığı alır, sana kendinden ışıklanan bir gönül nuru verir.”⁴⁵⁹

Mevlânâ, manevi kokuların da cisim gözü üzerinde tesiri olduğunu, zahiri gözün, gönül nuruyla nurlanmasına vesile olduğunu ifade eder. Nitekim **“Müjdeci**

⁴⁵⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 1/356.

⁴⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/91, byt. 1126.

⁴⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/353, byt. 4313-4316.

⁴⁵⁸ Tevbe, 9/111.

⁴⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/73, byt. 879-880.

gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz (Ya‘kub) görür oldu...”⁴⁶⁰ âyetinde ifade edildiği üzere Hz. Ya‘kûb’un (a.s.) gözleri, gömlek/Yusuf’un kokusu sayesinde açılmıştır. Mevlânâ, Hz. Yûsuf’un (a.s.) kıssasını hatırlatarak manevi kokuların zahiri göz üzerinde tesiri olduğunu, zahiri gözün gönül nuruyla nurlanmasına vesile olduğunu dile getirir. Mevlâna’nın Hz. Yûsuf’un (a.s.) kokusu ile kastettiği şey, Hakk’ın mahlûkata yayılmış olan tecellileridir. O kokuyu alan, yani Allahü Teâlâ’nın sıfatlarını mevcudatta müşahede eden kimsenin gözleri, mânâ âlemine açılmış demektir.⁴⁶¹

*“Koku, göze ilâçtır, nurunu artırır. Yakub’un gözü, bir kokudan açıldı. Kötü koku gözü kararır. Yusuf’un kokusu ise göze nur verir.”*⁴⁶²

Yine bir başka beyitte Mevlânâ, hakikat âleminden gelen kokunun, gönül gözünün açılmasına kaynaklık ettiğini belirtir:

*“Hele bu gökyüzü, ancak bir yaprağı olan bir bağ olursa... Hatta o âlem içtir, hakikattir de şu cihan, onun kabuğuna benzer. Sen, o bağa doğru adım atamıyorsun. Fazla koku kokla da nezleni gider! Bu suretle o koku, canını çeksin de gözlerinin nuru olsun. Yakup Peygamberin oğlu Yusuf, bu koku hakkında ‘Gömleğimi alın, götürüp babamın yüzüne koyun’ dedi.”*⁴⁶³

Mevlânâ’ya göre cisim gözü terakki ettiği, basiretle nurlandığı vakit onun nuru artık Allahü Teâlâ’nın nurudur. Bu nura sahip olan eşyanın iç yüzünü idrâk eder, kâinat kitabını okur. Artık en küçük parçada dahi ilahî sanatı seyrederek:

*“Gözler, perdeleri delip hakikati görmeye başladı mı bu nur, onun nurudur artık. Bu nura sahip olan, dışa bakar, içi görür. Zerrede ebedî varlık güneşini görür, katrada bütün denizi.”*⁴⁶⁴

Göz, aklın ve gönlün hükmü altına girdiği zaman her şeyin sonunu görür, Allahü Teâlâ’nın nuruna sahip olur:

*“Ne mutlu o göze ki akıl, onun başında buyruktur; işin sonunu görür, her şeyi bilir, aydındır, nurludur.”*⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Yûsuf, 12/96.

⁴⁶¹ Betül Gürer, “Mevlânâ’nın Eserlerinde ‘Yûsuf’un Gömleğinin Kokusu’”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 3, (2013), s. 158.

⁴⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/152, byt. 1902-1903.

⁴⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/248, byt. 3231-3234.

⁴⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/119, byt. 1481-1482.

⁴⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/234, byt. 2966.

Mevlânâ bir başka beyitte ise nurlanan gözün, cihanı kıyamet kopmuş gibi göreceğini, insanların manevi hallerine tanık olacağını belirtir. Nitekim hadiste Hz. Zeyd'in (r.a.) gözü nurlandığı zaman dünyadayken cennet ehli ile cehennem ehlini apaçık gördüğü ifade edilmiştir.⁴⁶⁶ Ancak nefsin terbiye etmeyen ona tutsak olan kimselere, Mevlânâ'nın ifadesiyle ham kimselere, hakikat noksan görünür. Hakikati anlamak ham kimselere haram kılınmıştır. Zira onlar ebedî ahde yani Elest bezmine vefa göstermezler. Bilindiği üzere Allahü Teâlâ, ruhlar âlemini yarattığı zaman ruhlara **“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”**⁴⁶⁷ diye sorar. Ruhlar ise **“Evet, sen bizim Rabbimizsin”**⁴⁶⁸ diyerek şahitlik etmişlerdir. Mevlânâ'ya göre bu ahde/şehâdete sadık kalmayanlara hakikati idrâk etmek haram kılınmıştır:

*“Fakat şu iki göz, değişti de nurlandı mı bu düzgün cihan mahşer olur.
Bu hamlara anlamak haram oldu da onun için bu hakikatler noksan göründü.
Tanrı cömerttir ama güzelim cennetlerin nimetleri cehennemliğe haramdır. O,
ebedî ahde vefa edenlerden değildir, onun için de cennet balı, ağzına acı gelir.”*⁴⁶⁹

Mevlânâ, zahiri gözü etkisi dışında gönlü aydınlanmış kimsenin güzelliğinin yüzüne aksettiğini belirtir. Kişi gönül güzelliğini, kir ve paslardan arındırılıp cilalandırılmış bir başka gönülde/aynada seyredebilir:

*“Sana gönül ve can bile getirsem Kirman'a kimyon götürmüş sayılırım.
Senin, misli olmayan güzelliğinden başka bir tohum yoktur ki bu ambarda
olmasın. Sana gönül nuru gibi bir ayna getirmeyi lâyük gördüm. Ey güneş gibi
gökyüzünün ışığı olan güzel! Ona baktıkça kendi güzel yüzünü görürsün.”*⁴⁷⁰

Mevlânâ'ya göre her cins kendi cinsine meyleder.⁴⁷¹ Güzel, güzeli; sıcak, sıcak ister. Cins, cinsine yöneldiğinden nur da nura meyleder, nuru arzular. Nur,

⁴⁶⁶ İlgili hadisin tamamı şöyledir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabından Hârîse'ye (r.a.): ‘Ey Hârîse, nasıl sabahladın?’ diye sordu. Hârîse (r.a.) ‘Hakikî bir mümin olarak!’ cevabını verdi. Bu defa Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘Ey Hârîse! Her hâl ve hakikatin bir ispatı vardır. Senin imanının hakikatinin ispatı nedir?’ buyurdu. Hârîse (r.a.) ‘Yâ Rasûlullah! Dünyadan el-etek çekince, gündüzlerim susuz, gecelerim uykusuz hâle geldi. Rabbimin Arş'ını açıkça görür gibiyim. Birbirlerini ziyaret eden cennet ehli ile yekdiğerine düşman kesilen cehennem ehlini görür gibiyim.’ dedi.” Mevlânâ *Mesnevî*'de ilgili hadisi açıklar bk. *Mesnevî*, 1/280 vd., byt. 3500 vd.

⁴⁶⁷ A'râf, 7/172.

⁴⁶⁸ A'râf, 7/172.

⁴⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/69, byt. 827-830.

⁴⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/256, byt. 3195-3198.

⁴⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/157, byt. 2056.

nurun yokluğunda ıstıraba düşer. Bir an önce cinsine kavuşmayı diler. Nitekim nurun, zulmete/karanlığa tahammülü yoktur. Mesela gözün nuru/görme duyusu yine bir nur olan maddi aydınlığı ister. Bu sebeple kişi gözünü kapattığı zaman zulmete düştüğü için endişeye kapılır, tasalanır. Eğer kişi cisim gözü açıkken de tasalanıyorsa bu gönüldeki iki gözün kapalı olmasından kaynaklanır. Zira gönül gözü nur olduğu için kıyasa sığmaz. Konuk, gönüldeki iki göz ile basiret ve yakîn gözünün kastedildiğini ifade eder. Konuk'a göre basiret gözünün nuru, yakîn ilmidir. Yakîn gözünün nuru ise yakîn nurudur. Yakîn ilmi, yakîn nuruna muttasıl olduğu zaman, insan, semanın ve arzın iç yüzünü müşahede eder. Allahü Teâlâ'nın keşfini murad eylediği miktar ölçüsünce eşyanın hakikatine ve ayanı sabiteye nazar eder, mahlûkat hakkında kader sırrının nasıl hükmettiğini görür.⁴⁷²

“Gözünü yumdun mu canın kopuyormuş gibi bir eleme, bir ıstıraba düşersin. Gözün, gündüzün nurundan ayrılmaya sabrı yoktur. Gözünü yumdun mu tasalanır, gama, gussaya düşersin. Gözün nuru, gündüzün nurundan ayırlamaz. Senin tasan, gam ve gussan; hemencecik gündüzün nuruna kavuşmak isteyen göz nurunun cazibesinden ileri gelir. Gözün açıkken de tasalanırsan bil ki gönül gözünü yummuşundur, onu aç! Bil ki sıkıntı gönlünün iki gözü de kapalı olduğundandır. Gönül gözü kıyasa sığmaz bir ziya arayıp durmaktadır. O iki ebedî nurun firkati, seni tasalandırmaktadır. Onu koru!”⁴⁷³

Mevlânâ'ya göre garaz, kin gibi kötü sıfatlardan feragat gözlerin nurudur. Mevlânâ adaleti bertaraf eden kin, nefret gibi duygulara sahip olmaya illet, bu duygulardan imtina etmeye ise illetsizlik adını verir. İlet, kişinin gözünü kör eder. Kişi, işin hakikatini bilse dahi illetinden bilgisini kullanamaz. İlet, bilgiyi işe yaramaz hale getirir. İletsizlik ise adaleti sağladığından bilgisizi, âlim yapar. Bundan dolaydır ki illetsizlik, gözlerin nurudur:

“Birisini kadı yaptılar. Ağlayıp inlemeye koyuldu. Naib kadıya ‘Bu ağlama nedir? Ağlamak, feryat etmek zamanı değil... Sevinecek, kutlanacak zamanın.’ dedi. Kadı, bir ah edip dedi ki: ‘Gönlüne hâkim olmayan, işin iç yüzünü bilmeyen kimse nasıl hükmedebilir? O, işin hakikatini bilen iki kişi arasında bir cahilden başka bir şey değildir ki. O iki hasım, ne yaptıklarını bilirler. Zavallı, kadı o iki kişinin hilesini ne bilsin? Hallerini bilmez, gafildir. Böyle olduğu halde kanlarına, mallarına nasıl hükmedecek?’ Naip ‘Hasımlar, bilgili ama illetlidir. Hâlbuki sen, cahilsin ama şeriat mumusun. Çünkü sende bir kasıt ve illet yok. İşte şu illetsizlik yok mu? Gözlerin nurudur. O iki bilgiyi, garazları kör etmiştir. Bilgilerini de kasıtları, illetleri mezara tıkmıştır.

⁴⁷² Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 3/42.

⁴⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/7, byt. 84-89.

Kasıtsızlık, bilgisizi âlim yapar, kasıt ve garaz, ilmi aykırı bir hale sokar, zulüm haline koyar."⁴⁷⁴

Mevlânâ, gönül nuruyla nurlanan gözün halini beyan ettiği gibi gönül nurundan mahrum olan gözün halini de dile getirir. O, cisim gözünü nurlandırmayan, basiret gözü kör olan kimsenin gaflet içerisinde bulunduğunu, nefsinin tuzaklarını/oyunlarını fark edemediğini, aldandığını belirtir:

*"Hırsız, bir körden bir kumaş çaldı mı kör, bilmeden feryada başlar. Fakat hırsız ona 'Senin malını ben çaldım, ben hilebaz bir hırsızım' demedikçe, Kör, hırsız nereden bilecek? Gözünün nuru, gözünün ışığı yok ki!"*⁴⁷⁵

Bir diğer beyitte ise Mevlânâ, Rabbânî latifeleri tatmadıkça, dünyevî zevklerin kişiye cisim gözünün nuru gibi hoş görüneceğini⁴⁷⁶ ancak bu zevklerin gönül derdinden başka bir şey vermeyeceğini ifade eder:

*"Gözünün nuru, balçıktan oldu mu onun sana vereceği şey de ancak gönül derdinden ibarettir."*⁴⁷⁷

Mevlânâ, kişiye hesap günü gözünün nurunu nereden tükettiğine, yıprattığına dair sual sorulacağını hatırlatarak⁴⁷⁸ Allahü Teâlâ'ya kavuşma ışığından mahrum, onun sırrına vakıf olamayan gözün onun nazarında bir kıymeti olmadığını ifade eder. Hatta böyle bir gözün kör olmasının daha iyi olduğunu belirtir:

*"Onun vuslatıyla aydınlanmayan gözün, ağarması kör olması daha yeğ."*⁴⁷⁹

Gönlün lekelerden arınmadığı müddetçe yansıtma özelliğini kaybettiğini, tecelli aynası olmaktan çıkarak Allahü Teâlâ'nın zevkinden mahrum kaldığını, karanlıklara gömüldüğünü, daraldığını belirtir. Mevlânâ, bu şekilde yaşamı idame ettirmektense ölmenin daha iyi olduğunu ifade ederek kişiye bir an önce gönül

⁴⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/210-211, byt. 2744-2752.

⁴⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/182, byt. 2375-2377.

⁴⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/66, byt. 822-823.

⁴⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/285, byt. 3599.

⁴⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/175, byt. 2151.

⁴⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/330, byt. 4170.

mezarından çıkmasını öğütler.⁴⁸⁰ Nihayetinde nurdan mahrum olan gönül, gönül olma özelliğini kaybeder:

*“Bir gönülde gönül nuru olmadı mı o gönül, gönül değildir. Bir bedende ruh yoksa o beden, topraktan ibarettir. Bir kandilde can nuru yoksa sidikten, pislikten ibarettir. O sırcaya kandil deme artık.”*⁴⁸¹

Mevlânâ, rüyeti sağlayan unsuru, görme duyusunu nur olarak adlandırır. O maddi unsurlardan meydana gelen gözün, görme duyusu yani nuru olmadan bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir. Bu bağlamda görme duyusundan yoksun kimselere seslenerek bu nuru sonradan edinebileceklerini söyler. Mevlânâ, gözün nurunun ötesinde bir nurun varlığından bahseder ki bu nur, gönül nurudur. Ona göre, gönül nuru yani basiret eşyanın iç yüzüne vakıf olmayı sağladığından görme duyusundan çok daha mühimdir. Öyle ki Mevlânâ’ya göre gözü göz yapan asıl unsur, gönül nurudur. Bu bağlamda Mevlânâ, zahiri gözün gönül nuruyla nurlanması durumunda sahip olacağı manevi hususları getirir. Yine o, cisim gözünü gönül nuruyla nurlandırmamanın doğuracağı sonuçları da ele alır. Hatta bu hususta, hesap günü Allahü Teâlâ tarafından gözünün nurunu nerede tükettiğine dair sual sorulacağını hatırlatarak kişinin gaflet uykusundan uyanmasına yardım eder.

G- Ruh/Can Nuru

Sözlükte can, hayat, nefis gibi anlamlara gelen ruh, ıstılahta insan latifesi olarak tanımlanır.⁴⁸² Ruh, madde veya maddeden meydana gelmiş unsurlardan uzaktır.⁴⁸³ İnsandaki bilen ve idrâk eden latife olup, emr âleminde inmiş hayvanî ruha binmiştir. Ruhun kühünü idrâk etmek mümkün değildir.⁴⁸⁴

Nebatî, hayvanî, madenî ve insanî olmak üzere dört türlü ruhtan bahsedilir.⁴⁸⁵ Bitkilere hayat veren cana nebatî ruh, hayvanlara hayat veren cana hayvanî ruh, insanlara hayat veren cana ise insanî ruh, nefis-i nâtıka, ruh-i izafî veya ruh-ı menfûh

⁴⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/240, byt. 3129-3132.

⁴⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/236, byt. 2878-2879.

⁴⁸² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 298.

⁴⁸³ Kemâleddin Abdurrezâk el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü: Letâifu'l-a'lâm fi işarâtu ehli'l-ilhâm*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yay., 2015, s. 274.

⁴⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 298.

⁴⁸⁵ Muhyiddin İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (trc. Ahmed Avni Konuk), İstanbul, 2013, s. 135.

adı verilir. Bitkilerde sadece nebatî ruhun, hayvanlarda hem nebatî hem de hayvanî ruhun, insanda ise nebatî, hayvanî ve insanî ruhun birlikte bulunduğu belirtilir. Büyüme, gelişme ve üremeyle ilgili hususlar nebatî ruh; his ve iradeyle ilgili hareketler hayvanî ruh; düşünme, muhakeme gibi davranışlar ise insanî ruh sayesinde gerçekleşir.⁴⁸⁶

Mevlânâ, ruhun, cismin vasıfları olan sağ, sol, vb. maddi vasıflardan uzak nurani bir yapıya sahip olduğunu belirtir.⁴⁸⁷ Mevlânâ, ruhun nurunun Allahü Teâlâ'ya ait ebedi bir nur olduğunu ifade eder.⁴⁸⁸ Yine o, nur olan ruhun ve nurunun Allahü Teâlâ'nın huzuruna varacağını dile getirir:

*“Ben ateşin cüz'üyüm, işte aslıma gidiyorum. Nur değilim ki Tanrı'ya gideyim demekte.”*⁴⁸⁹

*“O yine tamamiyle tertemiz olarak aya dönüp gelir, akıl ve can nurunun Tanrıya dönüp ulaşması gibi.”*⁴⁹⁰

Mevlânâ, ruhun nurunun gizli, manaya ait bir latife olduğunu söyler. Ruhun nuru, Konuk'un ifade ettiği üzere Allahü Teâlâ'nın “Bâtın” isminin tecellisidir:⁴⁹¹

*“Felek kabuktur, ruhun nuru iç. Bu görünürde o görünmez. Ayağın kaymasın, sallanma, kendine gel!”*⁴⁹²

Mevlânâ, nur definesi olarak nitelendirdiği ruhun, yıkık yerlerde bulunduğu dile getirir. Konuk'a göre yıkık yerler ile nefis zincirini kırmış cisimler kastedilmektedir. Daima neşe ve sevinç içerisinde bulunan, mamur cisimler, nefsin boyunduruğu altındadır. Nefsinin kuvveti kırılan, harabeye dönüşen cisimler ise ruhunun nüfuzundadır.⁴⁹³

*“Perdelerin yırtılması, maymun huylulara neler etti? Peygambere benzeyenlerse ibadetleri, ne faydalar verdi! Mamur yerlerde kuduz köpekler vardır. Yücelik ve nur definesi, yıkık yerlerdedir.”*⁴⁹⁴

⁴⁸⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 307-308.

⁴⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/160, byt. 2007-2008.

⁴⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/59, byt. 681.

⁴⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/200, byt. 2465.

⁴⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/104, byt. 1259.

⁴⁹¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/374.

⁴⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/249, byt. 3252.

⁴⁹³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/591.

⁴⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/146, byt. 1830-1831.

Mevlânâ'ya göre, ay misali parlak olan ruhun kıyamet gününe kadar gurubu yoktur.⁴⁹⁵ Ölüm günü mezarı aydınlatacak olan yalnızca ruhtur. Bundan dolayıdır ki ruhun nuru, gönlün dostudur:

*“Ölüm günü, bu duygun kalmaz. Can nurun var mı ki gönlüne yâr olsun?
Mezarda bu göze toprak dolar. Mezarı aydınlatacak nurun var mı?”⁴⁹⁶*

Mevlânâ, ruhun nurani bir yapıda olduğunu belirtir. Ruhun nuru, tıpkı diğer nurlar gibi Allahü Teâlâ'ya ait bir nurdur. Mevlânâ'ya göre, ruhun nurun yıkık yerlerde yani nefis esaretinden kurtulmuş bedenlerde zuhur eder. Bundan dolayı ruhun nuruna erişebilmek için nefis zincirinden kurtulmak gerekir.

H- Hidâyet ve İman Nuru

Hidayet, hedefe götüren yolu gösterme, o yolu tutma anlamlarına gelmektedir.⁴⁹⁷ Mevlânâ, hidayet sahibi kimseleri “nur ehli”, hidayetten yoksun dalalete uğramış kimseleri ise “nâr ehli” olarak isimlendirir. O, **“İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.”**⁴⁹⁸ âyetine yer vererek nur ehli ile nâr ehlinin aynı zeminde yaşam sürmelerine, surette birbirlerine karışmış görünmelerine rağmen aralarında berzah olduğunu belirtir. Mevlânâ, bu berzahı, yüksekliğiyle, uzaklığıyla meşhur Kafdağı'na benzeterek büyüklüğünün derecesini ortaya koyar:

“Cehennemlikler, cennetlikler bir dükkânda otururlar. Aralarında bir perde vardır, birbirlerine karışmazlar. Nâr ehliyle nur ehli, görünüşte karışıktır ama aralarına Kafdağı çekilmiştir.”⁴⁹⁹

Mevlânâ, âlemde her şeyin kendi cinsine talip olduğunu belirterek hidayete mensup olan kimselerin, hidayet ehli kimselere meyletmesini şöyle anlatır:

“Âlemde her şey, bir şey cezbeder. Sıcak sığağı çeker, soğuk soğuğu. Aslı olmayan, aslı olmayanları çekmektedir, hâkîler de bâkîlerden sarhoş olmakta. Cehennem ehli olanlar, cehennem ehli olanları cezbeder. Nura mensup olanlar, ancak nura mensup olanları ister.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/380, byt. 4775-4776.

⁴⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/72, byt. 940-941.

⁴⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 169.

⁴⁹⁸ Rahmân, 55/19-20.

⁴⁹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/206, byt. 2570-2571.

⁵⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/7, byt. 82-84.

Cins, cinsine meylettüğinden Firavun, Hâmân'ı vezirliğe seçer, başköşeye oturtur. Ancak Hâmân, Firavun'u başköşeden alıp cehenneme sürükler. Çünkü her ikisi de cehennem tabiatlıdır, cehennem gibi gönül nurundan yani hidayet ve imandan nefret eder:

“Haman, tam Firavun'un cinsindendi. Firavun, o yüzden onu seçmiş, başköşeye geçirmiş, kendisine vezir etmişti. Hâsılı sonunda da Haman, onu başköşeden ta cehennemin dibine kadar çekti. Çünkü o iki pis adam cehennem cinsindendi. İkisi de cehennem gibi yakıcıydı. İkisi de nurun, zıddı idi. İkisi de cehennem gibi gönül nurundan çekinen ve nefret eden kişiydi!”⁵⁰¹

Mevlânâ, hidayete ermek isteyip de şeytanın vesveselerinden bir türlü uyanışa geçemeyen kimsenin durumunu ele alır. O, **“Onlardan gücünün yettiği kimseleri dâvetinle şaşırt; süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya boğ; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaadlerde bulun. Şeytan, insanlara, aldatmadan başka bir şey vaat etmez.”**⁵⁰² âyetini tefsir ederken şeytanın vesveselerine kulak verip, ona kul olan kimsenin düştüğü ümitsizlik bataklığını dile getirir. Ona göre, hidayete kavuşmaktan umudunu yitirmiş kimsenin yaşadığı bunalım son haddine gelmiştir:

“Bu sırada şeytan yine hileye sapar, seslenir: ‘Bu kulluk kılıcından kork, geri dön!’ Yine korkar, aydın yoldan kaçır, o ilim ve hüner silâhlarını atarsın. Yıllardır bir ses, bir bağırsız yüzünden ona kulsun... Hırkanı böyle bir karanlığa atmışsın. Şeytanların bağırsızlarındaki heybet, halkı kaskıvrak bağlamış, boğazlarını sıkmıştır. Onların canları, nura kavuşmaktan öyle meyus olmuştur ki kâfirlerin ruhları da kabirdekilerin dirilmesinden ancak o kadar meyustur.”⁵⁰³

Mevlânâ, hidayeti, nur olarak isimlendirdiği gibi kimi zaman da bu nurun nurundan bahseder. Ona göre, nefsanî sıfatlardan şehvet duygusu, Allahü Teâlâ'nın rızası için nefsiyle mücadele edip onu ıslah eden kimsede hidayet nuruna dönüşür.

“Çalışıp, çabalayıp tertemiz bir hale getirdiniz; Tanrı için ateşi söndürdünüz: Şulelenip duran şehvet ateşini takva yeşilliği, hidayet nuru haline soktunuz; Hırs ateşiniz hilim, bilgisizlik karanlığı ilim oldu; Hırs ateşini attınız; o ateş diken gibiydi, gül bahçesine döndü.”⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/218, byt. 2706-2708.

⁵⁰² İsrâ, 17/64.

⁵⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/355, byt. 4334-4338.

⁵⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/196-197, byt. 2560-2563.

Mevlânâ'ya göre edebî⁵⁰⁵ zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki yönü bulunmaktadır.⁵⁰⁶ Zâhirî edep, beden ve şeriatla; bâtinî edep ise kalp ve Hak'la ilgilidir. Sûfiler, edebî her iki yönüne önem vermekle birlikte onlar için esas olan bâtinî edeptir. Zira bâtinî edep, bedene de yansımaktadır.⁵⁰⁷ Mevlânâ, ten ehli kimselerin yanında zâhirî edebe, gönül ehli kimselerin huzurunda ise bâtinî edebe riayet edilmesi gerektiğini belirtir. Ancak ona göre, ten ehlinin yanında edebî gözetip, gönül ehlinin huzurunda edebî terk eden kimse, hidayet nurundan mahrumdur, ten ehli ile gönül ehlini birbirinden ayırt edememektedir:

“Ten ehlinin yanında edep, zâhirî muameleden ibarettir. Çünkü Tanrı, onlardan gizli şeyleri örtmüştür. Fakat gönül ehillerinin yanında edep, bâtinî bir muameledir, bâtına aittir. Zira onların gönülleri, gizli şeyleri anlar. Sen ne aykırı iş yapıyorsun. Körlerin yanına bir makam kapmak hevesiyle gidiyor, huzur ile edebe riayet ederek ta kapı yanında oturuyor; Gözlülerin yanındaysa edebî terk ediyorsun. Onun için şehvet ateşine odun oldun ya! Mademki anlayışın yok, hidayet nurundan mahrumsun. Körler için yüzünü cilâla, süsle dur.”⁵⁰⁸

Mevlânâ, iman nuru çerçevesinde mukallidin imanına değinir. O, mukallide, imanını yani nurunu parlatması, imanının tahkiki iman seviyesine ulaşması için gayret etmesini öğütler:

“Gayret et de nurun parlansın, aydın olsun... Sülûkun, hizmetin kolaylaşsın. Çocukları da zorla mektebe götürürsün ya... Çünkü onların gözleri kördür, faydalarını görmezler. Ama mektebin faydasını anladılar mı koşma koşma giderler, içleri açılır, neşe duyarlar.”⁵⁰⁹

Mevlânâ, insan-ı kâmillerin nefeslerinin ölü ruhlara akıl ve iman nuru lütfettiğini dile getirir:

“Doğan kuşu eski masallar anlatmada, saçma sapan söylenip durmada. Hâlbuki asıl eskimiş ebedi olarak çürümüş olanlar, onlardır. Yoksa o nefes eskiyi yenileştirir. Eski ölümlere can verir, akıl tacını giydirir, iman nuru bağışlar.”⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Müridlerin adabı hakkında bilgi için bk. Sühreverdî, Abdülkâhir, *Dervişliğin Âdabı*, (trc. Hamide Ulupınar), İstanbul: Gelenek Yay., 2010.

⁵⁰⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/247, byt. 3219-3220.

⁵⁰⁷ Süleyman Uludağ, “Edep”, *DİA*, C. 10, (1994), s. 414.

⁵⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/247, byt. 3219-3223.

⁵⁰⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/375-376, byt. 4584-4586.

⁵¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/96, byt. 1157-1159.

Mevlânâ, Müslüman kimseyi, zulüm-kâr münafığa karşı gösterdiği muamelede uyarır. O, zalimlere gösterilen yumuşak başlılığın kişinin imanını zayıflatacağını, nurunu söndüreceğini ifade eder.

“Bu düşünceyle uykuya daldı, münafıkların mescidini fişki ile dolu gördü. Mescidin taşları pislik içinde harap olmuştu. Onlardan kara dumanlar tütüyordu. Çıkan dumanlar, adamın boğazına girdi, boğazı yandı. O acı dumanın kokusundan uyandı. Hemen yüzüstü kapanıp ağlamaya başladı. Tanrı, bunlar, münkirlik nişanesi. Kahır ve gazap, beni iman nurundan ayıran böyle bir şefkatten daha iyi’ diyordu.”⁵¹¹

Mevlânâ, doğru yolu göstermesi, bu yola ulaştırması hasebiyle hidayeti nur olarak nitelendirir. Buradan hareketle Mevlânâ, hidayet yolunu tutmuş kimseleri nur ehli, hidayetten uzak düşmüş, dalalet uğramış kimseleri ise nar ehli olarak isimlendirir. Ona göre, her cins kendine cinsine yöneldiği için hidayet sahibi kimseler, hidayet mensup kimselerle ünsiyet kurmak ister. Yine dalalet ehli bir kimse, dalalet ehli bir kimseyle hemhal olmayı diler. Mevlânâ, şeytanın vesveseleriyle hareket eden, ona uyan kimsenin hidayet yolundan uzak olduğunu söyler. İman nuru çerçevesinde ise mukallide, imanını hakiki bir imana dönüştürmesi hususunda ikazda bulunur.

I- İslâm Nuru

İslâm, sözlükte teslim olma, itaat etme, Kur’ân-ı Kerîm’e ve Hz. Peygamber’e (a.s.) uyma gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹² Mevlânâ, İslâm’ı zahirden/şekilden ibaret olarak algılayanların dinin batnında haiz bulunan nuru göremeyeceğini dile getirir:

“Beyin, kölesinden haberi bile yoktur. Çünkü ona ancak şeytanın Âdem’e baktığı gibi bakıyordu. Ancak su ve toprak görüyordu, ondaki defineden haberi yoktu. Beş duyguyla altı ciheti görüyordu, beş duygunun aslını değil. Toprağın rengi meydandaydı, din nuru görünmüyordu. Her peygamber âlemde böyleydi. Birisi minareyi görür, minaredeki kuşu göremez. Minaredeki hünerli doğanı gözü alamaz. İkincisi, kanatlarını çırpan kuşu görür, fakat kuşun ağzındaki tüyü göremez.”⁵¹³

⁵¹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/222, byt. 2895-2899.

⁵¹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 401.

⁵¹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/93-94, byt. 1137-1141.

Mevlânâ, nefsin kötü sıfatlarını izale etmede din nurunun rolünü açıklar. Ona göre, nefsin kötü sıfatlarından özellikle şehvet ateşi din nuruyla söner. Mevlânâ, İslâm'ın nuruna haiz müminlerin nurunun, kâfirlerin ateşini söndüreceğini belirtir. Nitekim hadiste “Kıyamet günü cehennem: Ey mü'min! Çabuk geç. Zira nurun ateşimin alevini söndürecek.”⁵¹⁴ buyrulmaktadır. Mevlânâ, şehvet ateşinin din nuruyla terbiye edildiğini dile getirirken din nurunun Allahü Teâlâ'nın nurundan kaynaklandığını ifade eder:

*“Şehvet ateşi, su ile sakin olmaz. Çünkü azap ve elem bakımından cehennem tabiatlıdır. Şehvet ateşine ne çare var? Din nuru. Müminler; nurunuz kâfirlerin ateşini söndürdü. Bu ateşi ne söndürür? Tanrı nuru. Bu hususta İbrâhim'in nurunu kendine usta yap.”*⁵¹⁵

Mevlânâ, bir başka beyitte ise kötü ahlak göstergesi olan kinin İslâm'ın nuruyla terbiye edileceğini belirtir:

*“Medinelilerin iki kabilesi vardı, birine Evs, öbürüne Hazrec denirdi. Âdeta bir kabile öbürünün kanına susamıştı. Mustafa'nın yüzünden o eski kinleri İslâm ve saflık nuruyla mahvoldu.”*⁵¹⁶

Mevlânâ, İslam'ın önemli bir esası olan namazı ve öncesinde alınan abdesti de arınmanın, dolayısıyla da nura erişmenin bir vasıtası olarak görür. Su ile alınan abdestte yüzlerce nurun yani şifanın, faydanın olduğunu belirtir.⁵¹⁷ Nihayetinde abdest, hadiste “Abdest alan bir Müslüman, ağzına ve burnuna su verdiğiğinde ağzı ve burnu ile işlemiş olduğu günahları dökülür gider. Yüzünü yıkadığında yüzünden, hatta iki göz kapakları arasından günahları dökülür gider. Başını mesh ettiğinde hataları başından, hatta kulaklarından dökülür, gider. Ayaklarını yıkadığı zaman ayakları ile işlediği hataları ayaklarından, hatta tırnaklarının arasından çıkar gider. Böylece o kul, günah ve hatalarından temizlenmiş olur.”⁵¹⁸ ifade edildiği üzere manevi kirlere temizlenmeyi, arınmayı sağlar.

⁵¹⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/313.

⁵¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/295, byt. 3699-3701. Müminin nurunun cehennem ateşini söndürmesiyle ilgili benzeri beyitler için bk. *Mesnevî*, 2/95-96, byt. 1247-1251; 3/284, byt. 3480-3481; 6/218, byt. 2709-2713.

⁵¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/285, byt. 3713-3714.

⁵¹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/305, byt. 3746.

⁵¹⁸ İbn-i Mâce, “Tahâret”, 6; Nesâî, “Tahâret”, 108.

Mevlânâ'ya göre kişi, nefsanî sıfatlarından arınmak için İslâm'ın nuruna sarılmalıdır. Kin, şehvet gibi cehennem tabiatlı sıfatların çaresi, İslâm'ın nurunda saklıdır. Zira cehennem, müminin nurundan korkmaktadır. Müminin nuru, cehennem ateşini söndürmektedir.

İ- İlim Nuru

Mevlânâ, cehaleti ortadan kaldırması hasebiyle ilmi nurla ilişkilendirir. Ancak Mevlânâ'nın ilim anlayışı, önem verdiği bilgiler dini ve tasavvufî bakışının etkisi altındadır.⁵¹⁹ Bu sebeple zâhirden dolaşıp bâtın denizine dalmayan, O'nu tanıtmayan ilimleri eleştirerek bu tür ilimlere “eğreti nur” adını verir:

“O yüzün nuru, insanı ateşten kurtarır... Kendine gel de eğreti nura kani olma. Bu nur, insana ancak içinde bulunduğu zamanı gösterir; bedeni akli ve ruhu uyuz eder. Görünüşü nurdur ama hakikatte ateştir. Eğer ışık istiyorsan iki elini de bu nurdan çek!”⁵²⁰

Mevlânâ, insana fayda vermeyen, onu gönül ehli yapmayan ilmin vücutta yükten başka bir işe yaramayacağını, kalıcılığının uzun sürmeyeceğini belirtir.⁵²¹ Mevlânâ bu çerçevede amacı halkı aydınlatmak değil de beğenilmek, gelir elde etmek olan sözde âlimleri hedef alarak bu âlimlerin hakiki nura ulaşamayacaklarını dile getirir:

“Bir bilgiyi işiten kişi beğenmez, kabul eylemez, feryat ederse o bilgi taklit bilgisidir, öğrenilerek elde edilmiştir.(adama mal olmamıştır.)Çünkü geçim elde edilmiştir, gönül aydınlatmak için değil. Bu ilim de, tâlibi gibi aşâğılık dünya ilmidir. Bazı adamlar, havas ve avama görünmek için ilim öğrenmek ister, bu âlemden halâs olmak için değil. Böyle adam fareye benzer; her tarafı deler ama vuslat nurlarından gafildir. Nuru, sahraya yol bulamadığı için ona bu karanlık kuyusu, hoş bir meskendir.”⁵²²

Mevlânâ, ilim nuru ekseninde daha ziyade Allahü Teâlâ'nın ilim sıfatına değinir. Şüphesiz mutlak mânâda ilim Allahü Teâlâ'ya aittir. Allahü Teâlâ'nın ilmi her şeyi kuşatmıştır. Bütün varlıklar O'nun ilminin nuru vasıtasıyla ayakta durur. Toprak bu ilim nuruyla taneyi kabul eder, filizlendirir:

⁵¹⁹ Adnan Karaismailoğlu, “Mesnevî’de ‘İlim’ Kavramı”, 8. Millî Mevlânâ Kongresi, (1996), s. 8.

⁵²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/258, byt. 3223-3225.

⁵²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/276, byt. 3447-3449.

⁵²² Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/187, byt. 2429-2433.

“Varlık âlemindeki yüz binlerce denizler ve balıklar, o ikram ve ihsan huzurunda secde ederler. Nice ihsan yağmuru yağdı da deniz, inciler saçıcı bir hale geldi. Nice kerem güneşi nur saçtı da bulut ve deniz, cömertlik öğrendi. Suya ve toprağa zatının ışığı vurdu da o sebeple yeryüzü, tane ve tohum kabul eder oldu. Toprak emindir; ona her ne ekersen ihanet görmeksizin onun cinsini toplar, devşirirsin. Toprak bu eminliği o eminlikten bulmuştur, çünkü adalet güneşi ona nur saçmıştır.”⁵²³

Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın ilminde hiçbir şeyin gizli kalmadığını, geçmişin, anın, geleceğin; dünya hayatındaki yaşantımızın, ebedi yurda göçümüzün O'nun ilminde sabit olduğunu şöyle ifade eder.⁵²⁴

“Duygularımızla sonu gelmeyen sözümüz, sultanımızın bilgi nurunda mahvoldu. (Bu mazhariyete erenlerin) duygularıyla akılları iç âlemde “Ledeynâ Muhdarûn” denizinde dalgalanmakta, dalga dalga üstüne, çoşup durmaktadır.”⁵²⁵

Mevlânâ, ilim nuru çerçevesinde, Allahü Teâlâ'yı tanıtmayan, ona götürmeyen ilimleri eğreti nur olarak adlandırır. Ona göre asıl ilim, onu tanıtan, ona eriştiren ilimdir. Bu ilmin sınırları dışında kalan ilimlere eleştirel bir tavır takınır. Bu tür ilimlerin kişiye yük olmaktan başka bir işe yaramadığını belirtir. Mevlânâ, ilim nuru dâhilinde Allahü Teâlâ'nın ilim sıfatına değinir. Allahü Teâlâ'nın her şeyi, geçmişi, âni, geleceği ilmiyli bildiğini ifade eder.

K- Vahiy ve Kur'ân-ı Kerîm Nuru

Vahiy, sözlükte ilham etmek, işaret etmek gibi anlamlara gelmektedir. Vahiy, terim olarak ise “Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi” demektir.⁵²⁶ Sufilerin kalbine doğan ilham da vahiy çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁵²⁷

Mevlânâ, bilgisizliği gidererek akılları, kalpleri aydınlatması dolayısıyla vahyin hakikatlerine nur adını verir. Mevlânâ, vahyin nuru bir kalbe nüfuz ettiğinde

⁵²³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/41, byt. 505-510.

⁵²⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/479-480.

⁵²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/293, byt. 3671-3672.

⁵²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *DİA*, C. 42, (2012), s. 440.

⁵²⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 743. Mevlânâ'nın vahiy ve ilham arasında kurduğu ilişki için bk. Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 326-331.

orada bazı hikmetleri doğuracağını söyler. Bu hususta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahiy kâtibini örnek gösterir. Fakat o, vahiy nurunun verdiği ilhamın kendisinden kaynaklandığını düşünerek dinden çıkmıştır:

“Vahyin ışığı, kâtibe vurunca, gönlüne bazı hikmetler doğardı. Peygamber de onun içine doğanları aynen söyledi. O herzevekil, bu kadarcık bir şeyden azdı. Yoldan çıkıp. ‘Tanrıdan nur alan Peygamber, ne söylüyorsa o söylediği şey, benim gönlümde, o hakikat benim de gönlüme doğmakta’ dedi. Düşüncesinin ışığı, Peygambere vurdu, kâtibin canına Tanrı'nın kahrı gelip çattı. Hem kâtiplikten çıktı, hem dinden. Kinlenip Mustafa'ya ve dine düşman oldu.”⁵²⁸

Mevlânâ, vahiy nuru sayesinde gerçeklerin bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığını belirtir. Nitekim âyette **“Şüphesiz ki ne yerde ne gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.”**⁵²⁹ buyrulmaktadır. O, vahiy nurunun hakikatleri ortaya koyması dolayısıyla münafıkların bu nur karşısında aciz kalışlarını şöyle dile getirir:

“Peygamber dedi ki : ‘Tanrı'nın sesi, kulağına diğer sesler gibi gelmekte. Hak, kulaklarınızı mühürledi de Tanrı sesini duymuyorsunuz. İşte apaçık kulağıma Tanrı sesi gelip duruyor. Âdeti tortuyu saftan süzmekteyim.’ Nitekim ey bahtı kutlu, Hak sesi, Musa'ya da bir ağaçtan gelmişti. ‘Ben Tanrıyı’ sesini bir ağaçtan duymuştum. O sesle beraber nurlar belirmiş, parlamıştı. Vahiy nuruna karşı aciz kalınca yine yemin etmeye koyuldular.”⁵³⁰

Mevlânâ, **“Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin.”**⁵³¹ âyetinden iktibas ederek balarısının içgüdüsel davranışını vahiy nuruyla ilişkilendirerek açıklar:

“ ‘Tanrı bal arısına vahiy etti’ ayetine gelince onun vahiy evi tathırlarla doldu. O yüce ve ulu Tanrı'nın vahiy nuru ile âlemi mum ve balla doldurdu.”⁵³²

Mevlânâ, vahiy nurunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'in nuruna da yer verir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gönderilen son semavi kitaptır. İstılahta, insan-ı kâmile ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) de Kur'ân denildiği ifade edilir. Zira âlemde dağınık olan şeyler, insanda toplu olarak mevcuttur.⁵³³ Mevlânâ, Kur'ân-ı

⁵²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/259, byt. 3230-3234.

⁵²⁹ Âl-i İmrân, 3/5.

⁵³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/221, byt. 2880-2885.

⁵³¹ Nahl, 16/68.

⁵³² Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/102, byt. 1229-1230.

⁵³³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 220-221.

Kerîm'in nurunun, hak ile batılı ayırt etmede kişiye yol gösterdiğini belirtir. Konuk ilgili beyitte Kur'ân ile Hz. Peygamber'e (s.a.v.) işaret edildiğini ifade eder.⁵³⁴ Mevlânâ'ya göre gönlünü Kur'ân-ı Kerîm'in yani Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nuruyla nurlandırmış kimsenin cevaplandıramayacağı herhangi bir sorusunun olmayacağını söyler:

*“Kuran'ın nuru da Hak ile bâtili zerre, zerre fark eder, bize gösterir. O incinin nuru, gözümüzün nuru olsaydı suali de biz sorardık, cevabı da biz verirdik.”*⁵³⁵

Mevlânâ, içerdiği hakikatler dolayısıyla insanları aydınlatması, onları doğru yola sevk etmesi hasebiyle vahyin nuruna da yer verir. O, vahiy nuru ekseninde bal arısının içgüdüsel davranışına yorum getirir. Mevlânâ, vahiy nuru yanında Kur'ân-ı Kerîm'in nurundan da bahsederek iyiyi kötüden, hakkı batıldan ayırmayı sağladığını belirtir.

III- NUR OLARAK İSİMLENDİRİLEN KİMSELER

Mevlânâ, nuru maddi ve manevi olmak üzere açıkladığı gibi kimi şahsiyetlerin nurlarını ele alır, nurlarının hususiyetleri hakkında bilgi verir. Bu bağlamda o, peygamberlerin, sahabelerin, tasavvufî ve tarihî şahsiyetlerin nurlarına değinir.

A- Peygamberler

Peygamber, Farsçadan Türkçeye geçen bir isim olmakla birlikte “haberci, haber getiren, elçi” anlamlarına gelir. İstilahta ise Allahü Teâlâ'nın emir ve yasaklarını insanlara bildirmek ve dinini öğretmek üzere görevlendirilen kimse olarak tanımlanır.⁵³⁶ Mevlânâ, peygamberlerden her birinin ayrı bir nuru olduğunu belirterek⁵³⁷ peygamberlerin nurlarını güneşe benzetir. Güneşin tek olması gibi peygamberlerin nuru da tektir, nurları arasında ihtilaf yoktur. Zira peygamberler, insanî ruh ile diridir:

⁵³⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 3/238.

⁵³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/65, byt. 852-853.

⁵³⁶ İlyas Çelebi, *İslâm'ın İnanç Esasları*, İstanbul: İSAM, 2010, s. 116.

⁵³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/94, byt. 1142.

“İşte bu yüzden bizim ashabımız, hep savaştadır... Fakat peygamberlerin birbirleriyle savaştıklarını kimsecikler duymamıştır. Çünkü peygamberlerin nurları güneştir; duygu ışığımızda kandil, mum ve is! Biri söner, öbürü gündüze kadar kalır... Biri yanıp erir, öbürü parlar durur! Hayvani can gıda ile dirilir... Her iyi kötü şeyle de ölüverir!”⁵³⁸

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Âdem'in (a.s.), Hz. Nûh'un (a.s.), Hz. İbrâhim'in (a.s.), Hz. Yûsuf'un (a.s.) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s.) nurlarına yer verir.

1- Hz. Âdem

Hz. Âdem (a.s.), ilk insan ve ilk peygamberdir. Bu sebeple İslâmî kaynaklarda “Ebü'l-beşer (insanlığın ilk atası)” künyesiyle anılır.⁵³⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılışından,⁵⁴⁰ kendisine bütün eşyanın isimlerinin öğretilmesinden,⁵⁴¹ Allahü Teâlâ'nın emri üzerine meleklerin kendisine secde etmesinden, İblis'in ise emre karşı gelip kendisine secde etmemesinden,⁵⁴² cennete yerleştirilmesinden,⁵⁴³ hatası sebebiyle cennetten yeryüzüne indirilmesinden,⁵⁴⁴ tövbesinden⁵⁴⁵ vs. bahsedilir.⁵⁴⁶

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Âdem'in (a.s.) topraktan yaratılışını,⁵⁴⁷ yaratılışının kırk gün sürmesini,⁵⁴⁸ meleklerin Hz. Âdem'e (a.s.) secde etmesini,⁵⁴⁹ ona bilgilerin/adların öğretilmesini,⁵⁵⁰ yasak meyveden yemesini,⁵⁵¹ cennetten ayrılışını,⁵⁵² yeryüzüne inişini,⁵⁵³ tövbe etmesini⁵⁵⁴ konu edinir.⁵⁵⁵

⁵³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/37, byt. 450-453.

⁵³⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA*, C. 1, (1988), s. 358.

⁵⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/59; En'âm, 6/2; A'raf, 7/12; Hicr, 15/26, 28, 33; İsrâ, 17/61; Mü'minûn, 23/12; Rûm, 30/20; Secde, 32/7; Saffet, 37/11; Sâd, 38/76; Rahmân, 55/14.

⁵⁴¹ Bakara, 2/31, 33.

⁵⁴² Bakara, 2/34; A'raf, 7/11; Hicr, 15/29-31; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116; Sâd, 38/72-74.

⁵⁴³ Bakara, 2/35.

⁵⁴⁴ Bakara, 2/36, 38; A'raf, 7/24; Tâhâ, 20/123.

⁵⁴⁵ Bakara, 2/37.

⁵⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 1, Ankara: TDV Yay., 2016, s. 29-64.

⁵⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/213, byt. 2663-2664; 5/158, byt. 1925.

⁵⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/99, byt. 1216.

⁵⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/43, 101, byt. 540, 1247; 2/162, byt. 2119; 6/166, byt. 2077.

⁵⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/250, byt. 3269; 6/209, byt. 2648.

⁵⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/356, byt. 4470.

⁵⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/2, byt. 15; 6/381, byt. 4786.

⁵⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/131, byt. 1634-1635.

⁵⁵⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/46, byt. 521.

Mevlânâ, Hz. Âdem'in (a.s.) ilk peygamber olması hasebiyle ilahî nurun dîdesi olduğunu ifade eder.⁵⁵⁶ Bu nur dolayısıyla Hz. Âdem'e (a.s.) adların hakikati gizli kalmamış, melekler Hz. Âdem'in (a.s.) nurunu görünce ona secde etmişlerdir:

“Âdem'in gözü Tanrı'nın pâk nuru ile gördüğünden adların hakikati ve içyüzü ona ayan oldu. Melekler onda Hak nurunu görüce hepsi, ona yüzüstü secdeye vardılar.”⁵⁵⁷

“Âdem'i bedenden ibaret gören ondan kaçmış ona secde etmemiştir. Fakat onu emniyete mahzar olmuş bir nur olarak gören, karşısında eğildi, secde etti. Melekle aklın... O ikisinin gözleri Âdem'i görüp nurlandı. Şeytan'la nefsin... Bu ikisinin gözleri, Âdem'i ancak toprak olarak gördü.”⁵⁵⁸

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Âdem'in (a.s.) oğlu Hâbil'in nuruna da değinir. Hâbil, Hz. Âdem'in (a.s.) oğullarındandır. Kardeşi Kâbil ile arasında geçen münasebetler dinî, edebî eserlere konu olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in (a.s.) oğullarıyla ilgili dile getirilen hadisede isimleri zikredilen şahısların Hâbil ile Kâbil olduğu kabul edilmektedir.⁵⁵⁹ Bu hadisede Hâbil'in Allahü Teâlâ'ya kurban sunması, takdim ettiği kurbanın kabul edilmesi üzerine kardeşi Kâbil tarafından öldürülmesi, gömülmesi anlatılır.⁵⁶⁰ Ancak mevzu bahis hadisenin İslâmî kaynaklarda daha ayrıntılı, değişik bir biçimde işlendiği görülür.⁵⁶¹

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hâbil'in Kâbil tarafından gömülmesini ele alır.⁵⁶² Bunun yanı sıra Mevlânâ, hak ile batılın savaşında Hâbil'in ak bayrağın taşıyıcısı olduğunu dile getirirken Hâbil'in pak nurundan bahseder:

“Ak ve kara iki bayrak dikti. Birisi Âdem'di bunların öbürü yol kesen İblis. O iki büyük ordu arasında savaşlar oldu, geldi geçti. İkinci devre Habil geldi, onun pak nurunun zıddı Kaabil oldu. Adalet ve zulümden ibaret olan bu iki bayrak, böylece devir devir, Nemrud'a kadar geldi dayandı. O, İbrâhim'in zıddı ve düşmanı oldu. O iki ordu birbirine kin güttü, savaştı durdu.”⁵⁶³

⁵⁵⁵ Mesnevî'de yer alan Hz. Âdem'in (a.s.) vasıfları ve ona ait kıssalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Dilâver Gürer, *Füsûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*, C. 1, İstanbul: İnsan Yay., 2005, s. 125-134.

⁵⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/2, byt. 18.

⁵⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/100-101, byt. 1246-1247.

⁵⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/261, byt. 3198.

⁵⁵⁹ Ömer Faruk Harman, “Hâbil ve Kâbil”, *DİA*, C. 14, (1996), s. 376.

⁵⁶⁰ Mâide, 5/27-31.

⁵⁶¹ Bk. Harman, “Hâbil ve Kâbil”, s. 376-378.

⁵⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/107, byt. 1301-1307.

⁵⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/172, byt. 2155-2159.

2- Hz. Nûh

Hz. Nûh (a.s.), “ulü’l-azm” olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Kur’ân-ı Kerîm’in yetmiş birinci sûresi “Nûh” adını taşır ve sûrenin başından sonuna kadar tevhid mücadelesi anlatılır.⁵⁶⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Nûh’un (a.s.) kavmiyle mücadelesi, Hz. Nûh’un (a.s.) tevhid çağrısına kulak verenlerin kurtuluşa ermesi, asi davrananların ise helâk edilmesi detaylı bir şekilde anlatılır.⁵⁶⁵

Mevlânâ *Mesnevî*’sinde Hz. Nûh’un (a.s.) kavmini dokuz yüz yıl hak yola davet etmesinden,⁵⁶⁶ kavminden bir topluluğun gemi yapımıyla alay etmesinden,⁵⁶⁷ gemiye binenlerin kurtuluşa ermesinden,⁵⁶⁸ gemiye binmeyenlerin ise helâk oluşundan⁵⁶⁹ bilhassa oğlunun babasının sözlerine itimat etmemesinden⁵⁷⁰ bahseder.⁵⁷¹

Mevlânâ, Hz. Nûh (a.s.) kıssasının birçok kimse tarafından bilinen özelliğine, meşhur oluşuna temas ederek Hz. Nûh’u (a.s.) canın nuru olarak nitelendirir:

“Birisi ‘Nuh’u o Tanrı elçisini, o ruh nurunu biliyor musun?’ dese, Sen de ‘ Nasıl bilmem o ay yüzlüyü? Güneşten de meşhurdur, aydan da. Küçücük çocuklar bile onu Tarih kitaplarında okuyorlar... Hocalar, bütün mihraplarda söylüyorlar. Kuran’da adı açıkça okunuyor. Geçmiş zamanlarda ki macerası fasih bir surette anlatılıyor’ desen.”⁵⁷²

3- Hz. İbrâhim

Hz. İbrâhim (a.s.), Kur’an-ı Kerim’de adından en çok bahsedilen ulü’l-azm peygamberlerden biridir. Hz. İbrâhim’e (a.s.) on sahife indirilmiştir.⁵⁷³ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrâhim’in (a.s.) kavmi ile mücadelesi, Allahü Teâlâ’dan ölüleri nasıl

⁵⁶⁴ Ömer Faruk Harman, “Nûh”, *DİA*, C. 33, (2007), s. 226.

⁵⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/87-113.

⁵⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/3, byt. 10.

⁵⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/227, byt. 2795.

⁵⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/44, byt. 539; 5/217, byt. 2655.

⁵⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/234, byt. 3057.

⁵⁷⁰ Hz. Nûh ve oğlu arasında geçen diyalog için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/105-107, byt. 1308-1330.

⁵⁷¹ *Mesnevî*’de yer alan Hz. Nûh’a (a.s.) ait kıssalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Gürer, *Füsûsu’l-Hikem ve Mesnevî’de Peygamberlerin Öyküleri*, 1/143-151.

⁵⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/297, byt. 3642-3645.

⁵⁷³ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *DİA*, C. 21, (2000), s. 269.

diriltiğine dair misal istemesi, putları kırması, ateşe atılması gibi birçok kıssası anlatılır.⁵⁷⁴

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde pek çok beyitte Hz. İbrâhim'i (a.s.) "Halîl" sıfatıyla ele almakta,⁵⁷⁵ Hz. İbrâhim'in (a.s.) dört kuşu kesmesinden,⁵⁷⁶ ateşe atıldığında ateşin içinde güller bitmesinden,⁵⁷⁷ ateşin onu yakmamasından⁵⁷⁸ vb. hususlardan bahsetmektedir.⁵⁷⁹

Mevlânâ, bu dünya hayatında hakikati görebilmek için Hz. İbrâhim'in (a.s.) nuru gibi bir nura ihtiyaç olduğunu belirtir:

*"Can, İbrâhim canı olmalı ki nuruyla ateş içinde cennetler, köşkler görsün. Derece, derece aya, güneşe kadar yücelsin; halka gibi kapıya kalmasın. Halil gibi yedinci kat gökten de geçsin... Çünkü ben batanları, geçenleri sevmem."*⁵⁸⁰

4- Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf (a.s.), Hz. Ya'kûb'un (a.s.) oğludur. Kur'ân-ı Kerîm'de "Yûsuf" adını taşıyan surede kıssası anlatılır.⁵⁸¹ Allahü Teâlâ tarafından "ahsenü'l-kasas" olarak nitelendirilen Hz. Yûsuf (a.s.) kıssası, diğer peygamberlere ait kıssalar gibi farklı surelerde yer almaz, tek bir surede izah edilir.⁵⁸² Bu kıssada Hz. Yûsuf'un (a.s.) rüyası, kardeşlerinin onu kuyuya atması, Mısır'da geçirdiği dönem, babasına kavuşması ve birçok husus anlatılır.⁵⁸³

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin hasedini,⁵⁸⁴ kuyuya atılmasını,⁵⁸⁵ Züleyha'nın Hz. Yûsuf'a (a.s.) âşık olmasını,⁵⁸⁶ güzelliği karşısında

⁵⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/141-171.

⁵⁷⁵ Bu hususta kimi beyitler için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/34,138, byt. 426, 1732; 2/236, byt. 3077; 3/174, byt. 2145; 4/195, byt. 2414; 5/7, byt. 31, 33-34; 6/294, byt. 3711.

⁵⁷⁶ İlgili kıssa için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/7-9, byt. 31-63.

⁵⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/63, byt. 790; 2/119, byt. 1557.

⁵⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/68, byt. 862; 2/254, byt. 3310; 6/139, byt. 1737.

⁵⁷⁹ *Mesnevî*'de yer alan Hz. İbrâhim'in (a.s.) vasıfları ve ona ait kıssalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Güner, *Füsusu'l-Hikem ve Mesnevî de Peygamberlerin Öyküleri*, 1/162-174.

⁵⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/119, byt. 1557-1559.

⁵⁸¹ Ömer Faruk Harman, "Yûsuf," *DİA*, C. 44, (2013), s. 4.

⁵⁸² Harman, "Yûsuf," s. 1.

⁵⁸³ İlgili kıssa için bk. Yûsuf, 12/1-111.

⁵⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/107, byt. 1406.

⁵⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/189, byt. 2338.

⁵⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/314, byt. 3853.

kadınların ellerini kesmesini,⁵⁸⁷ zindandayken arkadaşından yardım dilemesini,⁵⁸⁸ gömleğinin kokusuyla Hz. Yâkub'un (a.s.) gözlerinin açılmasını⁵⁸⁹ vb. hususları konu edinir, pek çok vasfını ele alır.⁵⁹⁰

Mevlânâ, Hz. Yûsuf'un (a.s.) çektiği ıstırapların, zindan da geçirdiği günlerin maneviyatını, nurunu daha da arttırdığını⁵⁹¹ ifade ederek Hz. Yûsuf'un (a.s.) nurunun şiddetini ortaya koyar:

*“Yusuf sokaktan geçerken yüzünün nuru her evin kafesinden içeri vururdu. Evdekiler, Yusuf bir yere gidiyor yine derlerdi. Köşede bucakta oturanlarda duvarda bir nur gördüler mi Yusuf'un geçtiğini anlarlardı. O tarafa penceresi bulunan ev, Yusuf'un geçişinden ululanır, şeref bulurdu.”*⁵⁹²

Mevlânâ, Hz. Yûsuf'un (a.s.) nuru yani Allahü Teâlâ'nın tecellisini görebilmek için Hz. Yakup (a.s.) olmak gerektiğini dile getirir:

*“Yakub'un, Yusuf'un yüzünde gördüğü nur, ancak Yakub'a mahsustu. Kardeşleri bunu nereden görecekler?”*⁵⁹³

5- Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ (a.s.), Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'in otuz dört sûresinde yüz otuz altı yerde adı zikredilir. Tevrat, Hz. Mûsâ'ya (a.s.) indirilmiştir. İslâmî gelenekte Hz. Mûsâ'ya (a.s.) “kellîmullah” denilmektedir. Zira Allahü Teâlâ, Hz. Mûsâ (a.s.) ile aracısız konuşmuş ve ona vahyini bildirmiştir.⁵⁹⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) doğumunu, suya bırakılmasını, Mısır'dan ayrılışını, Medyen'de geçen yıllarını, Mısır'a dönüşünü, Firavun ve ordusunun helâkını ve pek çok kıssayı dile getirir.⁵⁹⁵

⁵⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/130, 303, byt. 1605-1606, 3705.

⁵⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/269, byt. 3400-3401.

⁵⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/152, byt. 1902.

⁵⁹⁰ Mesnevî'de yer alan Hz. Yûsuf'un (a.s.) vasıfları ve ona ait kıssalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Gürer, *Fûsûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*, 2/116-139.

⁵⁹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/254, byt. 3161-3164.

⁵⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/245, byt. 3091-3094.

⁵⁹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/246, byt. 3030.

⁵⁹⁴ Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, *DİA*, C. 31, (2006), s. 210, 212.

⁵⁹⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/7-104.

Firavun'un Hz. Mûsâ'nın (a.s.) doğacağını rüyasında görmesi, rüya üzerine o yıl doğan çocukların öldürülmesi, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) doğumu, suya bırakılması,⁵⁹⁶ büyücülerle karşılaşması,⁵⁹⁷ asâsı⁵⁹⁸ ve birçok husus Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde dile getirilir.⁵⁹⁹

Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ilahî nurla nurlandığını, kıyamete kadar devam edecek olan⁶⁰⁰ bu nurun son derece şiddetli bir parlaklığa sahip olduğunu belirtir:

*"Yusuf'la Musa, Tanrı nuruna sahip oldular, yüzlerinde, gönüllerinde o nur parladi. Musa'nın yüzü, öyle bir nur saçtı ki nihayet yüzüne bir nikap tutunmaya mecbur oldu. Yüzünün nuru âdeta hücum eden yılanın gözünü zümrüt nasıl alırsa gözleri öyle almaktaydı. Musa, o kuvvetli nuru örtmek üzere Tanrı'dan nikap istedi."*⁶⁰¹

Mevlânâ, bir başka beyitte ise Hz. Mûsâ'nın (a.s.) gözünün nurunun göklere nüfuz ettiğini belirtir.⁶⁰² Ona göre, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) nuru sayesinde Tur dağı, kâmil bir sûfi olmuştur:

*"Su ile toprak, İsâ'nın nefeslerinden gıdalanınca kol kanad açtı, kuş olup uçtu. Tanrı'yı tesbih etmen, su ve topraktan meydana gelmiş olan cesedinden çıkan bir buhardan, bir nefesten ibarettir. Fakat gönül doğruluğu yüzünden cennet kuşu olmuş, oraya uçup gitmiştir. Tûr dağı Mûsâ nurundan raksa geldi, kâmil bir sûfi oldu, noksandan kurtuldu."*⁶⁰³

Hz. Mûsâ'nın nuru parlayınca, âlemdeki her şey kadrini, kıymetini bulmuştur.⁶⁰⁴ Kitaplar, onun ruhundan nurlanmıştır:

*"Musa şöyle cevap verdi: Ben, Tanrı emirlerine gark olmuşum... Hiç Tanrı adı ile büyücülük görülmüş şey midir? Büyücülüğün temeli gaflettir, kâfirliktir... Hâlbuki Musa'nın canı, din meşalesidir. A çirkin, ben büyücülere benzer miyim? Nefesine Mesih bile haset etmededir benim. A cenabet, benim nerem büyücülere benzer? Kitaplar, canımda nurlanır, ışıklanır."*⁶⁰⁵

⁵⁹⁶ İlgili kıssa için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/67-78, byt. 840-975.

⁵⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/22, 130, byt. 278, 1615-1620.

⁵⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/24, 70, 175, byt. 306, 919, 2286; 3/226, byt. 2788; 5/129, 226, byt. 1539, 2775.

⁵⁹⁹ *Mesnevî*'de yer alan Hz. Mûsâ'nın (a.s.) vasıfları ve ona ait kıssalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Gürer, *Füsûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*, 1/204-219.

⁶⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/101, byt. 1254.

⁶⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/242, byt. 3058-3061.

⁶⁰² Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/34, byt. 437.

⁶⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/69, byt. 867.

⁶⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/267, byt. 3273.

⁶⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/191, byt. 2362-2365.

Mevlânâ, kimi beyitlerde ise “**Ve elini (cebinden) çıkardı. Birdenbire o da seyredenlere bembeyaz görünüyordu.**”⁶⁰⁶ âyetinde ifade edildiği üzere nur ile Hz. Mûsâ’ya (a.s.) verilen mucizelerden yed-i beyzâ hadisesine vurgu yapar:

*“Ben elime asayı ve nuru alacak, senin gibi bir küstahın boynuzunu kıracaktım.”*⁶⁰⁷

B- Sahabeler

Sahabe, Arapça bir kelime olup arkadaş anlamına gelir. Seyyid Cürcânî tarafından ıstılahî anlamı şöyle tanımlanmıştır: “*Her hangi bir şey rivayet etmese de, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) gören ve onunla sohbet eden kişiye denir. Hatta sohbetinde bulunmayıp sırf görse bile, o kişiye sahabe adı verilir.*”⁶⁰⁸

Mevlânâ *Mesnevî*’sinde dört halifenin, Bilâl-i Habeşî’nin (v. 20/641) ve Zeyd b. Hârise’nin (v. 8/629) nurlarına değinir.

1- Hz. Ebû Bekir

İlk Müslümanlardan olan Hz. Ebû Bekir, hulefâ-yı râşidîn’in birincisidir. Hz. Ebû Bekir, kaynaklarda adından ziyade “Atîk (güzel, soylu, eski, âzat)” lakabıyla anılmıştır.⁶⁰⁹ Yine Hz. Ebû Bekir’e, servetini Allahü Teâlâ yolunda harcayıp eski elbiseler giydiği için “Zü’l-hilâl”, çok şefkatli ve merhametli olması hasebiyle de “Evvâh” lakabı verilmiştir. Fakat onun en meşhur unvanı “Sıddîk (çok samimi, çok sadık)” olup İslâm literatüründe de bu unvanla tanınmıştır. Ona bu unvan, gaybla ilgili haberleri hiç tereddüt etmeden kabul etmesi hasebiyle bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından verilmiştir.⁶¹⁰ Hz. Ebû Bekir zamanında Ridde Savaşları meydana gelmiş, Irak ve Şam bölgelerine fetihler düzenlenmiştir.⁶¹¹

⁶⁰⁶ A’raf, 7/108.

⁶⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/196, byt. 2426. Benzer beyitler için bk. *Mesnevî*, 4/266, 281, byt. 3314, 3522; *Mesnevî*, 5/320, byt. 3936.

⁶⁰⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 611.

⁶⁰⁹ Bu lakabın verilmesiyle ilgili rivayetler için bk. Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, C. 10, (1994), s. 101.

⁶¹⁰ Fayda, “Ebû Bekir”, s. 101-102.

⁶¹¹ Hz. Ebû Bekir devri için bk. Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, C. 2, İstanbul: Ensar Yay., 2016, s. 35-83.

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Ebû Bekir'in "sıddîk" lakabından,⁶¹² Bilâl-i Habeşî'yi özgürlüğüne kavuşturmasından⁶¹³ vb. hususlardan bahseder.⁶¹⁴ Bunun yanı sıra Mevlânâ, Hz. Ebû Bekir'in hakikat-i Muhammediyye nuruyla nurlandığını dile söyler:

*"Gözüm senin yüzünden yüce bir himmet sahibi oldu, artık çayırılığa, çimenliğe hor bakıyor, onları hoş görmüyor. Nur aradım, kendimi nurun nuru olarak gördüm. Huri aradım, kendimi hurilerin bile kıskandıkları derecede güzel buldum."*⁶¹⁵

2- Hz. Ömer

Hz. Ebû Bekir'den sonra hilafete Hz. Ömer geçmiştir. Aşere-i Mübeşşereden olan Hz. Ömer, "Fârûk (Hak ile batılı birbirinden ayıran)" lakabıyla tanınır. İslâm tarihinde "emîrü'l-mü'minîn" tabiri ilk kez Hz. Ömer için kullanılmıştır.⁶¹⁶ Hz. Ömer'in halifeliği sırasında pek çok fetih hareketi düzenlenmiş, bu hareketlerin yanı sıra devletin idarî, siyasî, askerî, adlî, iktisadî alanlarında kurumsallaşması gerçekleşmiştir.⁶¹⁷

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Ömer'den "Tanrı gölgesi"⁶¹⁸ olarak bahsederek Hz. Ömer'in "emîrü'l-mü'minîn"⁶¹⁹ lakabına, hak ile batılı birbirinden ayırmasına,⁶²⁰ heybetli oluşuna⁶²¹ pek çok kıssa ekseninde yer verir. Mevlânâ, vehim ve hayal perdeleriyle perdelenmiş kimselerin, Hz. Ömer'in nurunun yardımı olmadan bu perdelerden kurtulamayacağını şöyle dile getirir:

*"Fakat bir kimseye Ömer'in nuru, dayanç olmadıkça onun eğri kaşı yolunu vurur. Yüz binlerce koskocaman gemi, vehim denizinde paramparça olmuştur."*⁶²²

⁶¹² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/215, byt. 2688; 6/62, byt. 748-749.

⁶¹³ İlgili kıssa için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/79-91, byt. 953-1110.

⁶¹⁴ *Mesnevî*'de Hz. Ebû Bekir ve diğer halifelerin ele alınışıyla ilgili geniş bilgi için bk. Ali Aksu, "Mevlana'nın *Mesnevî*'sinde Dört Halife", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 3, S. 1, (2009), s. 19-41.

⁶¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/89, byt. 1086-1087.

⁶¹⁶ Mustafa Fayda, "Ömer", *DİA*, C. 34, (2007), s. 44, 46.

⁶¹⁷ Hz. Ömer devri için bk. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2/87-168.

⁶¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/113, byt. 1414.

⁶¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/116, byt. 1446.

⁶²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/70, byt. 923.

⁶²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/114, byt. 1416.

⁶²² Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/218, byt. 2658-2659.

3- Hz. Osman

İlk Müslümanlardan ve cennetle müjdelenen on sahabeden biri olan Hz. Osman, hulefâ-i râşidîn'in üçüncüsüdür. Engin hayâ duygusuyla tanınır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iki kızıyla evlendiği için "zü'n-nûreyn (iki nur sahibi)" lakabıyla anılır. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) yüz kırk altı hadis rivayet etmiştir.⁶²³ Hz. Osman zamanında fitne olayları vuku bulmuş, Basra, Kûfe, Şam, Mısır gibi bölgelere fetihler düzenlenmiştir. Bu dönemde Kur'ân-ı Kerîm'in nüshaları çoğaltılmıştır.⁶²⁴

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Osman'ın "zü'n-nûreyn"⁶²⁵ lakabından, onun vahiy kâtibi⁶²⁶ oluşundan bahseder. Mevlânâ, Hz. Osman'ın nuruna değinerek onun nurunun yüceliğini ortaya koyar. Öyle ki Hz. Osman'ın nuru karşısında kalplerin titrediğini, kimsede takat kalmadığını, hakikate karşı gözü kapalı olan kimsenin dahi bu nurdan etkilendiğini ifade eder:

*"Osman'ın devri gelince o üst basamağa çıktı, o bahtı kutlu, oraya oturdu. Herzevekilin biri ona sordu: 'İlk iki halife, Peygamberin yerine oturmadılar. Sen nasıl oldu da onlardan üstün olmaya kalkışıyorsun? Hâlbuki mertebe bakımından onlardan aşağısın sen.' Osman dedi ki: 'Üçüncü basamağa otursaydım beni Ömer'e benziyorum sanırlardı. İkinci basamağa otursaydım diyebilirlerdi ki bu Ebû Bekir'e benziyor, onun misli! Bu üst basamak, Mustafa'nun makamı... O padişaha benzememe zaten imkânı yok. Ondan sonra o merhametli halife, hutbe okuyacak yerde ta ikindiye yakın bir zamana kadar sustu kaldı. Kimsede, hadi okusana diyecek bir kudret de yoktu, mescitten çıkıp gidecek kudret de! Halkın ileri olanlarına da bir heybet çökmüştü, bayağularına da. Mescidin içi, damı nurla dolmuştu! Can gözü açık olanlar o nuru görüyorlardı... Bırak onları, körler bile o nurla hararete gelmiş coşmuşlardı!"*⁶²⁷

4- Hz. Ali

Hz. Ali, hulefâ-i râşidîn'in dördüncüsüdür. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmıştır. Hz. Ali'ye "Ebû Tûrâb", "el-Murtaza", "Esedullâhi'l-gâlib" gibi lakaplar verilmiştir. O, ilim, takva, ihlâs, samimiyet, fedakârlık, şefkat, kahramanlık ve şecaat gibi yüksek ahlakî ve insanî vasıflar bakımından müstesna bir

⁶²³ İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, C. 33, (2007), s. 438, 442.

⁶²⁴ Hz. Osman devri için bk. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2/171-250.

⁶²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/71, byt. 924.

⁶²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/259, byt. 3228.

⁶²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/40-41, byt. 490-499.

şahsiyettir.⁶²⁸ Hz. Ali devrinde Cemel ve Hakem olayları vuku bulmuş, Siffin ve Nehrevan Savaşı yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde Haricilerle mücadele edilmiştir.⁶²⁹

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Ali'nin "Aliyyel Murtaza",⁶³⁰ "Allah'ın arslanı",⁶³¹ "Ebû Tûrâb"⁶³² lakaplarına yer verir, yiğitlik,⁶³³ ihlâs,⁶³⁴ hilim, sabır ve adalet⁶³⁵ gibi vasıflarını ele alır, ilmi yönünün üstünlüğünü ortaya koyar.⁶³⁶ Mevlânâ, Hz. Ali'nin bu gibi vasıfları dışında onun benliğinden soyunup nura gark olduğunu ifade eder.⁶³⁷ Hz. Ali'nin nuru hiç konuşmasa dahi karşısındaki kişiyi tesiri altına almakta, onu irşad etmektedir. Nitekim Hz. Ali'nin yüzüne tüküren kâfirin Müslüman oluşu bu hususa misaldir:

*"Ey Aliyyel Mürtezâ, ey kötü kaza ve kaderden sonra güzel kaza ve kader, sırrı aç; Ya sen akılina geleni söyle, ya ben gönlüme doğanı söyleyeyim. Bu sır, senden parladı, bana vurdu; nasıl gizleyebilirim? Ay gibi, söylemeden nur saçmakta."*⁶³⁸

*"Kâfir bu sözü işitti, gönlünde öyle bir nur zuhur etti ki zünnarını kesti... 'Ben, o nur denizinin kulu, kurbanyım ki böyle bir inci izhar eder. Bana kelime-i şahadeti söyle, bende söyleyeyim ki seni zamanın en yücesi gördüm' dedi."*⁶³⁹

5- Bilâl-i Habeşî

Bilâl-i Habeşî, ilk müezzîn sahabedir. Sabah ezanına "es-Salâtü hayrün mine'n-nevm (Namaz uykudan hayırlıdır)" ifadesini eklemiştir. Hz. Bilâl, başta Bedir olmak üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bütün gazvelerine katılmış, hayatı boyunca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından hiç ayrılmamıştır. Rivayetlere göre Hz. Bilâl, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ezan okumamıştır.⁶⁴⁰

⁶²⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *DİA*, C. 2, (1989), s. 371, 374.

⁶²⁹ Hz. Ali dönemi olayları için bk. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2/253-331.

⁶³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/300, byt. 3757.

⁶³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/298, 302, byt. 3732, 3788.

⁶³² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/303, byt. 3801.

⁶³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/297, byt. 3722.

⁶³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/297, byt. 3721.

⁶³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/302, byt. 3794.

⁶³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/300, byt. 3763-3764.

⁶³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/303, byt. 3801.

⁶³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/300, byt. 3757-3759.

⁶³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/317, byt. 3980, 3985-3986.

⁶⁴⁰ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, C. 6, (1992), s. 152.

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Hz. Bilâl'in Müslüman olmasıyla efendisinden işkenceler görmesini, özgürlüğüne kavuşmasını,⁶⁴¹ ezan okumasını,⁶⁴² vefatını⁶⁴³ vb. hususları ele alır. Mevlânâ, Hz. Bilâl'in batınındaki güzelliğin yüzüne bilhassa gözlerine yansıdığını, nurlu gözlerinin haline şahitlik ettiğini şöyle ifade eder:

*“Yüzünün parlaklığıyla nurlu gözleri, sözünün doğruluğuna şahadet ediyordu. Her gönlü kara adam onun yüzünü simsiyah görürdü ama o, insanların gözbebeğiymi, neden gözbebeği de siyah?”*⁶⁴⁴

6- Zeyd b. Hârise

Zeyd b. Hârise, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen tek sahabelerdir.⁶⁴⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evlatlığı ve azatlı kölesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından çok sevildiği için “hibbü Resûlillâh” lakabı verilmiştir. Ayrıca Hz. Zeyd, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâletini kabul eden ilk sahabelerdendir.⁶⁴⁶

Hz. Zeyd, bir sabah Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Bugün nasıl sabahladın ya Hârise?”⁶⁴⁷ sorusuna, kendisine hakikat sırlarının açıldığını, tüm benliğiyle nura büründüğünü ifade ederek mukabelede bulunmasını Mevlânâ şu dizeleriyle ortaya koyar:

*“Zeyd dedi ki: “Ey Tanrı Peygamberi, haşır sırrını söyleyeyim de bugün dünyada kıyameti koparayım mı? Müsaade et bana, perdeleri yırtayım da aslım, mahiyetim güneş gibi parlansın; Güneş benim nurumdan tutulsun... Hurma ağacı (gibi meyveliler) ile söğüt ağacını (gibi meyvesizleri) göstereyim. Kıyamet sırrını açayım, halis altın para ile ayarı bozuk parayı izhar edeyim.”*⁶⁴⁸

C- Tasavvufî ve Tarihî Şahsiyetler

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Bâyezîd-i Bistâmî'nin, Abdullah Mağribî'nin (v. 279/892), Eyaz'ın (Ayaz) (v. 421/1030), Ebu'l-Hasan Harakânî'nin (v. 425/1033),

⁶⁴¹ İlgili hikâye için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/74-88, byt. 888-1074.

⁶⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/158, byt. 1986-1989; 3/14-15, byt. 172-179.

⁶⁴³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/287-288, byt. 3517-3534.

⁶⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/287, byt. 3521-3522.

⁶⁴⁵ Bünyamin Erul, “Zeyd b. Hârise”, *DİA*, C. 44, (2013), s. 320.

⁶⁴⁶ Erul, “Zeyd b. Hârise”, s. 319.

⁶⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/280, byt. 3500.

⁶⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/282, byt. 3528-3531.

Şems-i Tebrizî'nin (v. 645/1247?), Hüsâmeddin Çelebi'nin, Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezi'nin (?) nurlarına yer verir.

1- Bâyezîd-i Bistâmî

Bâyezîd-i Bistâmî, tasavvufî terbiyesini Ebu Ali Sindî'den almıştır. Onun tasavvufî anlayışı sekr,⁶⁴⁹ galebe,⁶⁵⁰ vecd⁶⁵¹ haliyle örülüdür.⁶⁵² O, “Sübhânî mâ a'zame şânî (Ben kendimi tesbih ederim, benim şânım ne yücedir!)”, “Leyse fi cübbetî sivallah (Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok!)” gibi şathiye⁶⁵³ türü söylemleriyle meşhurdur.⁶⁵⁴ Hadis sahasında senedi âli olan rivayetleri vardır.⁶⁵⁵

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Bâyezîd-i Bistâmî'yi “kutbü'l-ârifin” lakabıyla ele alır,⁶⁵⁶ onun imanının üstünlüğünden bahseder. Ona göre Bistâmî'nin imanı o derece kuvvetlidir ki imanının bir damlası denize damlasa deniz o damla içerisinde boğulup gider. Yine Bistâmî'nin imanı canından çıkıp yüz gösterse bütün âlem yerin altından üstüne dek define kesilir, cennet olur.⁶⁵⁷

Mevlânâ, Bistâmî'nin cismani varlığının yanında nurdan bir canı olduğunu, yedi kat göğün onun nurunun yüceliği karşısında şaşkına döndüğünü ifade eder:

⁶⁴⁹ Sekr: Sarhoş olmak, mest olmak demektir. İstılahta ise kuvvetli bir varid (tecelli) ile kendinden geçip ruhi haz ve zevke erme olarak tanımlanır. Sekr halinde bulunan sâlike sekrân (sükârâ) denir. Sekr, vecd ehline hastır. Sekr halindeki sâlik şer'i hükümlere aykırı sözler söylediğinde bu sözlerle itibar edilmez. Çünkü kelâm-ı sükârâ makbul değildir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 310-311. Sekr halinin zıddı ise ayıklığı ifade eden sahv halidir. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 626.

⁶⁵⁰ Galebe: Yenmek, üstün gelmek demektir. Sâliki hâkimiyeti altına alan bir hal olup, sâlik bu hal içindeyken sebebi düşünemez, edebe uyamaz, karşılaştığı durumları birbirinden ayırt edemez. Sâlik galebe halindeyken bazen caiz olmayan şeyler de yapar. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 141. Galebe halinin zıddı sükûn halidir. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 284.

⁶⁵¹ Vecd: Bulma, var olma, hâsıl olma demektir. İstılahta kulun herhangi bir kastı ve çabası olmadan kalbine gelen hallere (ilham, his, feyiz) denir. Vecd iki türdür: vecd-i mülk, vecd-i likâ, Vecd-i mülk, sâliki bulan ve ona hâkim olan vecddir. Vecd-i likâ, sâlikin bulunduğu vecddir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 376.

⁶⁵² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2010, s. 141-142.

⁶⁵³ Şathiye: İlâhî feyz ve kuvvetli tecellilerle kendinden geçen velinin ihtiyari söylediği sözlerdir. Bu sözler, ne kastettiği kolay anlaşılabilen kapalı, sembolik ifadelere dayanır. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 327-328.

⁶⁵⁴ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 110.

⁶⁵⁵ Ferîdüddîn Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (haz. Süleyman Uludağ), Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1984, s. 198.

⁶⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/71, byt. 927.

⁶⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/277-278, byt. 3394, 3404.

“Onun aydın nurdan bir canı var. Hor hakir topraktan bir bedeni. Şaştım kaldım, acaba o, bu mu, yoksa o mu? Söyle, bu işte müşküle düştüm. Kardeş, eğer o, bu ise o nedir ki yedi kat gök, onun nuruyla dolmuş. Yok... O, bu değilse dostum, şu beden nedir öyleyse? Acaba bu ikisinden hangisi, o kim?”⁶⁵⁸

2- Abdullah Mağribi

Abdullah Mağribi, tevekkül ehlinin üstadı, muhakkiklerin şeyhidir.⁶⁵⁹ Terbiye ve müride vakıf olmada büyük bir şöhrete sahiptir. Hikmetli sözleri vardır. İnsan elinin değdiği hiçbir şeyi yemediği sadece ot kökleriyle idare ettiği rivayet edilir. Daima ihramlı bulunur, ihramdan çıkınca tekrar ihrama girdiği söylenir.⁶⁶⁰

Mevlânâ, Mağribi'nin “Ben altmış yıldır ne gündüz ne de gece de hiçbir sebeple karanlığa düşmedim.”⁶⁶¹ sözüne yer vererek nurunun sâliklere rehberlik ettiğini, nefsin kötü sıfatlarına karşı kalkan vazifesi gördüğünü dile getirir:

“Sofiler de şeyhin sözünün doğruluğunu söylemişler, demişlerdi ki : ‘Geceleri ardında giderdik.’ Dikenlerle, çukurlarla dolu olan çöllerde yürürdük... O, dolunay gibi önümüzde giderdi. Yüzünü geriye çevirmeden gece vakti, ‘Dikkat edin, önünüzde çukur var, sola doğru yürüyün’ derdi. ...Tanrı, Mağribî’yi maşrikî etmişti... Batıyı ona doğu gibi nurlar saçan bir hale getirmişti! Bu serkeş güneşin nuru, aşk meydanının öyle bir atıdır ki halkın ileri gidenlerinin gününü de o korur, geri kalanların gününü de o! O yüce nur nasıl korumaz ki binlerce güneşi izhar eden odur. Sen onun nuru ile emniyet içinde yürüye dur... Ejderhalar, akrepler arasında yol almaya bak! O pak nur, senin önünde gider durur... Her yol vurunu tutar, paramparça eder!”⁶⁶²

3- Eyaz (Ayaz)

Eyaz, Gazneli Sultan Mahmud’un kölesinin adıdır. Eyaz, Sultan Mahmud’a olan sadakatiyle tanınmış, bu özelliğiyle Şark-İslâm edebiyatında birçok hikâyeye konu edilmiştir.⁶⁶³ Mevlânâ da Sultan Mahmud ile Eyaz arasında cereyan eden hikâyelere kayıtsız kalmayarak *Mesnevî*’sinde yer vermiş, Eyaz’ı vefakâr, sadık, feraset sahibi, mütevazı, çalışkan olma vasıflarıyla ele alarak emsal teşkil eden bir

⁶⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/278, byt. 3405-3408.

⁶⁵⁹ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yay., s. 250.

⁶⁶⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 593.

⁶⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/49, byt. 598-599.

⁶⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/49-50, byt. 600-610.

⁶⁶³ Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, 5-6/184.

karakter olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁶⁴ Özellikle Eyaz'ın sultanın gözde hizmetçisi olmasına karşın aslını unutarak gösterişe ve gurura kapılmaması,⁶⁶⁵ benliğe düşmemesi (Saraya geldiği gün postunu ve çarığını bir odaya saklayarak her gün bu odaya uğrar, kendi kendisine “*Ululanma, işte çarığın şu!*” dermiş.)⁶⁶⁶ dolayısıyla Mevlânâ, kulluğun Eyaz ile nurlandığını, nurunun gökyüzüne ağıdığını, hür kimselerin dahi kulluğa özendiğini belirtir:

*“Eyaz, çarığın sırrı nedir, söyle. Bir çarığa bu kadar niyazın nedeni nedir? Söyle de Sunkur'la arkadaşın Bekbaruk dıysun, pöstekiyle çarığın sırrının sırrını anlatsın. Eyaz, kulluk senden nurlandı. Nurun, aşâğılık âlemden kurtuldu gökyüzüne yüceldi. Senin yüzünden kulluk, hür kişilerin hasret çektikleri bir şey oldu. Sen, kulluğa hayat vereli hürler bile kulluğa özenir oldular.”*⁶⁶⁷

4- Ebu'l-Hasan el-Harakânî

Ebu'l-Hasan el-Harakânî, üveysilik yoluyla Bâyezîd-i Bistâmî tarafından terbiye edilmiştir.⁶⁶⁸ Bistâmî, Harakânî'nin geleceğini yıllar öncesinden müjdelemiştir.⁶⁶⁹ Bazı kaynaklar, Ebu'l-Abbas el-Kassâb'ın müridi olduğunu kaydeder.⁶⁷⁰ Daima riyâzet ve mücâhede halinde bulunduğu dile getirilir.⁶⁷¹ Şathiyeleriyle ünlüdür.⁶⁷² Harakânî'nin şehadeti yaklaşınca dervişlerine “*Kabrimi derin kazın. Cesedim Bâyezîd'in mübarek bedeninden aşâğı bulunsun.*” diye vasiyet ettiği ve vasiyeti üzerine kabrinin normalden bir buçuk arşın daha derin kazıldığı rivayet edilir.⁶⁷³

⁶⁶⁴ Sultan Mahmud ile Ayaz'a dair hikâyelerin ilgili beyitleri için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/153-158, 168-177, 266-268, 274, 296-297, 302, 328-335, 337-344, byt. 1855-1926, 2050-2162, 3251-3285, 3351-3355, 3635- 3643, 3708-3715, 4035-4119, 4153-4238; 6/33-37, byt. 385-434.

⁶⁶⁵ Mehmet Demirci, “Sultan Mahmut ve Ayaz”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı)*, C. 8, S. 20, (2007), s. 35.

⁶⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/153, byt. 1857-1858.

⁶⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/274, byt. 3351-3354.

⁶⁶⁸ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarati'l-Kuds*, s. 350.

⁶⁶⁹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 695.

⁶⁷⁰ Uludağ, “Harakânî”, *DİA*, C. XVI, (1997), s. 93.

⁶⁷¹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 694.

⁶⁷² Uludağ, “Harakânî”, s. 93.

⁶⁷³ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyr ü Sülük Risalesi*, (trc. Mustafa Çiçekler, haz. Sadık Yalsızuçanlar), İstanbul: Sufi Kitap, 2006, s. 73.

Mevlânâ Harakânî’yi “kutup”,⁶⁷⁴ “din şeyhi”⁶⁷⁵ lakaplarıyla anarak Bistâmî’nin henüz dünyaya gelmeden onun vasıflarından, hallerinden bahsettiğini,⁶⁷⁶ Bistâmî’nin manevi terbiyesi altında bulunduğunu *Mesnevî*’sinde dile getirir.⁶⁷⁷ Mevlânâ, Harakânî’nin cismânî suretini muma teşbih ederek nurunun göklere dek yükseldiğini belirtir:

*“Onun bedeni, yeryüzünde mum gibidir... Nuru ise yedinci kat tavanın üstündedir! Güneşin ışıkları odadadır ama güneş, dördüncü kat göktedir. Gülün suretini, lâtife yollu burnunun altında görürsün ama gül kokusu dimağın ta tavanına, sayvanına kadar her yeri tutmuştur.”*⁶⁷⁸

Mevlânâ, bir başka beyitte ise Harakânî’nin gönül nuruyla bezenip feraset sahibi olduğunu ifade eder:

*“O ulu şeyh, gönlünün nuru ile dervişin içinden geçeni bildi. O nur, ne güzel bir delildir. O hünerli zat, dervişin yola düşmesinden o ana kadar aklından geçenleri bir bir söyledi.”*⁶⁷⁹

5- Şems-i Tebrizî

Şems-i Tebrizî, Şeyh Ebû Bekir Sellebâf’ın müridi,⁶⁸⁰ Mevlânâ’nın ise mürididir. Hal ve keşif sahibi sûfilerdendir. Daima müşahedeye girdiği, zamanını mücahedeyle geçirdiği dile getirilir.⁶⁸¹ Sürekli kara bir keçe giydiği rivayet edilir.⁶⁸² O, Tebriz şehrindeki tarikat pirleri ve hakikat arifleri arasında “Kâmil-i Tebrizî”, gönül sahibi seyyahlar arasında ise “Şemseddîn-i Perende (uçan Şemseddîn)” lakabıyla şöhret bulmuştur.⁶⁸³

⁶⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/169, byt. 2116.

⁶⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/169, byt. 2119; Ünlü Şarkiyatçı R. Nicholson’un kanaatine göre “*dinin şeyhi*” lakabı umumi mânâda geçtiği yerlerde Harakânî’ye işaret eder. Bk. Hasan Çiftçi, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrizî’ye Göre Ebu’l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 14, (2005), s. 568.

⁶⁷⁶ İlgili kıssa için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/147-151, byt. 1802-1855.

⁶⁷⁷ İlgili kıssa için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/156-157, byt. 1925-1934.

⁶⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/150, byt. 1842-1844.

⁶⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/170, byt. 2134-2135.

⁶⁸⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 469.

⁶⁸¹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, s. 145.

⁶⁸² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 470.

⁶⁸³ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 469.

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Şems'i "dinin şeyhi"⁶⁸⁴ olarak nitelendirir. Yine Mevlânâ, Şems'i güneşe teşbih ederek⁶⁸⁵ onun aşkından dolayı bir damarının bile ayık olmadığını, takati kalmadığını dile getirir:

*"Eşi bulunmayan o sevgilinin vasfına dair ne söyleyeyim ki bir damarım bile ayık değil!"*⁶⁸⁶

*"Şemsettin'in aşkıyla tırnağımız yok ki. Yoksa bu körün güzünü açardık!"*⁶⁸⁷

Mevlânâ, Şems'te Hakk'ı temaşa ettiğini, onda ilahî nuru gördüğünü ve bu nurun gönlüne yansıdığını dile getirerek ona teveccühünün sebebini bildirir:

*"Ne şaşılacak şey! Böyle olduğu halde yine Şems'in etrafında dönüp dolaşmaktayım. Buna sebep de yine Şems'in ışığı, aydınlığı! Şems, hem sebepleri, vesileleri meydana getirmede hem de sebepler, vesileler, ona erişmemekte!"*⁶⁸⁸

6- Hüsâmeddin Çelebi

Hüsâmeddin Çelebi, Hz. Mevlânâ'nın mürididir. Çelebi, Hz. Mevlânâ'nın vefatından sonra onun inayet ve işaretleriyle on yıl şeyhlik ve halifelik vazifesi görmüştür.⁶⁸⁹ Çelebi, tevhit ehlinde ve tarikat sahibi âriflerdendir. Edebe ve doğru sözlülüğe önem verdiği, haramlardan sakınma hususunda son derece titizlik gösterdiği dile getirilir. Kerem ve himmetinin yüksekliğiyle tanınıp meşhur olmuştur.⁶⁹⁰

Mevlânâ, Çelebi'yi *Mesnevî*'ye başlama sebebi olarak görür⁶⁹¹ ve *Mesnevî*'den kastın Çelebi olduğunu şu dizeleriyle dile getirir:

"Hacının Kâbe'nin çevresini tavaf etmesi gibi o da ırmağın, suyun çevresinde dolanır, suyun sesini dinler durur! İşte ey Hak ziyası Hüsâmeddin, o susuzun maksadı gibi benim de bu Mesnevî'den maksadım sensin. Mesnevî,

⁶⁸⁴ Gölpınarlı'ya göre "dinin şeyhi" lakabıyla Şems'e işaret olunur. Bk. Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, 1-2/320.

⁶⁸⁵ Bu hususta kimi beyitler için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/34, byt. 427; 2/85, byt. 1113-1114; 6/146, byt. 1822.

⁶⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/11, byt. 130.

⁶⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/86, byt. 1122.

⁶⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/85, byt. 1110.

⁶⁸⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 555, 561; Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 164.

⁶⁹⁰ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 164, 167.

⁶⁹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1, byt. 5.

ferileri bakımından da, asılları bakımından da tamamiyle senindir... Onu sen kabul etmişsindir."⁶⁹²

Mevlânâ, Çelebi'nin nuru sayesinde *Mesnevî*'nin aydan daha parlak bir hale geldiğini, ihtiva ettiği hakikatlerle insanları aydınlattığını belirtir:

*"Ey Hak Ziyası Hüsameddin, sen öyle bir ersin ki Mesnevi, senin nurunla ayı bile geçti, aydan bile parlak bir hale geldi. Ey lütfu, keremi ile umulan, yüce himmetin bu Mesnevi'yi nereye çekmekte? Tanrı bilir"*⁶⁹³

7- Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî

Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî'nin (?) Bahâeddin Veled (v. 628/1231) ile çağdaş olduğu, *Fîhi Mâ Fîh*'teki tahkiye tarzından yola çıkılarak Mevlânâ'nın bu zatı gördüğü düşünülmektedir. Serrezî, cezbe sahibi sûfilerdendir.⁶⁹⁴ *Mesnevî*'de Serrezî'nin riyazetle meşgul olduğu, sadece asma filiziyle iftar yaptığı, ilmi açıdan üstün bir zat olduğu, birtakım tecellilere mazhar kılındığını ancak asıl maksadının Allahü Teâlâ'nın cemalini görmek olduğu, onun cemalini görme aşkıyla yanıp tutuştuğu, kulluğu, Allahü Teâlâ'nın isteği üzerine nefsinin hor görmesi için iki yıl boyunca dilencilik yaptığı anlatılır.⁶⁹⁵ Mevlânâ, tüm bu hususlar dışında Gazne şehrinin Serrezî'nin nuruyla aydınlandığını dile getirerek nurunun şiddetini, manevi halinin yüceliğini ortaya koyar:

*"Şeyh, Tanrı buyruğunu kabul edip Gazne'nin şehrini, yüzünün nuruyla aydınlattı."*⁶⁹⁶

⁶⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/62, byt. 753-755.

⁶⁹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1, byt. 1-2.

⁶⁹⁴ Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, 5/255.

⁶⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/218-223, 224-230, byt. 2666-2733, 2749-2816.

⁶⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/220, byt. 2686.

SONUÇ

Sözlükte ışık, aydınlık anlamlarına gelen nur kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de mühim bir yere sahiptir. Nur âyeti olarak anılan Nûr sûresinin 35. âyetinde “Allah, göklerin ve yerin nurudur.” ifadesi âlimlerin, mutasavvıfların dikkatini çekmiş, Allahü Teâlâ'nın gerçek anlamda nur olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği hususunda pek çok yorum yapılmıştır. Kimi müfessirler Allahü Teâlâ'yı nur olarak nitelendirmeyi uygun görürken kimi müfessirler, bunu caiz görmemiş, “Allah, göklerin ve yerin nurudur.” ifadesinden onun mahlûkatını hidayete erdirmesini kastettiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte nur kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de gündüz aydınlığı, ay ışığı, göz nuru, hidayet, iman, İslâm, Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (s.a.v.) anlamlarında kullanılmış, kıyamet günü müminlere bahşedilecek nurdan bahsedilmiştir. Bu anlamlar içerisinde ise en çok hidayet kavramı üzerinde durulmuştur.

Nurun önemi hadislerde de dile getirilmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namazlarından sonra sıklıkla Allahü Teâlâ'dan nurunu artırmasını niyaz ettiği aktarılmıştır. Yine namazın bizzat nur olduğu belirtilmiş, iman ve hikmet nurundan bahsedilmiştir.

İlk dönem sûfilere eserlerinde nuru, akıl, gönül, hidayet, iman, hakikat-i Muhammediye, Allahü Teâlâ anlamında kullanmış, bütün nurların kaynağının Allahü Teâlâ olduğunu belirtmişlerdir. İlk dönem sûfilere özellikle, hakikat-i Muhammediye anlayışı üzerinde yoğunlaşmıştır. Allahü Teâlâ'nın ilk olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nurunu yarattığı ve bütün peygamberlerin, meleklerin, âhiretin kısaca varlık âleminin bu nurdan yaratıldığını söylemeleri, nur kavramını ontolojik açıdan tahlil ettiklerini göstermektedir.

Mevlânâ'nın nur anlayışına baktığımızda ise nuru, maddi ve manevi olmak üzere iki şekilde ele aldığı, dinî, tasavvufî ve tarihî şahsiyetlerin nurundan bahsettiği görülmektedir. Mevlânâ, maddi nurlar içerisinde güneşin, ayın, yıldızların, şimşegin, gündüzün ve doğunun nurunu zikretmiştir. Güneşin nuruyla ilgili beyitler

incelendiğinde nurun salt maddi anlamıyla kullanılmasının yanında pek çok hakikatle de ilişkilendirildiği görülür. Maddi anlam dâhilinde güneşin nurunun aydınlatma özelliğine değinmiş, bitkilerin, madenlerin ve cenin üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Soyut anlam kapsamında ise güneşin nuruyla, ilim ve irfan, hakikat, insan-ı kâmil, Hüsâmeddin Çelebi, ruh, ruhun nuru, hakikat-i Muhammediye nuru ve Allahü Teâlâ'nın nuru arasında ilgi kurmuştur. Bu ilgileri kurarken güneşin nurunun karanlıkları aydınlatma, aşikâr olma, saf, berrak olma, fayda sağlama, şiddetli bir parlaklığa sahip olma özelliklerinden yararlanmıştır. Mevlânâ, güneşin nuruyla ilgili münasebetler içerisinde en çok Allahü Teâlâ'nın nuru üzerinde durmuştur. Bu husus, güneşin ve nurunun sahip olduğu özellikler açısından Allahü Teâlâ'yı ve nurunu anlatmada ideal bir sembol olduğunu göstermektedir.

Mevlânâ, ayın nuruyla ilgili beyitlerde ise ayın nurunun karanlıkları aydınlatması ve ışığını güneşten almasından hareketle ilim ve irfan, hakikat-i Muhammediye, tecelli nurları arasında ilişki kurmuştur.

Mevlânâ'nın maddi nur kapsamında ele aldığı bir diğer nur ise yıldızların nurudur. O, yıldızların nurunun karanlıkları aydınlatma özelliğini zikrederken ufak bir ışık parçasının dahi dış renkleri görmemizdeki etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca Mevlânâ, maddi anlamı dışında yıldızların nuruyla Hüsâmeddin Çelebi arasında bağ kurarak insan-ı kâmillerin beşeriyet bulanıklıklarını giderme hususunda kişiye rehberlik ettiğini belirtmiştir. Güneşin, ayın, yıldızların aksine Mevlânâ, şimşegin nurunu olumsuz özellikleriyle zikretmiş; şimşegin nuru, anlık yanıp sönmeye, geçici olma, devamlılığı olmama hususiyetleriyle karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu özellikleriyle şimşegin nuru, fâniliğin nurunu, heva ve hevesin lezzetini, cüzi aklın nurunu, hilenin aldaticılığını temsil etmektedir.

Sabahın nuru kapsamında ise Mevlânâ, yine nurun, karanlıkları yok ederek aydınlığı var etme özelliğine değinmiş, sabahın nuruyla Allahü Teâlâ'nın nuru arasında apaçık zahir olma açısından ilgi kurarak Allahü Teâlâ'nın nurunun her türlü noksanlıklardan beri olmasına dikkat çekmiştir. Gündüzün nuruyla ilahî aşk arasında münasebet kurulmuş; ilahî aşkın bulunduğu bir gönülde, şüphe ve tereddüdün yer edinemeyeceğini belirtmiştir. Doğunun nuruyla da Allahü Teâlâ'nın nurunu, Hz. Eyyûb (a.s.) peygamberi ve Hz. Süleyman (a.s.) peygamberin nefesini ilişkilendirmiştir.

Maddi nurlar çerçevesinde ele aldığımız nurlardan hareketle nurun somut anlamın ötesinde her daim soyut anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Somut varlıklara ait nurlara dahi bu derece soyut anlamın yüklenilmesi nurun, maddesel alandan ziyade manevi alanı ilgilendiren bir husus olduğu söylenebilir.

Mevlânâ, manevi nur kapsamında Allahü Teâlâ'nın, insan-ı kâmilin, gözün, kalbin, aklın, ruhun hidayet ve imanın, ilmin, vahiy ve Kur'ân-ı Kerîm'in nuruna yer vererek nur ile hakikat-i Muhammediyye arasında bağ kurmuştur.

Mevlânâ'ya göre bütün varlık âlemi, Allahü Teâlâ'nın nurundan zuhura gelmiştir. Mevlânâ, varlığın vücuda gelmesini, Allahü Teâlâ'nın nuruna bağlayarak kavrama ontolojik açıdan yaklaşmıştır. O'nun nuru, âlemde mevcut olan bütün nurların kaynağıdır. O'nun nuru, ebedî ve gizli, hiçbir şeye muhtaç olmayan, zıddı bulunmayan bir nurdur. Şiddetli bir parlaklığa sahiptir. İnsan-ı kâmil, onun nurunun delilidir. Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın özelliklerini belirttiği gibi, bu nura sahip olan varlıkları da ele almıştır. Ona göre insan-ı kâmil, kadın ve melekler Allahü Teâlâ'nın nurudur. Allahü Teâlâ'nın nuruna sahip olan kimsenin kalp gözü açılır. Eşyanın hakikatini görmeye başlar. Gönlü, tecellilerle dolar. Nihayetinde meleklerin kendisine secde ettiği seçkin bir kul haline gelir.

Mevlânâ'nın hakikat-i Muhammediyye ile ilgili görüşleri, ilk dönem sûfilerinin görüşleriyle aynılık göstermektedir. Ancak Mevlânâ'nın bu kavramı ilk dönem sûfilerine kıyasla daha da zenginleştirdiği görülmektedir. O, daima Muhammedî hakikate tabi olan ruhtar arasında birlik olduğunu vurgulamış, bu düşüncesini de deniz, güneş, kandil ve mum teşbihleriyle açıklamıştır. Yine Mevlânâ, Allahü Teâlâ'nın ezelde insanlara saçmış olduğu nur ile Muhammedî hakikate işaret edildiğini belirtmiştir.

İnsan-ı kâmilin nurunu, üstün özellikleriyle ele almıştır. Ona göre insan-ı kâmilin nuru, gözleri kamaştıran kuvvetli bir parlaklığa sahiptir. İnsan-ı kâmilin nuru, sınırları olmayan, âlemleri dolduran ulvî bir nurdur. Zira onun nuru, bizatihi Allahü Teâlâ'nın nurudur.

Mevlânâ, düşünme, anlama, kavrama gücü olması dolayısıyla akli nur olarak nitelendirmiştir. Yine akıl, dini sorumlulukları yerine getirmeyi sağlamasından dolayı nur olarak isimlendirilir ki aklın bu özelliğine diğer sûfiler tarafından da dikkat çekilmiştir. Mevlânâ, "Akıl, akıldan üstündür." düsturundan hareketle akıllar

arasında mertebe açısından farklılıklar bulunduğunu belirtir. Ona göre, en üst mertebede insan-ı kâmilin akli bulunmaktadır. Mevlânâ, akıl nurunu artırmak, en alt mertebeden en üst mertebeye terakki edebilmek için bir insan-ı kâmile intisap etmeyi gerekli görmüştür.

Mevlânâ, göze görme hissini veren yetiyi nur olarak adlandırmış; maddi unsurlardan meydana gelen gözün, nuru yani görme duyusu olmadan bir anlam ifade etmeyeceğini belirtmiştir. Mevlânâ, gözün asıl nurunun gönül nurundan kaynakladığını belirterek gönül nurunun yani basiretin önemini ortaya koymuş; kalp ile edinilen bilginin, akılla edinilen bilgiden çok daha üstün olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Mevlânâ, basireti, gözü göz yapan asıl unsur olarak görmüş, dolayısıyla da gönül nurundan, basiretten yoksun bir gözün ehemmiyeti olmadığını söylemiştir.

Mevlânâ, hidayet sahibi kimseleri nur ehli, dalalet sahibi kimseleri nar ehli olarak nitelendirmiştir. Şeytanın vesveselerine boyun eğen ve Allahü Teâlâ'nın seçkin kulları karşısında edebe riayet etmeyen kimseleri, hidayet nurundan yoksun kimseler olarak görmüştür. Yine İslâm'ı salt şekilden ibaret olarak algılayanların onun nurundan yararlanamayacağını, İslâm'ın nurunun nefsin kötü sıfatlarını izale etmede büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir.

Mevlânâ, ilim nuruyla ilgili beyitlerde Allahü Teâlâ'yı tanıtmayan ilimleri eğreti nur olarak adlandırmış ve bu ilmin kişiye yük olmaktan başka bir işe yaramadığını dile getirmiştir. Mevlânâ, ilim nuru ekseninde Allahü Teâlâ'nın ilim sıfatına yer vermiş; Allahü Teâlâ'nın ilminden hiçbir şeyin gizli kalmadığını söylemiştir.

Mevlânâ, manevi nur haricinde kimi şahsiyetlerinden nurundan da bahsetmiştir. O, peygamberler içerisinde Hz. Âdem'in (a.s.), Hz. Nûh'un (a.s.), Hz. İbrâhim'in (a.s.), Hz. Yûsuf'un (a.s.), Hz. Mûsâ'nın (a.s.); sahabelerden Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin, Bilâl-i Habeşî'nin, Zeyd b. Hârise'nin; tasavvufî şahsiyetlerden Bâyezîd-i Bistâmî'nin, Abdullah Mağribî'nin, Ebu'l-Hasan Harakânî'nin, Şems-i Tebrizî'nin, Hüsâmeddin Çelebi'nin, Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî'nin; tarihî şahsiyetlerden Eyaz'ın nurundan bahsetmiştir.

Görüldüğü üzere Mevlânâ'nın *Mesnevî* isimli eserinde üzerinde önemle durduğu kavramlardan biri nurdur. O, nur kavramını kendinden önceki sufilerde

olduğu gibi akıl, gönül, hidayet, iman, hakikat-i Muhammediyye ve Allahü Teâlâ anlamlarında kullandığı gibi kavramı daha da zenginleştirmiş, maddi, manevi, mecazi ve hakiki yönleriyle ele almıştır. O, bazı peygamberlerin, sahabenin ve tarihi şahsiyetlerin nurundan bahsetmiş ancak mutlak nurun Allahü Teâlâ'ya ait olduğunu bildirmiştir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs*, I-II, Beyrut, 1351.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Misbâhü'l-esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, Numarası: 2872.
- Arpaguş, Sâfi, *Mevlânâ ve İslâm*, İstanbul: Vefa Yay., 2008.
- Aksu, Ali, "Mevlana'nın Mesnevî'sinde Dört Halife", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, III/1, (2009), s. 19-41.
- Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, II, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1305.
- Ateş, Süleyman, "Hazarât-ı Hams", *DİA*, XVII, (1998), s. 115-116.
- _____, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, III, İstanbul: Milliyet, 1995.
- Attar, Ferîdüddîn, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (haz. Süleyman Uludağ), Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1984.
- Ayan, Gönül, "Mesnevî ve Kısa Hikâyecilik", *5. Millî Mevlânâ Kongresi*, (1991), s. 57-61.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Âdem", *DİA*, I, (1988), s. 358-363.
- _____, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., 1979.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, (trc. Muhammed Ali Sabûnî), I, III, IV, V, VI, VII, VIII, İstanbul: Damla Yay., 2002.
- Can, Şefik, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Yay., 2013.
- Câmi, Molla, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, (çev. Kâmil Candoğan, Sefer Malak), İstanbul: Bedir Yay., 1971.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr), II, Beyrut, 1979.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yay., 2000.

- el-Cürcânî, Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-tar'îfât*, ts.
- Çelebi, Asaf Halet, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Ankara: Hece Yay., 2015.
- Çelebi, İlyas, *İslâm'ın İnanç Esasları*, İstanbul: İSAM, 2010.
- Çelebioğlu, Âmil, "Ay", *DİA*, IV, (1991), s. 186-191.
- _____, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. Yy.a Kadar)*, İstanbul: Kitabevi Yay., 1999.
- Çelik, İsa, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens.*, IX/19, (2002), s. 71-93.
- Çelik, Ömer, "Kur'ân-ı Kerîm'de Nûr Kavramı", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 16-17, (1998-1999), s. 123-171.
- Çift, Saîih, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2008.
- _____, "İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nur Kavramı", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak.*, XIII/1, (2004), s. 139-157.
- Çiftçi, Hasan, "Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakanî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, VI/14, (2005), s. 565-590.
- Demirci, Mehmet, "Hakikat-i Muhammediye", *DİA*, XV, (1997), s. 179-180.
- _____, *Nûr-i Muhammedî*, İstanbul: Nefes Yay., 2013.
- _____, "Sultan Mahmut ve Ayaz", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı)*, VIII/20, (2007), s. 33-38.
- Duman, M. Zeki, "Nur Suresi'nin 35. Âyetinin Tefsir ve Tevili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fıtri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 3, (2005), s. 7-42.
- Eflâkî, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Kabcacı Yay., 2006.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Akçağ Yay., 1992.
- Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İstanbul: İnsan Yay., 2010.

- Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Hârîse”, *DİA*, XLIV, (2013), s. 319-320.
- Fayda, Mustafa, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, VI, (1992), s. 152-153.
- _____, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, (1994), s. 101-102.
- _____, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 44-51.
- _____, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, (2010), s. 314-318.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, II, (1989), s. 371-374.
- Furat, Ahmet Subhi, “Abu’l-Huseyn an-Nûrî ve Makâmât al-Kulûb Adlı Risâlesi”, *İslâm Tetkikleri Ens. Dergisi*, VII/1-2, (1978), s. 339-356.
- Fürûzanfer, B., *Mevlânâ Celâleddîn*, (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul: M.E.B, 1963.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Mişkâtü’l-envâr*, (çev. Süleyman Ateş), İstanbul: Bedir Yay., 1994.
- Gökbulut, Süleyman, “Sûfilerin Gözünde Hz. Süleyman”, *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, I/35, (2012), s. 105-131.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, “Sunuş”, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I-II, İstanbul: İnkılâp Yay., 2014, s. 9-40.
- _____, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I-VI, İstanbul: İnkılâp Yay., 2014.
- Güleç, İsmail, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler”, *İlmî Araştırmalar*, 22, (2006), s. 135-154.
- _____, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yay., 2008.
- Gürer, Betül, “İşârî Yorumlarda Nur Âyeti ve İçerdiği Semboller”, *Bozok Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XI/11, (2017), s. 121-151.
- _____, “Mevlâna’nın Eserlerinde ‘Yûsuf’un Gömleğinin Kokusu’”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, XIII/3, (2013), s. 151-167.
- Gürer, Dilâver, “Mesnevî’nin Son Hikâyesi Işığında Aşkın Anlatılamazlığı Ya Da Mesnevî Neden Sonlandırılmamıştır?”, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyum Bildirileri*, I, (2007), s. 485-496.

- _____, *Füsûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2005.
- _____, *Füsûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*, II, Konya: Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi, 2007.
- el-Hafnî, Abdülmun'im, *Mu'cem-u Mustalahati's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987.
- el-Hakîm, Suad, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (trc. Ekrem Demirli), İstanbul: Kabalcı Yay., 2005.
- Harakânî, Ebu'l-Hasan, *Seyr ü Sülûk Risalesi*, (trc. Mustafa Çiçekler, haz. Sadık Yalsızuçanlar), İstanbul: Sufi Kitap, 2006.
- Harman, Ömer Faruk, "Hâbil ve Kâbil", *DİA*, XIV, (1996), s. 376-378.
- _____, "İbrâhim", *DİA*, XXI, (2000), s. 266-272.
- _____, "Mûsâ", *DİA*, XXXI, (2006), s. 207-2013.
- _____, "Nûh", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 224-227.
- _____, "Yûsuf", *DİA*, XLIV, (2013), s. 1-5.
- Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yay., 1982.
- el-İsfahânî, Râgıb, *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*, (trc. Yusuf Türker), İstanbul: Pınar Yay., 2012.
- İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, Matbaa-i Mısır, 1961.
- İbn Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (trc. Ahmed Avni Konuk), İstanbul, 2013.
- _____, *Istulâhâtu's-Şeyh Muhyiddin İbn Arabî (Mu'cem-u Sûfiyye)*, (thk. Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî), Beyrut 1990.
- İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen İbn-i Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl, *Lisânü'l-Arab*, V, Beyrut, 1956.
- İpekten, Halûk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh

- Yay., 2010.
- Kabaklı, Ahmet, *Mevlânâ*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2011.
- Kara, Mustafa, “Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî”, *DİA*, X, (1994), s. 328-330.
- _____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2010.
- Kara, Kerim, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, VI/14, (2005), s. 483-524.
- Karataş, Zeki, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırma Dergisi*, I/1, (2015), s. 62-80.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mesnevî Hikâyelerinde Şekil ve İçerik”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, V/17, (2005), s. 85-94.
- _____, “Mesnevî'de 'İlim' Kavramı”, *8. Millî Mevlânâ Kongresi*, (1996), s. 7-17.
- el-Kâşânî, Kemâleddin Abdurrezzâk, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, (thk. Muvaffak Fevzi el-Cebr), Dimeşk, 1995.
- _____, *Tasavvuf Sözlüğü: Letâifu'l-a'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yay., 2015.
- Kaval, Musa, “Nûr Sûresi 35. Âyet Bağlamında Mesnevî'de Nur Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/38, (2015), s. 1040-1048.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibu'l-Vücûd)*, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 1995.
- _____, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sûfi Kitap, 2015.
- Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (Editör Mustafa Tahralı), I-XIII, İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Konur, Himmet, “Mesnevî'de Mürîd-Mürşid İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*, VI/14, (2005), s. 149-158.
- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, I-II, Ankara: TDV Yay., 2016.

- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB Yay., 1976.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Tefsîrü'l-Kuşeyrî: Letâifü'l-işârât*, (thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman), II, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007 (*Letâifü'l-işârât: Kuşeyrî Tefsiri*, trc. Mehmet Yalar, IV, İstanbul: İlk Harf Yay., 2013).
- _____, *Kuşeyri Risalesi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Kurnaz, Cemal, “Benâtü Naş”, *DİA*, V, (1992), s. 430-431.
- Küçük, Abdurrahman vd., *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yay., 2016.
- Küçük, Osman Nuri, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî' de İnsan-ı Kâmil*, İstanbul: İnsan Yay., 2014.
- Mazıoğlu, Hasibe, “Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, *Mevlânâ'nın 700. Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, (15-17 Aralık 1973), s. 275-296.
- Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, (trc. Ahmed Avni Konuk), İstanbul: İz Yay., 2006.
- _____, *Mecâlis-i Seba*, (haz. Dilaver Gürer), İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017.
- _____, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), I-VI, İstanbul: MEB, 1995.
- Muhammedî, Kâzım, *Mevlânâ ve Akıl*, (trc. Vahdettin İnce), İstanbul: İnkılâb Yay., 2007.
- Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n -Nazâir*, (haz. Ali Özek), İstanbul: İSAV, 1993.
- el- Mübârek, Abdullah, *Kitâb'üz-Zühd ve'r-Rekâik*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, İstanbul: Akçağ Yay., 1992.
- Nesterova, Svitlana, *Mesnevî' de Örtülü Anlamlar*, İstanbul: İnsan Yay., 2012.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul: Çağrı Yay., 1981.
- Örs, Derya, “Mevlânâ ve Kur’ân”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, II/7, (2002), s. 45-56.
- Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, III/9, (2002), s. 239-265.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1997.
- _____, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (Kitabü't-Tavâsin)*, İstanbul: Fatih Yay. Matbaası, 1976.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yay., 2007.
- er-Râzî, Fahreddîn, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb*, (trc. Suad Yıldırım vd.), V, VIII, IX, XI, XVII, XIX, XXI, Ankara: Akçağ Yay., 1994.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.
- _____, *Din Fenomenolojisi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011.
- Sipehsâlâr, Feridun b. Ahmed, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Pinhan Yay., 2011.
- Sühreverdî, Abdülkâhir, *Dervişliğin Âdâbı*, (trc. Hamide Ulupınar), İstanbul: Gelenek Yay., 2010.
- Sühreverdî, Şihâbüddîn, *İşrak Felsefesi: Hikmetü'l-İşrâk*, (çev. Tahir Uluç), İstanbul: İz Yay., 2012.
- Taberî, *Taberî Tefsîri*, (trc. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), II, III, IV, VI, VIII, İstanbul: Hisar Yay., 1996.
- Tâhir Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 1. Kitap, İstanbul: Selâm Yay., 1971.
- Tavman, Nuray, *Nûr Âyetinin Tasavvufî Yorumları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 2013.

- et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, (ths. Abdülhak Mevlevî), II, İstanbul: Kahraman Yay., 1984.
- Toksöz, Hatice, “İşrakî Felsefe Geleneğinde Nûr Kavramı: Kutbeddin Şirazî Yorumu ve İbn Sînâ İle Mukayesesi”, *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, (2014), s. 391-410.
- Topal, Ahmet, “Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens.*, XIV/32, (2007), s. 39-51.
- Turan, Abdülbaki, “Kuşeyrî ve 'Letâifu'l-İşarât' İsimli Tefsiri”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 4, (1991), s. 35-54.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Yay., 1998.
- Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 134-136.
- Uluç, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İstanbul: İnsan Yay., 2015.
- Uludağ, Süleyman, “Edep”, *DİA*, X, (1994), s. 414-445.
- _____, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, XV, (1997), s. 377-381.
- _____, “Nûr”, *DİA*, XXXIII, (2007), s. 244-245.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay., 2012.
- Ulupınar, Hamide, “Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Nur Kavramı”, *Turkish Studies: Türkoloji Araştırmaları*, XII/20, (2017), s. 261-276.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Yay., 2007.
- Ünver, İsmail, “Mesnevî”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, LII/415-416-417, s. 430-563.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Nûr Sûresi”, *DİA*, XXXIII, (2007), s. 247-248.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Vahiy”, *DİA*, (2012), XLII, s. 440-443.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, (Sadeleştiren Sıtkı Güllü), I, II, III, IV, VI, VII, VIII, İstanbul: Huzur Yay., 2005.
- Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1997.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yay., 2013.

Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, XXXIII, (2007), s. 438-443.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü 'l-arûs min cevâhiri 'l-Kâmûs*, III,

Beyrut, 1306.

